

Vilniaus universitetas
Filosofijos fakultetas
Sociologijos ir socialinio darbo institutas

Evelina Kripaitė

Sociologijos ir kriminologijos studijų programa
Magistro darbas

Patekimo į prekybos žmonėmis tinklą ir reintegracijos į visuomenę problemų kriminologinė analizė

Darbo vadovė: Dr. Jolanta Aleknevičienė

Vilnius

2021

Turinys

SANTRAUKA	1
SUMMARY	2
ĮVADAS	3
1. Tarptautiniai ir nacionaliniai pagalbos prekybos žmonėmis aukoms koordinavimo modeliai	7
1.1 Prekybos žmonėmis reiškinys ir pagalbos koordinavimas tarptautiniu lygmeniu	7
1.2 Prekybos žmonėmis reiškinys ir pagalbos koordinavimas nacionaliniu lygmeniu	9
1.3 Situacijos Lietuvoje apžvalga	13
2. Įtraukimas į prekybos žmonėmis tinklą ir reintegracijos į visuomenę galimybės	15
3. Patekusiųjų į prekybos žmonėmis tinklą patirties tyrimas	19
3.1 Tyrimo aprašymas	19
3.2 Tyrimo dalyviai ir jų atranka	19
3.3 Tyrimo eiga ir organizavimas	20
3.4 Duomenų apdorojimas	21
4. Tyrimo rezultatai ir jų aptarimas	21
4.1 Praeitis: vaikystė	21
4.2 Praeitis: Paauglystė	32
4.3 Asmeninis gyvenimas: laikas po mokyklos baigimo	37
4.4 Patekimas į prekybos žmonėmis tinklą	44
4.6 Išėjimas iš prekybos žmonėmis tinklo	48
4.7 Dabartinis gyvenimas	53
4.8 Tyrimo dalyvių rekomendacijos organizacijoms, dirbančioms su prekybos žmonėmis aukomis 60	
4.9 Diskusija	62
IŠVADOS	65
LITERATŪRA	67

SANTRAUKA

„Patekimo į prekybos žmonėmis tinklą ir reintegracijos į visuomenę problemų kriminologinė analizė“

Beveik visais atvejais žmonės į prekybos žmonėmis tinklą patenka dėl nutrūkusių socialinių ryšių, vaikystėje patiriamo smurto ir (ar) prievartos, nepriežiūros, socialinių įgūdžių stokos. Siekiant atskleisti patekimo į prekybos žmonėmis tinklą veiksnius bus atliekamas kokybinis tyrimas, kurio metu bus analizuojamas nukentėjusiųjų gyvenimas iki patekimo į prekybos žmonėmis tinklą ir po išėjimo iš jo. Nukentėję dažnai jaučiasi stigmatizuojami savo šeimos, draugų bei bendruomenės. Kartais taip atsitinka dėl socialinių ryšių trūkumo prieš ar po patirto nusikaltimo. Reintegracija įvyksta, kai auka ar nusikaltėlis gali tapti aktyvia ir produktyvia savo bendruomenės dalimi (Van Ness ir Strong, 2014). Norint atskleisti reintegracijos į visuomenę problemas, svarbu pasižiūrėti į prekybos žmonėmis sąlygas ir valios palenkimo būdus, patirtus nukentėjusiųjų išnaudojimo laikotarpiu, kadangi tai gali parodyti dėl kokių priežasčių žmonės išėjo iš prekybos žmonėmis tinklo ir kas paskatino kreiptis arba, atvirkščiai, nesikreipti pagalbos.

Siekiant atskleisti patekimo į prekybos žmonėmis tinklą veiksnius ir reintegracijos į visuomenę problemas, buvo atliktas kokybinis tyrimas, duomenų analizei naudoti teminės analizės principai. Kokybinė metodologija pasirinkta dėl siauro tiriamojo reiškinio ištirtumo. Pagrindinis tyrimo tikslas – išnagrinėti patekimo į prekybos žmonėmis tinklą veiksnius ir reintegracijos į visuomenę problemas. Tikslui pasiekti buvo išsikelti uždaviniai: 1) išnagrinėti nukentėjusiųjų nuo prekybos žmonėmis vaikystės ir paauglystės patirtis; 2) atskleisti nukentėjusiųjų nuo prekybos žmonėmis patirtis po mokyklos baigimo; 3) išnagrinėti nukentėjusiųjų nuo prekybos žmonėmis patekimą į prekybos žmonėmis tinklą; 4) atskleisti nukentėjusiųjų nuo prekybos žmonėmis išėjimą iš prekybos žmonėmis tinklo; 5) išnagrinėti nukentėjusiųjų nuo prekybos žmonėmis dabartinio gyvenimo patirtis. Duomenys buvo renkami pasitelkiant pusiau struktūruotą interviu kaip vieną iš kokybinio interviu rūšių. Tyrime dalyvavo 6 ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimu ar teismo nutartimi pripažinti nukentėjusieji nuo prekybos žmonėmis.

Atliktas tyrimas pilnai neatskleidžia patekimo į prekybos žmonėmis tinklą veiksnių ir reintegracijos į visuomenę problemų, tam reikėtų išsamesnių tyrimų. Tyrimo rezultatai atskleidė, kad 1) visi tyrimo dalyviai kilę iš „disfunkcinių“ šeimų; 2) sunku nusakyti, kas tiksliai lemia (ne)patiriamą saugumo jausmą ar (ne)pasitikėjimą teisėsaugos institucijomis; 3) patiriamos problemos – išnaudotojų baimė (ir žmonių baimė apskritai), įsidarbinimo galimybės, nutrūkę santykiai, priklausomybė. Būtų prasminga atlikti išsamesnius tyrimus, kurie leistų atskleisti šio reiškinio kompleksškumą.

Raktiniai žodžiai: prekyba žmonėmis, reintegracija

SUMMARY

„A criminological analysis of problems of forced participation in a human trafficking network and their reintegration into society“

In almost all cases, people enter the human trafficking network due to broken social ties, childhood violence and / or abuse, neglect, and lack of social skills. To reveal access to the human trafficking network factors will be carried a qualitative study, analyzing the lives of victims before and after entering the trafficking network. Victims often feel stigmatized by their family, friends, and community. Sometimes this is due to a lack of social connections before or after the crime. Reintegration occurs when a victim or perpetrator can become an active and productive part of their community (Van Ness and Strong, 2014). In order to reveal the problems of reintegration into society, it is important to look at the conditions of human trafficking and ways of subjugating the will, experienced during the period of exploitation of the victims, as this may show the reasons why people left the human trafficking network and what led them to seek or, conversely, not to seek help.

To reveal the factors of access to the human trafficking network and the problems of reintegration into society, a qualitative study was conducted, and the principles of thematic analysis were used for data analysis. The qualitative methodology was chosen due to the narrow research of the investigated phenomenon. The main goal of the research is to examine the factors of access to the human trafficking network and the problems of reintegration into society. In order to achieve the goal, the following tasks were set: 1) to examine the experiences of childhood and adolescence victims of human trafficking; 2) to disclose the experiences of victims of trafficking after graduation; 3) to examine the access of victims of human trafficking to the human trafficking network; 4) to disclose the exit of victims of human trafficking from the human trafficking network; 5) to examine the current life experiences of victims of trafficking. Data were collected through semi-structured interviews as one of the types of qualitative interviews. The investigation involved 6 victims of trafficking recognized by a pre-trial investigation officer, a prosecutor's ruling or a court ruling.

The study does not fully reveal the factors of trafficking in human beings and the problems of reintegration into society, which would require more detailed research. The results of the study revealed that 1) all study participants came from “dysfunctional” families; 2) it is difficult to determine what exactly determines the sense of security or trust in law enforcement authorities; 3) problems experienced - fear of exploiters (and people in general), employment opportunities, broken relationships, addiction. It would make sense to carry out more detailed research to reveal the complexity of this phenomenon.

Keywords: human trafficking, reintegration

IVADAS

Prekyba žmonėmis arba šiuolaikinė vergovė per daugybę metų smarkiai pasikeitė ir yra vis auganti problema pasaulyje. Prekybos žmonėmis aiškinimas apima daugybę disciplinų, pradedant socialiniais mokslais, baigiant ekonomika, teisės studijomis ir geopolitika (Winterdyk, 2019). Sociologė ir kriminologė Kakar (2020) teigia, kad nėra jokio (vieno) pripažinto koncepcinio pagrindo, kaip suprasti prekybą žmonėmis. Be to, kaip ir daugumos tarptautinių nusikaltimų atveju, paaiškinimai, naudojami aiškinant prekybą žmonėmis, gali skirtis ir priklauso nuo konteksto, kuriame jis tiriamas, ir nuo to, kur jis vyksta (Winterdyk, 2019). Atitinkami įstatymai apibūdina šią priverstinę tarnybą vartodami daugybę skirtingų terminų, įskaitant priverstinę tarnystę, vergiją ar panašias į vergiją praktikas, vergavimą dėl skolų ar priverstinį darbą. Šiame darbe prekyba žmonėmis suprantama pagal Jungtinių Tautų apibrėžimą: „*žmonių verbavimas, pervežimas, perdavimas, slėpimas ar jų priėmimas gąsdinant, panaudojant jėgą ar kitas prievartos, grobimo, apgaulės, sukčiavimo formas, piktnaudžiaujant padėtimi ar pažeidžiamumu arba mokant ar priimant pinigus ar kitą naudą tam, kad būtų gautas kito tą žmogų kontroliuojančio asmens sutikimas siekiant išnaudoti* (Protokolas, 2003)“.

Kalbant apie prekybą žmonėmis verta paminėti, jog didelę reikšmę turi nacionaliniai šalies įstatymai, reglamentuojantys patį nusikaltimą ir padedantys organizuoti pagalbą šio nusikaltimo aukoms. Didelė dalis Europos Sąjungos šalių turi pagalbos koordinavimo ir organizavimo modelį kovai su prekyba žmonėmis. Nuostatos, kaip organizuoti pagalbą ir prevenciją, įtraukiamos į įvairius šalies arba tarptautinius teisės aktus bei dokumentus, reguliariai juos peržiūrint ir analizuojant įvairiose ataskaitose, apžvalgose ir pan. Lietuvoje šią tematiką tiria teisininkė Sirgedienė (2012; 2014), kuri savo darbuose atliko ne vienos šalies nacionalinių koordinavimo modelių analizę.

Verta paminėti, jog pagal LR generalinio prokuroro, LR vidaus reikalų ministro, LR socialinės apsaugos ir darbo ministro 2015 gruodžio 17 d. įsakymą Nr. I-327/1V-1015/A1-758 „Dėl prekybos žmonėmis aukų nustatymo, ikiteisminio tyrimo ir tarpinstitucinio bendradarbiavimo rekomendacijų patvirtinimo“, **prekybos žmonėmis auka** yra *fizinis asmuo, kurio atžvilgiu buvo padaryta prekybos žmonėmis nusikalstama veika, neatsižvelgiant į šio asmens norą būti pripažintam nukentėjusiuoju ar tokio pripažinimo momentą* (Įsakymas Nr. I-327/1V-1015/A1-758, 2015). **Nukentėjusysis nuo prekybos žmonėmis** apibrėžiamas kaip *ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimu ar teismo nutartimi nukentėjusiuoju pripažintas fizinis asmuo, kuriam prekybos žmonėmis nusikalstama veika padarė fizinės, turtinės ar moralinės žalos* (Įsakymas Nr. I-327/1V-1015/A1-758, 2015). Šiame

darbe bus vartojamos abi sąvokos, tačiau tyrimo dalyje bus labiau vartojama nukentėjusiojo sąvoka, kadangi visi tyrimo dalyviai yra pripažinti nukentėjusieji nuo prekybos žmonėmis.

Beveik visais atvejais žmonės į prekybos žmonėmis tinklą patenka dėl nutrūkusių socialinių ryšių, vaikystėje patiriamo smurto ir (ar) prievartos, nepriežiūros, socialinių įgūdžių stokos. Siekiant atskleisti patekimo į prekybos žmonėmis tinklą veiksnius bus atliekamas kokybinis tyrimas, kurio metu bus analizuojamas nukentėjusiųjų gyvenimas iki patekimo į prekybos žmonėmis tinklą ir po išėjimo iš jo. Nukentėję dažnai jaučiasi stigmatizuojami savo šeimos, draugų bei bendruomenės. Kartais taip atsitinka dėl socialinių ryšių trūkumo prieš ar po patirto nusikaltimo. Reintegracija įvyksta, kai auka ar nusikaltėlis gali tapti aktyvia ir produktyvia savo bendruomenės dalimi (Van Ness ir Strong, 2014). Šiame darbe reintegracijos sąvoka bus naudojama kaip pagalbos nukentėjusiems nuo prekybos žmonėmis proceso dalis. Norint atskleisti reintegracijos į visuomenę problemas, svarbu pasižiūrėti į prekybos žmonėmis sąlygas ir valios palenkimo būdus, patirtus nukentėjusiųjų išnaudojimo laikotarpiu, kadangi tai gali parodyti dėl kokių priežasčių žmonės išėjo iš prekybos žmonėmis tinklo ir kas paskatino kreiptis arba, atvirkščiai, nesikreipti pagalbos.

Temos iširtumas

Daugumoje Lietuvoje atliktų tyrimų apie prekybos žmonėmis reiškinį daugiau kalbama bendrai arba iš teisinės pusės. Tokius tyrimus atliko teisininkai Bolzanas ir Drakšienė (2004); Fedosiuk (2003, 2007); Mickevičius (2005); Gutauskas (2009); Urbelionytė (2012) ir kt. Dalis tyrimų orientuoti į specialistų požiūrį bei patirtis. Klaipėdos socialinės ir psichologinės pagalbos centro vadovė Puidokienė (2007) atliko tyrimą Klaipėdos mieste, siekiant sužinoti kaip bendradarbiauja įvairios pagalbą teikiančios tarnybos, koks yra specialistų požiūris į prekybos žmonėmis aukas bei kokius praktinius darbo modelius taiko darbuotojai. Sociologės Žukauskaitė ir Luobikienė (2015) atliko tyrimą tarp Nevyriausybinių Organizacijų (toliau – NVO) atstovų, teikiančių pagalbą prekybos žmonėmis aukoms, siekiant sužinoti su kokiais sunkumais susiduria prekybos žmonėmis aukos, bandant reintegrotis į visuomenę Lietuvoje. Sociologai Sipavičienė ir Gaidys (2002) atliko tyrimą susijusį su visuomenės informuotumu apie prekybos moterimis reiškinį Baltijos šalyse. Socialinio darbo atstovės Alifanovienė, Trepekienė ir Baniulienė (2008) apklausė prekybos moterimis aukas, socialinius darbuotojus bei policijos pareigūnus su tikslu ištirti požiūrį į prekybos moterimis aukų rehabilitacijos proceso raidą. Socialinio darbo atstovai Ruškus, Mažeikienė, Blinstrubas ir Balčiūnas (2005) išanalizavo Lietuvos vyriausybės remiamus projektus kovai su prekyba moterimis ir prostitucijos prevencijai. Teisininkas Gutauskas (2016) savo rengtame tyrime atliko su prekyba žmonėmis susijusią Lietuvos teismų praktikos analizę. Sociologas Karalius (2020) atliko tyrimą apie tai kokiomis formomis ir kada gali pasireikšti poveikis nukentėjusiesiems, kokia valstybės apsaugos sistema nuo vadinamojo poveikio veikia Lietuvoje ir kokia nukentėjusiųjų asmenų patirtis gaunant

apsaugą dėl patirto poveikio. Galima pastebėti, jog Lietuvoje vyrauja tyrimai orientuoti į nukentėjusiems teikiamą pagalbą bei nacionalinius šalies įstatymus, reglamentuojančius kovos su prekyba žmonėmis priemones.

Užsienio tyrimų praktika ganėtinai panaši – daugiau dėmesio skiriama nacionaliniams šalių įstatymams ir jų analizei. Be jau minėtų autorių šiais metais užsienyje buvo vykdoma nemažai tyrimų apie prekybą žmonėmis. Summer ir Wendy (2021) aprašo Jungtinėse Amerikos Valstijose (toliau – JAV) priimtus kovos prieš priverstinį darbą įstatymus ir kitus įstatymus, orientuotus į aukų apsaugą. Brown (2021) straipsnyje daugiausia dėmesio skiriama prekybai seksu ir skirtingu jos poveikiu juodaodėms moterims ir merginoms. Zejneli (2021) analizuoja nacionalinius ir tarptautinius prekybos žmonėmis reiškinių iššūkius. Kendall ir Wigle (2021) tiria, kaip JAV teismai (teismų apklausos) traumuoja seksualinio išnaudojimo ir priverstinio darbo aukas. Jame taip pat minimas mokymų apie psichologinę nukentėjusiųjų būseną svarbumas. Matte Guilmain ir Hanley (2021) atliko teismų praktikos analizę Kanadoje pagal prekybos žmonėmis modelį, daugiausia dėmesio skiriant darbo išnaudojimo ir prievartos sankirtai, ypač tarp emigrantų darbuotojų. Tyrėjai teigia, jog Kanados įstatymai dėl prekybos žmonėmis lieka neišsamūs ir jais nesprenžiamos priverstinio darbo situacijos. Becker-Weinberg (2021) atliko tyrimą apie priverstinį darbą ir neteisėtą, nereguliuojamą žuvininkystę. Galima pastebėti, jog užsienio tyrimuose vyrauja išnaudojimo priverstiniam darbui bei seksualinio išnaudojimo tematikos.

Darbo tikslas – atlikti patekimo į prekybos žmonėmis tinklą ir reintegracijos į visuomenę problemų kriminologinę analizę.

Darbo uždaviniai:

1. Aptarti tarptautinius ir nacionalinius pagalbos prekybos žmonėmis aukoms koordinavimo modelius bei situaciją Lietuvoje.
2. Išanalizuoti įtraukimo į prekybos žmonėmis tinklą būdus ir reintegracijos į visuomenę galimybes.
3. Remiantis savarankiškai atlikto empirinio tyrimo rezultatais, išnagrinėti patekimo į prekybos žmonėmis tinklą veiksnius ir reintegracijos į visuomenę problemas.

Tezė: Patekimo į prekybos žmonėmis tinklą veiksniai, tokie kaip silpni ryšiai su artimaisiais, sunki materialinė padėtis, menkas išsilavinimas, kalbos nemokėjimas, priklausomybės, nusikalstamas elgesys, jaunas amžius, yra susiję su reintegracijos į visuomenę problemomis, tokiomis kaip (ne)saugumo jausmas, (ne)pasitikėjimas teisėsaugos institucijomis ir (ar) pagalbą teikiančiais asmenimis, baimė, santykių atstatymas/užmezgimas, sunkumai įsidarbinant, su kuriomis susiduria nukentėjusieji vėlesniame procese.

Tyrimo metodologija ir metodai

Nukentėjusiųjų nuo prekybos žmonėmis patirčių analizei buvo pasirinkta kokybinė interpretacinė metodologija.

Darbo metu atlikta:

- mokslinės literatūros apžvalga ir dokumentų analizė;
- pusiau struktūruoti interviu su pripažintais nukentėjusiais nuo prekybos žmonėmis.

Darbo struktūra:

Pirmoje darbo dalyje apžvelgiami teisiniai tarptautiniai bei nacionaliniai dokumentai, įstatymai, statistiniai duomenys;

Antra darbo dalis skirta nagrinėti prekybos žmonėmis reiškinių praktiniams patekimo į prekybos žmonėmis tinklą veiksniams ir reintegracijos į visuomenę galimybėms;

Trečioje darbo dalyje pateikiami nukentėjusiųjų nuo prekybos žmonėmis tyrimo empiriniai rezultatai ir jų aptarimas; Darbo pabaigoje pateikiamos iškeltus uždavinius bei tyrimo rezultatus apibendrinančios išvados.

1. Tarptautiniai ir nacionaliniai pagalbos prekybos žmonėmis aukoms koordinavimo modeliai

1.1 Prekybos žmonėmis reiškinyje ir pagalbos koordinavimas tarptautiniu lygmeniu

„Prekyba žmonėmis yra vienas žiauriausių nusikaltimų Žemėje“ teigia Jungtinių Amerikos Valstijų valstybės departamento sekretorius. 2018 metais prekeiviai žmonėmis atėmė 24,9 mln. žmonių laisvę ir prigimtinį žmogaus orumą visame pasaulyje – tai yra maždaug tris kartus daugiau žmonių nei Niujorko populiacija (U.S. Department of State, 2019). Prekyba žmonėmis yra daugialypis žmogaus teisių pažeidimas, kuris skirtinguose tarptautiniuose nutarimuose apibūdinamas kaip šiurkštus asmens orumo, teisių bei laisvių pažeidimas.

Devyniolikto amžiaus devintajame dešimtmetyje įvykę teisiniai pokyčiai panaikino teisėtą vergovės ir priverstinio tarnavimo praktiką, tačiau šiuolaikinių vergovės formų atsiradimas pasirodė sunkiau identifikuojamas ir nuslopinamas (Farrell, Mcdevitt ir Fahy, 2010). Iki 1990 metų prekybos žmonėmis samprata buvo įpinta į įvairius kovos su vergija įstatymus. 1991 m. Europos Taryba (angl. *Council of Europe*, toliau – CoE) organizavo seminarą kovai su prekyba moterimis. Tais pačiais metais Ministrų komitetas priėmė rekomendaciją Nr. R (91) 11 dėl vaikų ir jaunų žmonių seksualinio išnaudojimo, pornografijos, prostitucijos ir prekybos vaikais, kuri buvo pirmoji tarptautinė priemonė, išsamiai nagrinėjanti šiuos dalykus. Tuomet vyko ekspertų grupės susirinkimas dėl prekybos moterimis (1992–1993), kur buvo atsiskaitoma Moterų ir vyrų lygybės iniciatyviniam komitetui (angl. *The Steering Committee for Equality between Women and Men* arba CDEG), jo metu Europos Taryba nustatė skubiasias veiksmų sritis, kurios buvo įtrauktos į kovos su prekyba moterimis veiksmų planą. Plane buvo pasiūlytos svarstymo ir tyrimo sritys, siekiant valstybėms narėms pateikti rekomendacijas dėl prekybos žmonėmis įstatymų leidybos, teisinių aspektų, bausmių skyrimo, pagalbos aukoms, jų rėmimo ir rehabilitacijos bei prevencijos programų (CoE, 1999; CoE, 2009; CoE, 2009).

Rekomendacijoje Nr. 1325 (1997) dėl prekybos moterimis ir priverstinės prostitucijos Europos Tarybos valstybių narių Parlamentinė asamblėja rekomendavo Ministrų komitetui parengti konvenciją dėl prekybos moterimis ir priverstinės prostitucijos, kurią taip pat galėtų pasirašyti valstybės, kurios nėra Europos Tarybos narės (CoE, 1997). Ši konvencija turėjo būti sutelkta į žmogaus teises, nustatant represines kovos su prekyba žmonėmis priemones derinant įstatymus, ypač baudžiamojoje srityje, atveriant naujus kanalus geresniam policijos ir teismų bendravimui, koordinavimui ir bendradarbiavimui bei organizuojant pagalbą bei apsaugą prekybos žmonėmis aukoms, ypač toms, kurios nori liudyti teisme. Prireikus tai taip pat turėtų apimti fizinę apsaugą ir bet

kuriuo atveju suteikti leidimą laikinai apgyvendinti, taip pat teisinę, medicininę ir psichologinę pagalbą (CoE, 1997; CoE, 2009). Konvencija turėjo nustatyti kontrolės mechanizmą, skirtą stebėti, kaip laikomasi jos nuostatų, ir koordinuoti tolesnius veiksmus visos Europos lygmeniu kovojant su prekyba moterimis ir priverstine prostitucija. Prekyba žmonėmis sukėlė bendrą Europos Tarybos valstybių ir vyriausybių vadovų susirūpinimą Strasbūro viršūnių susitikime (1997 m. spalio mėn.): Galutinėje deklaracijoje teigiama, kad smurtas prieš moteris ir bet koks moterų seksualinis išnaudojimas yra grėsmė piliečių saugumui ir demokratijai (CoE, 1997; CoE, 2009). Be to, buvo parengtos dvi Europos Tarybos teisinės priemonės, kurios konkrečiai susijusios su prekyba žmonėmis seksualiniam išnaudojimui: Ministrų komiteto rekomendacija Nr. R (2000) 11 valstybėms narėms dėl kovos su prekyba žmonėmis seksualinio išnaudojimo tikslais (CoE, 2000; CoE, 2009); Ministrų komiteto rekomendacija Rec (2001) 16 valstybėms narėms dėl vaikų apsaugos nuo seksualinio išnaudojimo (CoE, 2001; CoE, 2009). Parlamentinė asamblėja pakartojo savo prašymą sudaryti naują konvenciją dėl kovos su prekyba žmonėmis savo rekomendacijoje Nr. 1545 (2002) dėl „Kampanijos prieš prekybą moterimis“, ir šį kartą jos prašymas buvo išklaustas.

2000 m. lapkričio 15 d. priimta Jungtinių Tautų konvencija prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą yra pagrindinė tarptautinė priemonė kovojant su tarptautiniu organizuotu nusikalstamumu. Ji buvo pradėta leisti pasirašyti valstybėms narėms 2000 m. gruodžio 12–15 d. Palerme (Italija) tam sušauktoje aukšto lygio politinėje konferencijoje. Minima konvencija įsigaliojo 2003 m. rugsėjo 29 d. Konvencijai įsigaliojus ji papildoma trimis protokolais, dar vadinamais Palermo protokolais, kurie skirti konkrečioms organizuoto nusikalstamumo sritims ir apraiškoms: prekybos žmonėmis, ypač moterimis ir vaikais, prevencijos, sustabdymo ir baudimo už jį protokolas (toliau – Protokolas, 2003); Protokolas prieš migrantų gabenimą sausuma, jūra ir oru; ir Protokolas prieš neteisėtą šaunamųjų ginklų, jų dalių ir komponentų bei šaudmenų gamybą ir prekybą jais. Atkreiptinas dėmesys į prekybos žmonėmis, ypač moterimis ir vaikais, prevencijos, sustabdymo ir baudimo už jį protokolą, kuriame prekybos žmonėmis apibrėžimas apima platesnę reikšmę, numatomi pagrindiniai nusikalstamo elgesio elementai – veiksmai, priemonės bei tikslai: *žmonių verbavimas, pervežimas, perdavimas, slėpimas ar jų priėmimas* (nusikalstami veiksmai) *gąsdinant, panaudojant jėgą ar kitas prievartos, grobimo, apgaulės, sukčiavimo formas, piktnaudžiaujant padėtimi ar pažeidžiamumu arba mokant ar priimant pinigais ar kitą naudą tam, kad būtų gautas kito tų žmogų kontroliuojančio asmens sutikimas siekiant išnaudoti* (nusikalstamo elgesio priemonės). *Išnaudojimas apima kitų asmenų išnaudojimą prostitucijos forma ir kitas seksualinio išnaudojimo formas, priverstinį darbą ar paslaugas, vergiją ar veiklą, panašią į vergiją, tarnystę ar organų pašalinimą* (nusikalstamo elgesio tikslai) (Protokolas, 2003). Šiuo protokolu siekiama, kad įsipareigojusios valstybės užtikrintų nukentėjusių asmenų apsaugą bei galimybę gauti socialinę, psichologinę, teisinę bei materialinę pagalbą, atsižvelgiant į prekybos žmonėmis aukų lytį, amžių ir

iš to kylančias reikmes. Šiame dokumente plačiau naudojama valios palenkimo sąvoka reiškianti, jog asmuo atleidžiamas nuo atsakomybės už įvykdytą nusikalstamą veiką, jeigu jo sutikimas dalyvauti nusikalstamoje veikoje buvo išgautas panaudojus apgaulę, prievartą, smurtą ar kitus būdus.

Parlamentinė asamblėja įsitraukė į naujos konvencijos kūrimą ekspertų komitete, atsakingame už teksto parengimą, ir priėmė nuomonę Nr. 253 (2005) dėl konvencijos projekto. Parlamentinė asamblėja taip pat priėmė rekomendaciją Nr. 1695 (2005) paprašydama Ministrų komiteto sustiprinti konvencijos projektą prieš atiduodant jį pasirašyti apeliacija, kuri liko neišgirsta (CoE, 2009). Trečiajame Europos Tarybos viršūnių susitikime (Varšuva, 2005 m. Gegužė) valstybių narių ir vyriausybės vadovai griežtai pasmerkė prekybą žmonėmis, nes tai kenkia naudojimuisi žmogaus teisėmis ir pažeidžia žmogaus orumą ir vientisumą. Pirmą kartą kilmės, tranzito ir paskirties šalys nusprendė naudoti įpareigojantį dokumentą, kad būtų parengta bendra kovos su prekyba žmonėmis politika, tinkamai atsižvelgiant į aukas ir į kurią būtų įtrauktas stebėjimo mechanizmas. Ministrų komitetas 2005 m. gegužės 3 d. priėmė konvenciją dėl veiksmų prieš prekybą žmonėmis (toliau – Konvencija, 2012). Konvencija, 2012 buvo leista pasirašyti 2005 m. gegužės 16 d., ji įsigaliojo 2008 m. vasario 1 d.. Tai buvo pirmoji Europos sutartis šioje srityje. Dabar Europos šalys turi išsamią sutartį, nustatančią priemones ne tik užkirsti kelią prekybai žmonėmis ir patraukti baudžiamojon atsakomybėn prekeivius žmonėmis, bet ir suteikti tikrą apsaugą prekybos žmonėmis aukoms ir liudytojams bei ginti jų žmogaus teises (CoE, 2009). Konvencijoje, 2012 plačiau nei Palermo protokole aptariama pagalba aukoms, išskiriant nukentėjusiųjų poreikius pagal lytį bei amžių, gyvenimo ir pragyvenimo lygį, saugų apgyvendinimą, medicininę pagalbą. Be kita ko siekiant nepamiršti psichologinės, socialinės bei teisinės pagalbos. Taip pat minimoje konvencijoje aprašomas aukos teisinis statusas siekiant užtikrinti, jog visi nukentėję gautų visapusišką pagalbą (Konvencija, 2012). Šalia šios konvencijos buvo suburta kompetentingų Kovos su prekyba žmonėmis ekspertų grupė (GRETA), kurios tikslas rengti vertinimus ir rekomendacijas šalims narėms apie aukų apsaugą, žmogaus teises bei pagalbą nukentėjusiems.

Siekiant užtikrinti įstatymų veiksmingumą „kovos“ su prekybos žmonėmis nusikaltimu, strategijose numatoma laikytis tarpdisciplininio požiūrio, apimančio prevenciją, aukų žmogaus teisių apsaugą ir prekiautojų žmonėmis patraukimą baudžiamojon atsakomybėn (CoE, 2009). Tuo pat metu svarbu stengtis suderinti atitinkamus nacionalinius įstatymus ir užtikrinti, kad šie įstatymai būtų vykdomi bei taikomi vienodai ir efektyviai. Prekybos žmonėmis aukų apsauga ir kompleksinė pagalba joms yra itin svarbu įgyvendinant bet kokią „kovos“ su prekyba žmonėmis strategiją.

1.2 Prekybos žmonėmis reiškinys ir pagalbos koordinavimas nacionaliniu lygmeniu

Į prekybą valstybės viduje reikėtų žiūrėti ne mažiau rimtai nei į globalią (tarptautinę) prekybą. Be Palermo protokolo ir Europos Tarybos konvencijos, 2011 metais buvo priimta Europos

parlamento ir Europos Tarybos direktyva (toliau – Direktyva Nr. 2011/36/ES, 2011) dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos, pakeičianti Tarybos pamatinį sprendimą 2002/629/TVR. Šis dokumentas tapo esminiu, apibrėžiant prekybos žmonėmis sąvoką Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse (toliau – LR BK). Verta paminėti, jog Direktyvoje Nr. 2011/36/ES, 2011 buvo papildytas prekybos žmonėmis formų sąrašas, pridedant priverstinį elgetavimą, išnaudojimą nusikaltimams daryti, priverstinę santuoką bei neteisėtą įvaikinimą. Minimame dokumente pasikartoja jau prieš tai teisės aktuose paminėti dalykai: telkti didesnę dėmesį į nukentėjusio asmens poreikius pagal amžių ir lytį, prevencijos skatinimas, siekis užtikrinti visapusišką pagalbą tiek nukentėjusiems, tiek liudytojams (Direktyva Nr. 2011/36/ES, 2011). Taip pat tai, jog buvo išskirtas įsipareigojimas teikti pagalbą, kuri atitiktų fizinių ir (ar) psichikos sveikatos sutrikimų turinčių asmenų, nėsčiųjų bei smarkiai nuo fizinio ar seksualinio smurto nukentėjusių asmenų poreikius (Direktyva Nr. 2011/36/ES, 2011). Direktyvoje Nr. 2011/36/ES, 2011 apibrėžta asmens pažeidžiamumo sąvoka, kuri apima ne tik socialinę ar ekonominę asmens padėtį, bet ir fizinę ar psichologinę asmens būseną, įvairias vaikystėje patirtas traumas – fizinę, seksualinę prievartą, smurtą ir kita. Taip pat išskiriamas aukų netraukimas baudžiamojon atsakomybėn arba sankcijų joms netaikymas, reiškiantis netraukti baudžiamojon atsakomybėn prekybos žmonėmis aukų ir netaikyti joms sankcijų už dalyvavimą nusikalstamosiose veikose, kurias jie buvo priversti padaryti tiesiogiai dėl bet kurios iš jų atžvilgiu įvykdytų veikų (Direktyva Nr. 2011/36/ES, 2011).

Pagal LR generalinio prokuroro, LR vidaus reikalų ministro ir LR socialinės apsaugos ir darbo ministro 2015 gruodžio 17 d. įsakymą Nr. I-327/1V-1015/A1-758 „Dėl prekybos žmonėmis aukų nustatymo, ikiteisminio tyrimo ir tarpinstitucinio bendradarbiavimo rekomendacijų patvirtinimo“ (toliau – Įsakymas Nr. I-327/1V-1015/A1-758, 2015) prekyba žmonėmis yra „*žmogaus pirkimas, pardavimas, kitoks įgijimas ar perleidimas, verbavimas, gabenimas ar laikymas nelaisvėje, kai šios alternatyvios veikos padaromos panaudojant bent vieną alternatyvių nukentėjusio asmens valių palenkiančių būdų, t. y. fizinį smurtą, grasinimus, kitaip atimant galimybę priešintis, naudojantis nukentėjusio asmens priklausomumu ar pažeidžiamumu, panaudojant apgaule, priimant ar sumokant pinigus, gaunant ar suteikiant kitokią naudą asmeniui, kuris faktiškai kontroliuoja nukentėjusį asmenį, ir jeigu kaltininkas žinojo arba siekė, kad nukentėjęs asmuo, nesvarbu, ar jis sutiko, būtų išnaudojamas vergijos ar panašiomis į vergiją sąlygomis, prostitucijai, pornografijai ar kitoms seksualinio išnaudojimo formoms, priverstiniam darbui ar paslaugoms, įskaitant elgetavimą, nusikalstamai veikai daryti, neteisėtam įvaikinimui ar turint tikslą paimti nukentėjusio asmens organą, audinį ar ląstelę arba kitiems išnaudojimo tikslams*“ (Įsakymas Nr. I-327/1V-1015/A1-758, 2015). Minimas įsakymas tapo esminiu pagrindu koordinuojant pagalbą prekybos žmonėmis aukoms.

Lietuvoje galiojantys teisės aktai, numatantys baudžiamąją atsakomybę fiziniams ir juridiniams asmenims dėl prekybos žmonėmis, yra LR BK 147 (prekyba žmonėmis), 147¹ (išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms), 147² (naudojimas asmens priverstiniu darbu ar paslaugomis), 157 (vaiko pirkimas arba pardavimas), 307 (pelnymasis iš kito asmens prostitucijos) ir 308 (įtraukimas į prostituciją) straipsniai. Taip pat svarbus ir LR administracinių teisės pažeidimų kodekso 182¹ straipsnis (vertimasis prostitucija ar atlygintinis naudojimas prostitucijos paslaugomis). Lietuvoje už prekybos žmonėmis politikos formavimą ir koordinavimą yra atsakinga LR vidaus reikalų ministerija (toliau – LR VRM). 2002–2012 metais Lietuvoje buvo suformuotos ir įgyvendintos trys specializuotos prekybos žmonėmis prevencijos ir kontrolės programos (Karalius, 2020; Sirgedienė, 2014).

Pirmoji prekybos žmonėmis ir prostitucijos kontrolės bei prevencijos programa (toliau – Nutarimas Nr. 62, 2002) ir antroji prekybos žmonėmis prevencijos ir kontrolės programa (toliau – Nutarimas Nr. 558, 2005) buvo orientuotos ne tik į moterų bet ir į nepilnamečių, bedarbių, smurtą ir seksualinę prievartą buityje patiriančių mergaičių ir kitų įtraukimą į prostituciją, kadangi atliekant tyrimus buvo pastebėta, jog *„prekybą žmonėmis Europoje ir Lietuvoje lemia socialinės ir ekonominės sąlygos. Skurdas, nedarbas, švietimo ir informacijos stoka – pagrindinės sąlygos atsirasti ir plisti prekybai žmonėmis. Šiam procesui įtakos turi ir prostitucijos paklausa užsienyje, nevienodas prostitucijos teisinis reglamentavimas skirtingose valstybėse (prostitucijos legalizavimo ir dekriminalizavimo), taip pat mūsų šalies piliečių migracija ir verslo ryšiai užsienyje“* (Nutarimas Nr. 62, 2002; Nutarimas Nr. 558, 2005). Šios programos buvo įgyvendintos 2002–2004 metais ir 2005–2008 metais. Trečioji prekybos žmonėmis kontrolės ir prevencijos programa (toliau – Nutarimas Nr. 1104, 2009) buvo įgyvendinta 2009–2012 metais. Pastebėta, jog veiksniai lemiantys prekybą žmonėmis Lietuvoje nesikeičia, kinta tik išnaudojimo formos, verbavimo būdai bei mastas. Buvo atsižvelgta ir į *regioninius* (nestabili materialinė padėtis; lyčių nelygybė; šeimos, kaip socialinės vertybės, menkėjimas; pinigų, kaip esminės vertybės aukštinimas) ir *globalius* (didelė prostitucijos paslaugų paklausa Vakarų valstybėse; aktyvi etninių organizuotų nusikalstamų struktūrų veikla užsienio valstybėse; nevienoda teisinė atsakomybė už prekybą žmonėmis skirtingose valstybėse) veiksnius, lemiančius asmenų įtraukimą į prekybą žmonėmis (Nutarimas Nr. 1104, 2009).

Nuo 2012 metų prekybos žmonėmis prevencijos ir kontrolės programos buvo apjungiamos į bendresnio pobūdžio nutarimus. Pavyzdžiui, nuo 2012 m. lapkričio 14 d. prekybos žmonėmis reiškinys buvo įtrauktas į 2013–2015 m. *„Nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos įgyvendinimo tarpinstitucinį veiklos planą“* (toliau – Nutarimas Nr. 1381, 2012). Kadangi nutarimas buvo bendresnio pobūdžio, prekybai žmonėmis teko mažesnis dėmesys, dėl to buvo abejojama šio nusikaltimo kontrolės veiksmingumu ir efektyvumu. 2015 m. gegužės 7 d. buvo

patvirtinta Viešojo saugumo plėtros 2015–2025 metų programa (toliau – Nutarimas Nr. XII-1682, 2015). Šioje programoje prekyba žmonėmis įvardijama kaip vienas iš organizuotų nusikalstamų grupių atliekamų nusikaltimų. Tais pačiais 2015 metais Lietuvoje viešėjusi GRETA Kovos su prekyba žmonėmis ekspertų grupė parengė rekomendacijas šalies Vyriausybei. Jose minima, jog trūksta NVO įsitraukimo į kovos su prekyba žmonėmis veiksmų planavimą, koordinavimą ir vertinimą, ypač savivaldybėse (GRETA, 2015). Anot ekspertų grupės „*Lietuvos valdžios institucijos turėtų skirti daugiau pastangų užtikrinti periodinius atsakingų specialistų (ypač policijos pareigūnų, prokurorų, teisėjų, darbo inspektorius, vaikų teisių specialistų, socialinių darbuotojų, medikų, kurie gali teikti pagalbą aukoms) mokymus dėl prekybos žmonėmis ir prekybos žmonėmis aukų*“ (GRETA, 2015). Tam turėtų būti pasitelkiama NVO specialistų, dirbančių su prekybos žmonėmis atvejais, pagalba. Atsižvelgdama į GRETA parengtas rekomendacijas, 2016 metais Lietuvos Respublikos Vyriausybė patvirtino Kovos su prekyba žmonėmis 2017–2019 metų veiksmų planą (toliau – Įsakymo projektas Reg. Nr. 16-6856, 2016). Šiame plane daug dėmesio skirta tarpžinybiniam ir tarpinstituciniam bendradarbiavimui, valstybės institucijų ir įstaigų darbuotojų kompetencijų stiprinimui, kad nukentėję asmenys gautų kuo geresnę specializuotą pagalbą. Tais pačiais 2016 metais buvo sudaryta tarpžinybinė Kovos su prekyba žmonėmis komisija (toliau – Nutarimas Nr. 785, 2016). Jos tikslas ir funkcija: „*<...> koordinuoti valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų priemones ir veiksmus kovos su prekyba žmonėmis srityje. <...> teikti valstybės ir savivaldybių institucijoms ir įstaigoms bei tarptautinėms ir nevyriausybiniams organizacijoms pasiūlymus dėl jų veiklos tobulinimo kovos su prekyba žmonėmis srityje* (Nutarimas Nr. 785, 2016).“ Verta paminėti, jog nuo 2019 metų pabaigos septynios pagalbą teikiančios organizacijos ir partneriai, atsakingi už prekybos žmonėmis prevenciją, susijungė į bendrą Nacionalinę asociaciją prieš prekybą žmonėmis. Šios asociacijos tikslas ir toliau teikti specializuotą pagalbą nukentėjusiems nuo prekybos žmonėmis, užsiimti švietėjiška veikla visuomenėje, apjungiant visus Lietuvos regionus.

Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro, Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro, Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2020 rugpjūčio 18 d. įsakymu Nr. I-253/1V-804/A1-747 pakeistas įsakymas Nr. I-327/1V-1015/A1-758, išskiriant didesnę dėmesį NVO veikimui ir pagalbos nukentėjusiems organizavimui (toliau – Įsakymas Nr. I-253/1V-804/A1-747, 2020). Įsakyme numatyta, jog „*Visais atvejais, nustatant galėjusį ar galintį nukentėti nuo prekybos žmonėmis asmenį, jis (jo atstovas) turi būti informuotas apie galimybę gauti pagalbą iš NVO, teikiančios pagalbą prekybos žmonėmis aukoms. <...> Nukentėjusio asmens duomenys <...> perduodami NVO, teikiančiai pagalbą prekybos žmonėmis aukoms, tik tada, jeigu nukentėjęs asmuo ar nukentėjusio vaiko atstovas pagal įstatymą pageidauja gauti pagalbą ir sutinka, kad pagalbos teikimo tikslu šie asmens duomenys būtų perduoti NVO (sutikimas turi būti patvirtintas raštu pildant kortelę)*.“ (Įsakymas Nr. I-253/1V-804/A1-747, 2020). Šiame įsakyme taip pat nurodomas Valstybės

vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos prie LR socialinės apsaugos ir darbo ministerijos (toliau – VVTAĮT) vaidmuo nustaćius nukentėjusį vaiką. Tokiu atveju per 24 val. apie prekybos žmonėmis atvejį turi būti pranešama VVTAĮT teritoriniam skyriui pagal faktinę vaiko gyvenamąją vietą (Įsakymas Nr. I-253/1V-804/A1-747, 2020). Tiek teisės saugos institucijos, tiek NVO yra įpareigoti bendradarbiauti tarpusavyje, t.y. nustaćius prekybos žmonėmis atvejį, turi būti informuota atitinkama organizacija ir (ar) institucija.

Šių metų sausio mėnesį Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau – LAT) septynių teisėjų kolegija priėmė nutartį baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-73-511/2021. Ši nutartis svarbi tuo, jog tokio pobūdžio byla pirmą kartą buvo nagrinėjama išplėstinėje septynių teisėjų kolegijoje. Joje pabrėžiama baudžiamosios atsakomybės svarba, asmenų pažeidžiamumas ir priklausomumas. Svarbu tai, jog kaltinamieji neišvengė baudžiamosios atsakomybės.

Apibendrinant galima teigti, kad per pastaruosius keliasdešimt metų nacionaliniu lygmeniu Lietuvoje buvo priimti įvairūs įstatymai ir programos, padėję aiškiau apibrėžti prekybos žmonėmis sąvoką plačiąja prasme. Aiškesnis sąvokų apibrėžimas padeda efektyviau dirbti institucijoms ir organizacijoms, teikiančioms pagalbą prekybos žmonėmis aukoms.

1.3 Situacijos Lietuvoje apžvalga

Kadangi prekyba žmonėmis yra daugiausia latentinis (užslėptas) nusikaltimas, todėl ypač sunku įvertinti jos paplitimą – tai yra kritinis žingsnis pateisinant kovos su prekyba žmonėmis išlaidas ir vertinant kovos su šia problema programų sėkmę (Farrell, Mcdevitt ir Fahy, 2010). Tyrimai prekybos žmonėmis srityje yra sunkūs dėl daugelio priežasčių. Bene sudėtingiausias veiksnys yra tas, kad dauguma gyventojų, susijusių su prekybos žmonėmis tyrimais, pvz.: prostitucija užsiimantys asmenys, prekeiviai žmonėmis, aukos/nukentėjusieji ar nelegalūs imigrantai, yra vadinamosios paslėptos populiacijos (Tyldum ir Brunovskis, 2005). Paslėpta populiacija yra grupė asmenų, kurių dydis ir ribos nėra žinomi ir kuriems nėra atrankos sistemos. Be to, narystė paslėptose populiacijose dažnai apima stigmatizuotą ar neteisėtą elgesį, dėl kurio asmenys atsisako bendradarbiauti arba pateikia nepatikimus atsakymus, kad apsaugotų savo privatumą (Heckathorn, 1997). Atliekant empirinius tyrimus, tai kelia kitų iššūkių ir reikalauja kitokių metodų, nei paprastai naudojami lengviau pastebimoms populiacijoms (Tyldum ir Brunovskis, 2005). Teisės saugos registruoti atvejai skiriasi nuo visų kitų prekybos žmonėmis atvejų, nes juos iš tikrųjų atrado ir rimtai priėmė policija. Nustatytiems atvejams greičiausiai įtakos turi du veiksniai. Pirma, policijos ir teisės saugos atstovų gebėjimas atpažinti prekybą žmonėmis, susidūrus su ja. Antra, tikimybė, kad policija juos atpažins, priklauso nuo to, kaip pačios aukos elgiasi bendraudamos su teisės saugos atstovais. Pažymėtina, kad tarp prekybos žmonėmis aukų, kurios patiria didelę fizinę ir psichologinę prievartą, tik nedaugelis prašo pagalbos, kai turi tam galimybę, ir daugelis labai stengiasi išvengti ryšių su policija (Brunovskis

ir Tyldum, 2004; Tyldum ir Brunovskis, 2005). Kaip pranešama per pastaruosius penkerius metus, prekeiviai žmonėmis Lietuvoje išnaudoja aukas tiek iš užsienio, tiek iš Lietuvos, taip pat aukos iš Lietuvos yra išnaudojamos užsienyje. Teisėsauga praneša, kad dauguma prekybos žmonėmis bylų yra susijusios su prekybos žmonėmis tinklais Lietuvoje, kurių pagrindinis grobis yra lietuviai. Prekeiviai išnaudoja vyrus ir berniukus iš Lietuvos nusikalstamoms veikoms, pavyzdžiui, vagystėms prekių parduotuvėse arba narkotikų prekybai, ir Lietuvos moteris bei vaikus komercinio sekso tikslais Vakarų Europoje ir Skandinavijoje. Moterų ir mergaičių išnaudojimas seksualinėms paslaugoms šalies viduje išlieka problema (LR VRM, 2019).

LR VRM duomenimis 2020 metais Lietuvoje buvo atliekami 27 ikiteisminiai tyrimai dėl vidaus ir tarptautinės prekybos žmonėmis, o pradėti vykdyti – 11 ikiteisminių tyrimų. Pastebima, jog nuo 2018 metų vyrauja ikiteisminių tyrimų skaičiaus mažėjimas – 2016 metais buvo vykdomi 65 ikiteisminiai tyrimai, 2017 m. – 61 ikiteisminiai tyrimai, 2018 m. – 54 ikiteisminiai tyrimai, 2019 m. – 46 ikiteisminiai tyrimai (LR VRM, 2021). Manoma, jog tai susiję su anksčiau minėtų įstatymų priėmimu bei jau minėtomis paslėptos populiacijos ypatybėmis. Europos šalių Europos Komisijai pateiktoje ataskaitoje (toliau – Ataskaita, 2020) bei LR VRM ataskaitoje (2021) pastebima, jog Lietuvoje pastaruosius metus vyravo tokios prekybos žmonėmis formos: prekyba žmonėmis nusikalstamoms veikoms, prekyba žmonėmis priverstiniam darbui, prekyba žmonėmis seksualiniam išnaudojimui bei prekyba žmonėmis priverstinei santuokai (Ataskaita, 2020; LR VRM, 2021). Ataskaitiniais metais (t.y. 2020) ikiteisminiuose tyrimuose nukentėjusiais nuo prekybos žmonėmis pagal LR BK 147 ir 147¹ straipsnius pripažinti 24 asmenys (16 moterų, 7 vyrai ir 1 vaikas). 9 asmenys buvo pripažinti nukentėjusiais nuo prekybos žmonėmis seksualiniam išnaudojimui; 6 asmenys pripažinti nukentėjusiais nuo prekybos žmonėmis priverstiniam darbui; 6 asmenys pripažinti nukentėjusiais nuo prekybos žmonėmis nusikalstamoms veikoms; 3 asmenys pripažinti nukentėjusiais nuo prekybos žmonėmis priverstinėms santuokoms (LR VRM, 2021). Ataskaitose (LR VRM, 2020; LR VRM 2021; Ataskaita, 2020) nurodoma, kad padidėjo vyrų, nukentėjusių nuo priverstinio darbo ir išnaudojimo nusikalstamoms veikoms procentas, tačiau vis dar išlieka nemažas nukentėjusių moterų skaičius, kurios dažniau nukenčia nuo prekybos žmonėmis seksualiniam išnaudojimui. Darbuotojai iš užsienio šalių, pagrinde Ukrainos, Baltarusijos ir Rusijos, kurie Lietuvoje dirba tolimųjų reisų sunkvežimių vairuotojais, statybininkais, laivų korpusų surinkėjais ir suvirintojais, patenka į pažeidžiamų žmonių, galinčių nukentėti nuo priverstinio darbo, grupę.

Anot Amerikos valstybės departamento (2020) Lietuvos vyriausybė atitinka būtiniausius minimalius kovos su prekyba žmonėmis standartus. Ataskaitiniu laikotarpiu (t.y. 2019 metais) Vyriausybė ir toliau demonstravo rimtas ir nuolatinės pastangas: buvo nuteista žymiai daugiau prekyautojų žmonėmis; buvo padidintas NVO finansavimas pagalbos prekybos žmonėmis aukoms

programoms, kad būtų galima suteikti paramą daugiau aukų ir rizikos grupių asmenų; ir įgyvendinta vaikų priežiūros sistemos reforma, įskaitant vaikų pašalinimą iš valstybinių įstaigų, tokių kaip vaikų namai. Nors Vyriausybė laikosi minimalių standartų, valdžios institucijos ištyrė ir patraukė baudžiamojon atsakomybėn mažiau prekybos žmonėmis bylų. Aukų apsaugos stoka tyrimo ir teismo proceso metu trukdė teisėsaugos pastangoms, o atitinkamų agentūrų žinių stoka atpažįstant prekybos vaikais rodiklius lėmė mažesnę aukų nustatymą. Valdžia nenuosekliai įgyvendino aukų identifikavimo ir perdavimo mechanizmus visoje šalyje, ypač kaimo vietovėse, kur pareigūnai vis dar linkę kaltinti prekybos žmonėmis aukas (U.S. Department of State, 2020).

Iš ataskaitose pateikiamų duomenų galima pastebėti, kad sumažėjo vykdomų ir pradėtų ikiteisminių tyrimų skaičius, kuris gali būti susijęs su prekybos žmonėmis nusikaltimo latentišku. Taip pat pastebima, kad Lietuvoje pastaruoju metu vyrauja keturios prekybos žmonėmis formos: prekyba žmonėmis seksualiniam išnaudojimui, prekyba žmonėmis nusikalstamoms veikoms, prekyba žmonėmis priverstiniam darbui ir prekyba žmonėmis priverstinėms santuokoms.

2. Įtraukimas į prekybos žmonėmis tinklą ir reintegracijos į visuomenę galimybės

Kaip jau minėta anksčiau, iki šiol labiausiai paplitusi prekybos žmonėmis forma buvo prekyba moterimis seksualiniam išnaudojimui ir (ar) prostitucijai, kuri vykdoma šalies viduje (nacionaliniu lygmeniu) ir už šalies ribų (tarptautiniu lygmeniu). Tačiau pastaruoju metu galima pastebėti tendenciją, jog vis daugėja kitų išnaudojimo formų, tokių kaip išnaudojimas nusikalstamoms veikoms atlikti, priverstinis darbas, elgetavimas, priverstinės santuokos (Bolzas ir Drakšienė, 2004; Department of state, 2019). Sparčiai augant globalizacijai ir modernėjant visuomenei atsiranda dar didesnė grėsmė patekti į prekybos žmonėmis tinklą. Nusikaltimo vykdytojai vis dažniau pasitelkia įvairias technologijas siekiant įtraukti moteris, vyrus ir vaikus į prekybos žmonėmis tinklą. Vis dažniau aukų ieškoma ne gyvu bendravimu („akis į akį“), o internetu, ypatingai per pažinčių portalus. Prekybos žmonėmis nusikaltimas turi savitą dinamiką, kurią dažniausia sudaro trys etapai – aukos *verbavimas* (kilmės šalyje), *gabenimas* (tranzito šalyje) ir *išnaudojimas* (tikslų/kilmės šalyje) (Karalius, 2020).

Asmens **verbavimas** yra vienas iš aspektų į kurį atsižvelgiama siekiant išsiaiškinti ar asmuo tikrai nukentėjo nuo prekybos žmonėmis. Įsakyme Nr. I-327/1V-1015/A1-758, 2015 verbavimas apibūdinamas kaip kito asmens lenkimas (įtikinėjimas, pažadai, siūlymai, apgaulė ir kitokie aktyvūs veiksmai) atlikti veiksmus (duoti sutikimą, pasirašyti sutartį, vykti į užsienį ir t. t.), kuriais siekiama palenkti jo valią ir jį įgyti savo ar kito asmens kontrolėn, kas leis vėliau tą žmogų išnaudoti. Asmuo gali būti verbuojamas slepiant arba neslepiant fakto, kad jis bus išnaudojamas (Įsakymas Nr. I-327/1V-1015/A1-758, 2015). Prekybos žmonėmis auka gali būti verbuojama tiesiogiai (gyvai),

internetu (pokalbių svetainėse, žaidimų svetainėse ir kt.), per darbo skelbimus. Neretai verbuotojas būna artimas draugas, pažįstamas arba šeimos narys, bet gali būti ir visiškai nepažįstamas žmogus siūlantis susipažinti ar gauti gerą uždarbį. Verbuotojas gali apsimesti, jog įsimylėjo auką siūlyti gyventi kartu, vėliau kartu išvykti, atvykus pradeda taikyti prievartą, išnaudoti ir pan. Verbuotojas prekybos žmonėmis aukai gali siūlyti (ją įtikinėti) vykti dirbti ar vykti kartu gyventi praėjus trumpam laikui po pažinties ar susitikimo (jei verbuotojas pažįstamas asmuo). Neretai prekybos žmonėmis aukoms būna pasiūlomas darbas užsienyje, tačiau joms nuvykus į vietą sąlygos visiškai neatitinka to, kas buvo žadėta (Įsakymas Nr. I-327/1V-1015/A1-758, 2015). Darbo migrantų yra neproporcingai daug toje darbo rinkos dalyje, kurioje pažeidžiamos žmogaus teisės ir užtikrinama mažiau garantijų. Žmonės iš socialiai ir ekonomiškai nuskriaustų šalių dažnai randa užimtumą mažiausiose (svečios šalies) ekonomikos srityse. Jie dirba neoficialius, pavojingus ir sunkius darbus, kuriuos vietiniai gyventojai atsisako daryti dėl numatyto atlyginimo, kai išnaudojimo sąlygos yra dažniausiai pasitaikančios, o būsto sąlygos dažnai būna prastos. Galima teigti, jog prekybos žmonėmis aukos, kurios išvyksta dirbti į užsienį jau patenka į atskirtį vien dėl to, nes yra kitos šalies gyventojai. Tam tikros žmonių grupės, šiuo atveju, migrantai Vakarų Europos miestuose priklauso šioms grupėms, yra išstumiami iš vartotojiškos tikrovės gyventi vakarietiškos visuomenės ribose. Šis konceptas dažnai remiasi „išimties būsenos“ sąvoka. Anksčiau valstybės bandė įtraukti žemesnės klasės atstovus, tarp jų ir migrantus, į socio-ekonominį gyvenimą, tačiau šiomis dienomis pastarosios grupės yra izoliuojamos nuo visuomenės, iš jų atimamos pagrindinės žmogaus teisės, tam, kad būtų neutralizuojama „grėsmė“, kurią jie kelia visuomenei. Migrantai ne tik suvokiami kaip saugumo grėsmė Vakarų visuomenėms, bet su jais elgiamasi taip, kad jų (migrantų) padėtis būtų dar nesaugesnė, negu buvo iki šiol (Bauman, 2004). Tačiau reikia nepamiršti, jog prekyba žmonėmis vyksta ne tik tarptautiniu, bet ir nacionaliniu lygmeniu.

Prekybos žmonėmis aukos **gabėnimas** ne visais atvejais yra būtinas. Įprasta manyti, jog prekybai žmonėmis būtinas judėjimas (tarpvalstybinis, tarpkontinentinis ar valstybės viduje), tačiau reikia atkreipti dėmesį, kad prekyba žmonėmis galima ir be judėjimo. Žmonės gali būti laikomi prekybos žmonėmis aukomis, neatsižvelgiant į tai, ar jie gimė šalyje, kurioje buvo išnaudojami, buvo išnaudojami gimtajame mieste, buvo vežami į išnaudojimo vietą, anksčiau sutiko dirbti prekiautojui ar dalyvavo nusikaltime kaip išnaudojimo objektas. Šio reiškinių centre yra prekybininkų tikslas išnaudoti ir pavergti savo aukas bei daugybė prievartos ir apgaulės būdų, kuriuos jie tam pasitelkia (U.S. Department of State, 2019). Kai auka išnaudojama toje pačioje vietoje, kurioje gyvena ar dėl kitų priežasčių gabėnimas gali ir nevykti. Sociologė Janušauskienė (2014) atliko kompleksinį tyrimą apie Lietuvos Respublikos piliečių įdarbinimą užsienyje, prekybą žmonėmis ir išnaudojimą. Tyrimo rezultatai rodo, jog priverstinio darbo užsienyje atvejais dažnai pasitaiko situacijų, kai nėra aukų

gabenimo stadijos, aukos pačios turi atvykti į paskirties vietą. Čia svarbu tai, kad būna laikomos naudojant psichologinę, o ne fizinę prievartą (Janušauskienė, 2014).

Įsakyme Nr. I-327/1V-1015/A1-758, 2015 **išnaudojimas** apibrėžiamas kaip „*kitų asmenų panaudojimas, siekiant gauti naudos iš jų prostitucijos, pornografijos ar kitokių seksualinio išnaudojimo formų, priverstinio darbo ar paslaugų, įskaitant elgetavimą, vergiją ar į vergiją panašią praktiką, priverstinę tarnystę, panaudojimą įtraukiant į nusikalstamą veiką, arba organų, audinio ar ląstelės išėmimą arba fiktyvioms santuokoms bei kitoms išnaudojimo formoms*“. Anot kriminologo Campana ir sociologo Varese (2015) tai apima bet kokio pobūdžio ekonominį ir emocinį spaudimą, kuris gali būti siejamas su valios palenkimo būdais. Kiekvienas prekybos žmonėmis atvejis turi bent vieną **valią palenkiantį būdą**, kurį prieš auką panaudojo nusikaltėlis. Šie būdai dažnai naudojami tiek verbavimo, tiek gabenimo tiek išnaudojimo metu. Neretai vienas iš asmens valią palenkiančių būdų, naudojamų prieš prekybos žmonėmis aukas yra fizinis smurtas, psichologinis smurtas (grasinimai), pažeminimas, įbauginimas, apgaulės panaudojimas, pinigų priėmimas, galimybės priešintis atėmimas, pasinaudojimas asmens priklausomumu (nuo nusikaltėlio) ir aukos pažeidžiamumu (Karalius, 2020). Išnaudojimo sąlygos ir valią palenkiantys būdai gali turėti įtakos tolimesnei nukentėjusiojo reintegracijai į visuomenę. Potencialiai traumuojantis įvykis, nepaisant patirto smurto lygio, gali sukelti reakcijas ir psichologines pasekmes, kurios yra daugiau ar mažiau ryškios ir būdingos kiekvienam asmeniui. Iš tiesų, asmenų reakcijos ir traumos lygis skiriasi atsižvelgiant į kelis veiksnius: įvykio intensyvumą, dalyvavimo lygį (tiesioginį ar netiesioginį), sociokultūrinės ypatybės (amžių, lytį, etninę kilmę ir kt.), ankstesnę viktimizaciją, psichologinį pažeidžiamumą (Hirschelmann ir Rasha, 2021). Prekybos žmonėmis aukų patirtos traumos apima baimę, nerimą, depresiją, susvetimėjimą, dezorientaciją, agresiją, mintis apie savižudybę, dėmesio išlaikymo sutrikimus ir potrauminio streso sindromą. Traumos pablogėja prekybos žmonėmis proceso metu ir gali išlikti visam gyvenimui, kas trukdo asmenims kurti pasitikėjimu grįstus santykius (Okech et al., 2018). Kalbant apie patekimą į prekeivių žmonėmis akiratį, didelę reikšmę turi aukos **pažeidžiamumas**. Prekybos žmonėmis aukos yra vieni iš pažeidžiamiausių mūsų visuomenės narių. Neretai šie žmonės dirba (dirbo) prastai apmokamus darbus arba patyrė bedarbybę, benamystę bei skurdą. Dauguma iš jų yra patyrę fizinį, psichologinį smurtą arba seksualinę prievartą šeimoje dėl to stokoja nesmurtinių socialinių ryšių. Neretai prekybos žmonėmis aukos dar prieš išnaudojimą turi psichikos sveikatos sutrikimų arba intelekto sutrikimų, kurie po išnaudojimo gali paūmėti (pvz. depresija). Kai kurie nukentėję yra augę globos įstaigose ir/ar kilę iš kaimiškų vietovių (LR VRM, 2020). Įsakyme Nr. I-327/1V-1015/A1-758, 2015 pažeidžiamumas apibrėžiamas, kaip padėtis, kai asmuo neturi kito priimtino pasirinkimo, todėl priima prekeivio žmonėmis sąlygas. Čia svarbūs vienas ar keli tokios padėties požymiai: *sunki materialinė padėtis; mažametystė ar nepilnametystė; jaunystė* (pagal Lietuvos Respublikos jaunimo politikos pagrindų įstatyme pateiktą „jauno žmogaus“

sąvoką, jaunas žmogus – tai asmuo iki 29 metų); *įvairūs psichikos ir elgesio sutrikimai; menkas išsilavinimas; socialinių įgūdžių stoka; įvairios priklausomybės* (pvz., narkotikams, alkoholiui); *buvimas šalyje nelegaliai* (Įsakymas Nr. I-327/1V-1015/A1-758, 2015). Visi šie prekybos žmonėmis nusikaltimo požymiai gali būti reikšmingi siekiant išanalizuoti patekimo į prekybos žmonėmis tinklą veiksnius bei reintegracijos į visuomenę problemas.

Kalbant apie reintegraciją į visuomenę, svarbu apibrėžti kas tai yra šio darbo kontekste. Antropologė Derks (1998) teigia, kad integruoti reiškia suvienyti, sudėti arba sujungti (dalis) į visumą, tuo tarpu kalbėdama apie reintegraciją autorė daro prielaidą, kad šis suvienijimas ar įtraukimas turi būti atnaujintas, tai reiškia atnaujintą susijungimą ar inkorporavimą socialinėje vienybėje (Derks, 1998). Teisininkai Van Ness ir Strong (2014) teigia, jog **reintegracijos** procese rūpestinga bendruomenė ir (ar) pagalbą teikianti organizacija, pavyzdžiui NVO, ar teisėsaugos institucija nukentėjusiems gali pasiūlyti keturias pagalbos sritis:

Pirma, jiems reikia apsaugos ir kitų veiksmų, kad jie jaustųsi saugūs. Čia svarbus pasitikėjimas teisėsaugos institucijomis ir pagalbą teikiančiomis organizacijomis. Taip pat svarbus (ne)patiriamas saugumo jausmas dėl įvykusio išnaudojimo. Neretai nukentėjusiems nuo prekybos žmonėmis teikiama pagalba teisinio proceso metu, kuris gali užsitęsti nuo 3 iki 5 metų, tad labai svarbu, kad šio proceso metu asmenys jaustųsi saugūs ir pasitikėtų organizacija, teikiančia pagalbą.

Antra, jiems reikia patvirtinimų, jog gerbiamas jų orumas ir vertė, kad nesijaustų atstumti. Čia svarbus pagalbą teikiančių asmenų individualus santykis su nukentėjusiais, jų požiūris į žmogų ir asmeninės vertybės. Taip pat svarbus nukentėjusiojo pasitikėjimas darbuotojais, teikiančiais pagalbą.

Trečia, jiems reikia praktinės ir materialinės pagalbos sprendžiant neatidėliotinus iššūkius ir poreikius. Čia svarbus pagalbą teikiančios organizacijos ar asmenų pasirengimas, kompetencijos. Dažnai nukentėję kreipiasi į pagalbą teikiančius įvairiausiai socialiniais klausimais, tad svarbu užtikrinti, jog asmenys gaus atsakymus ir (ar) praktinę pagalbą, pavyzdžiui pagalbą susirandant darbą.

Ketvirta, jiems reikia emocinis (moralinio) palaikymo, suteikiant vilties ateičiai, kuri nėra nulemta praeities. Dažniausiai nukentėjusiųjų socialiniai ryšiai būna nutrūkę, tad pagalbą teikiančių organizacijų užduotis yra tuos ryšius atstatyti arba padėti sukurti iš naujo. Neretai pagalbą teikiantys asmenys tampa vieninteliu pagalbos šaltiniu ir žmonėmis į kuriuos kreipiasi nukentėję iškilus įvairioms problemoms. Žiūrint iš praktinės pusės, pasitaiko atvejų, kai net pasibaigus teisiniui procesui nukentėję asmenys grįžta į organizaciją, teikusią pagalbą, nes nežino kur daugiau kreiptis dėl iškilusių problemų.

Apibendrinant, prekybos žmonėmis nusikaltimą dažniausiai sudaro trys etapai – verbavimas, gabenimas ir išnaudojimas. Kiekvienas prekybos žmonėmis atvejis turi bent vieną valią palenkiantį

būdą panaudotą prieš prekybos žmonėmis auką. Patekimui į prekeivių žmonėmis akiratį, didelę reikšmę turi aukos pažeidžiamumas, kuris apibrėžiamas kaip padėtis, kai asmuo neturi kito priimtino pasirinkimo, todėl priima prekeivio žmonėmis sąlygas. Kalbant apie aukų reintegraciją į visuomenę svarbūs keturi aspektai: saugumas, pagarba, praktinė ir materialinė pagalba, emocinis palaikymas.

3. Patekusiųjų į prekybos žmonėmis tinklą patirties tyrimas

3.1 Tyrimo aprašymas

Siekiant atskleisti patekimo į prekybos žmonėmis tinklą veiksnius ir reintegracijos į visuomenę problemas, buvo atliktas kokybinis tyrimas, duomenų analizei naudoti teminės analizės principai. Kokybinė metodologija pasirinkta dėl siauro tiriamojo reiškinio ištirtumo, kai trūksta sukauptų mokslinių žinių, kurių pagrindu būtų galima kategorizuoti, struktūruoti reiškinį bei ištirti tam tikrus jo bendruosius bruožus. Kokybinė metodologija leidžia individą nagrinėti kaip unikalią asmenybę, turinčią savitą supratimą ir nuomonę apie socialinę tikrovę (Tidikis, 2003). Teminė analizė yra kokybinių duomenų reikšmės (temų) modelių nustatymo ir analizės metodas, skirtas identifikuoti ir analizuoti pasikartojančias temas turimuose duomenyse (Braun ir Clarke, 2014). Teminė analizė gali būti naudojama tiriant daugumos tipų tyrimo klausimus, pradedant klausimais apie žmonių praktiką ir pažiūras bei nuomones, ir baigiant klausimais apie konkrečių socialinių ir psichologinių objektų ir subjektų atvaizdavimą ir konstravimą konkrečiame kontekste (Braun ir Clarke, 2014).

Tyrimo tikslas – išnagrinėti patekimo į prekybos žmonėmis tinklą veiksnius ir reintegracijos į visuomenę problemas.

Tyrimo etika. Sutikusiems tyrime dalyvauti nukentėjusiesiems buvo pristatytas tyrimo tikslas, eiga ir galima tyrimo rezultatų nauda. Kokybinio tyrimo metu buvo laikomasi sociologinio tyrimo etikos principų: savanoriškumo, informuotumo, teisingumo, anonimiškumo.

Duomenų rinkimas. Tyrimui atlikti pasirinktas pusiau struktūruotas interviu. Šis interviu būdas pasirinktas dėl dalinio laisvumo. Buvo iš anksto apgalvoti konkretūs klausimai ir jų seka (žr. 1 Priedas), tačiau atsižvelgiant į situacijas, tyrimo eigoje buvo užduoti papildomi klausimai, neįtraukti į planą. Dėl tyrimo dalyvių pažeidžiamumo buvo stebima jų emocinė būseną ir atsižvelgus į tai, atsisakyta kai kurių klausimų, leista asmenims nepertraukiamai dėstyti savo mintis, kartas nuo karto nukreipiant į atskiras temas. Temos jautrumas reikalavo sukurti lygiavertį, abipusiu pasitikėjimu grįstą santykį.

3.2 Tyrimo dalyviai ir jų atranka

Kaip jau minėta anksčiau, prekybos žmonėmis tyrimus gana sunku organizuoti dėl paslėptos populiacijos, tad tyrimui atlikti buvo pasirinkta patogioji atranka, kai tyrime dalyvauja tyrėjui lengviausiai prieinama grupė. Toks atrankos metodas buvo pasirinktas todėl, kad tyrimo autorės

profesinė veikla susijusi su pagalbos teikimu nukentėjusiems nuo prekybos žmonėmis asmenims. Tyrėjos profesinė veikla padėjo sukurti lygiavertį santykį ir užtikrinti tyrimo dalyvių saugumą.

Tyrime sutiko dalyvauti šeši asmenys. Esminiai tyrimo dalyvių bruožai: 1) ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimu ar teismo nutartimi pripažinti nukentėjusieji nuo prekybos žmonėmis; 2) nukentėję jauname amžiuje (iki 29 metų); 3) lankosi pagalbą teikiančioje organizacijoje. Tyrime sutiko dalyvauti penkios moterys ir vienas vyras. Žemiau pateiktoje lentelėje (žr. 1 lentelė) matomi demografiniai tyrimo dalyvių rodikliai. Visiems tyrimo dalyviams suteikti išgalvoti vardai.

1 lentelė. Tyrimo dalyvių demografiniai rodikliai

Vardas	Amžius	Išsilavinimas	Prekybos žmonėmis forma
Joana	34	9 klasės	prekyba žmonėmis seksualiniam išnaudojimui
Sigita	26	Aukštasis universitetinis	prekyba žmonėmis priverstiniam darbui
Egidijus	24	Aukštesnysis	prekyba žmonėmis priverstiniam darbui
Lolita	31	Užsienyje pagrindinis, Lietuvoje – 9 klasės	prekyba žmonėmis priverstiniam darbui
Gabrielė	23	Aukštasis universitetinis	prekyba žmonėmis priverstiniam darbui
Vytautė	27	Užsienyje aukštesnysis, Lietuvoje – Vidurinis	prekyba žmonėmis nusikalstamoms veikoms

3.3 Tyrimo eiga ir organizavimas

Tyrimas buvo vykdomas 2020 m. balandį – 2021 m. balandį. Kadangi tiriamoji grupė pažeidžiama buvo ganėtinai sunku organizuoti tyrimą ir užtikrinti sklandžią jo eigą. Su visais tyrime sutikusiais dalyvauti asmenimis buvo susisiekiama iš anksto, buvo vykdomi keli pokalbiai prieš tyrimą, paaiškinant tikslą bei interviu eigą. Daug laiko buvo skiriama pasiruošimui su kiekvienu tyrimo dalyviu individualiai. Dėl susiklosčiusių aplinkybių interviu su visais, išskyrus vieną, tyrimo dalyviais vyko telefonu. Pastebėtina, kad tai nesudarė nesklandumų. Visi tyrimo dalyviai po pokalbio telefonu teigė, kad jiems buvo maloniau kalbėtis telefonu, jautėsi laisviau ir galėjo daugiau papasakoti. Tyrimo dalyvė, su kuria buvo susitikta gyvai tyrimo autorės darbovietėje, teigė, kad iš pradžių jautėsi šiek tiek nedrąsiai, tačiau vėliau pasimiršo, kad pokalbis įrašomas. Dėl tiriamosios grupės pažeidžiamumo po įrašo buvo skiriama laiko pokalbiui apie kilusius jausmus, prisiminimus arba išgyvenimus. Pastebėtina, kad nė vienas tyrimo dalyvis neišreiškė didesnio susijaudinimo ar nemalonių pojūčių, kai kurie išsakė palengvėjimą, nes galėjo išsipasakoti. Svarbu paminėti, kad

visiems tyrime dalyvavusiems asmenims leista atsisakyti dalyvauti tyrime bet kurioje tyrimo stadijoje – prieš interviu, interviu metu, po interviu. Du tyrimo dalyviai atsisakė dalyvauti tyrime jo eigoje, tad surinkti duomenys buvo sunaikinti. Vienas tyrimo dalyvis sutiko dalyvauti tyrime, tačiau dėl tuo metu jo gyvenime vykusių sunkumų negalėjo išsamiai kalbėti, atsisakė kalbėti apie tyrimui esmines temas, tad šio tyrimo dalyvio duomenų nuspręsta nenaudoti. Pastebėtina, kad su Vytaute, dėl merginos emocinės būsenos, interviu buvo vykdomas du kartus – pirmą kartą kalbėta apie patirtis iki patekimo į prekybos žmonėmis tinklą, antrą kartą nuo ten kur užbaigta pirmoji dalis. Svarbu pastebėti, kad antrasis interviu vyko praėjus nemažai laiko nuo pirmojo, dėl merginos gyvenime vykusių aplinkybių.

3.4 Duomenų apdorojimas

Vidutinė interviu trukmė – 1 val. 40 min. Interviu buvo apdorojami *Maxqda* programa. Interviu gairės (žr. 1 Priedas) buvo suformuluotos pagal atskiras temas, tad duomenys buvo koduojami pagal interviu gaires. Išskiriamos šešios pagrindinės temos ir potemės: vaikystė (santykiai su mama, santykiai su tėvu, santykiai su seneliais, santykiai su kitais giminaičiais, auklėjimas, laisvalaikis ir draugai), paauglystė (mokykla, elgesys, laisvalaikis), laikas po mokyklos (studijos, darbas, priklausomybės, nusikalstamas elgesys), patekimas į prekybos žmonėmis tinklą (verbavimas, valios palenkimo būdai, išnaudojimo būdai), išėjimas iš prekybos žmonėmis tinklo (išnaudojimo būdai, išėjimą skatinantys veiksniai, kreipimasis pagalbos), dabartinis gyvenimas (saugumo jausmas, pasitikėjimas teisėsaugos institucijomis, dabartinės problemos, dabartiniai džiaugsmi). Pagal šias temas sustruktūruoti tyrimo rezultatai. Visiems tyrimo dalyviams suteikti išgalvoti vardai, minimi vardai ir pavardės pakeisti, šalys ir miestai užkoduoti (*Šalis-A, Šalis-B, Šalis-C, Šalies-A Miestas, Šalies-A gyventojas, L.Miestas-A, L.Miestas-B* ir t.t.) atitinkamai, eilės tvarka pagal pirmąjį interviu. Kadangi interviu vykdytas Vilniuje, siekiant kad duomenys neprarastų prasmės, Lietuva ir Vilnius nepakeisti (minimi mikrorajonai, darbovietės, ir kt. užkoduota atitinkamai).

4. Tyrimo rezultatai ir jų aptarimas

4.1 Praeitis: vaikystė

Šioje dalyje bus analizuojami nukentėjusiųjų nuo prekybos žmonėmis vaikystės patyrimai, jų išgyvenimai bei esminiai pokyčiai, kurie galėjo turėti įtakos asmenų patekimui į prekybos žmonėmis tinklą. Išskiriamos kelios temos per kurias atsiskleidė informantų patirtys vaikystėje: santykiai su motina, santykiai su tėvu/patėviu/įtėviu, patirta prievarta, santykiai su seneliais, laisvalaikis ir santykiai su bendraamžiais.

Šeima: santykiai su mama

Kalbant apie vaikystę verta paminėti, jog šeima yra pirminis vaiko socializacijos taškas. Socializacija laikoma pagrindiniu socialinės sąveikos procesu, kurio metu žmonės įgyja žinių,

išsiugdo charakterio savybių, būtinų veiksmingam dalyvavimui visuomenėje – tapimo socialine būtybe procesui (Gaitan, 2014). Tam, kad socializacija būtų teigiama, svarbu užtikrinti vaikui palankias ugdymo bei vystymosi sąlygas šeimoje. Asocialaus elgesio formavimasis gali įvykti ir vėlesnėse stadijose, tarkime, mokykloje, tačiau vis vien svarbu, kad vaikas augtų darnioje šeimoje (Valickas, 1997). Vaikai neretai perima savo šeimos ar artimiausios aplinkos elgesio modelius, kas gali nulemti nesėkmingą socializaciją, menką savikontrolę. Augdami probleminėse šeimose vaikai neretai susiduria su prisirišimo sunkumais – jiems sunku užmegzti ryšius ne tik su artimais asmenimis, bet ir su bendraamžiais, vėliau ir su mokytojais, auklėtojais. Tyrimo rezultatai rodo, kad visi informantai augo išsiskyrusių asmenų šeimose – vieni augo su motinomis ir (ar) patėviais, kiti pateko į globos institucijas. Beveik visi tyrime dalyvavę asmenys mini, jog turėjo santykį su seneliais. Vytautė viso interviu metu pasakoja apie santykio su motina nebuvimą:

Vytautė, 27: „*Tai mano mama sunkiai dirbo, aš ją retai matydavau. <...> beveik neprisimenu, tokio kaip santykio, kaip kažkokio ryšio su mama, pavyzdžiui. <...> nu greičiausiai jinai vengė ten kažkokio ten artumo, žiūrėjo, kad aš ten <...> lauke žaisčiau, iki tam tikro laiko grįžčiau namo ir panašiai. Šiaip tas santykis buvo toks <...> labiau iš tos pozicijos – despotiškai – pasakyta kur ir ką tu čia darysi, žodžiu, net nesijaučiau kažkaip ten įvertinta, nu ar vertinama, <...> aš iš esmės jokių tokių kaip ten būna gerų prisiminimų turi vaikas, tarkim nuo kažkurio tai amžiaus ten veikia su mama <...> ar ten su tėčiu ar ne? Kažkokių tai gerų prisiminimų, leidimo laiko kartu nebuvo. <...> iš jausminės pusės ten santykio reiškiasi nebuvo, nes nu atsiminimų galima sakyti nėra. <...> Mano motina buvo labai daug neapykantos turėjo mano tėvui ir tai moteriai. <...> aš nesuprantu, jinai buvo, bet... kūnas buvo gal... bet bet... jos pačios nebuvo, aš nesuprantu, toks labai jausmas.“* Panašiai kalba ir Joana, teigdama, kad „*Motinos praktiškai namuose nebūdavo <...> būdavo tris dienas namuose per savaitę. <...> “ Moteris atsimena, kaip motina „vaizdavo tipo aš afigienu mamytė“, tačiau Joana namuose neturėjo kuo pasitikėti. Sigita irgi pasakoja, kaip sunkiai sekėsi sutarti su mama: „*Su mama labai skirtingai. <...> Jeigu tiktai su mama tai aš visą laiką surūgus ir visą laiką pikta. Tai vat mūsų santykis panašiai toks ir būdavo <...> Mes labai turim skirtingus požiūrius, labai skirtingus norus, nežinau, labai skirtingus skonius. <...> Nors aišku aš ją labai myliu, ji mane labai myli ir vis tiek, kad mes labai gerai bendrautume nebuvo.“* Mergina atsimena, kaip motina daug dirbo ir nebuvo šalia, kai labiausiai jos reikėjo: „*Nu jinai stengėsi, bet jinai visą laiką dirbdavo ir <...> kai man jos labai reikėjo, jinai... Jos nebuvo tiesiog. <...> “* Galima pastebėti, jog visos trys moterys, kalbėdamos apie savo vaikystę pamini, kad motinos dažnai nebūdavo namuose, daug dirbdavo ir nebuvo sukūrusios santykio su savo vaikais, arba jis buvo silpnas. Galima teigti, kad šios trys tyrimo dalyvės prisirišimo ir emocinio ryšio su mama neturėjo. Joana kalbėdama apie motiną viso interviu metu per daug neišsiplečia, daugiau kalba bendrai sakydama, kad neturėjo kuo pasitikėti. Sigita pasakodama savo istoriją kelis kartus pamini, kad su mama iki dabar sunkiai sutaria, jos skirtingai mato įvairias*

situacijas ir dėl to negali rasti kompromisų. Vytautė viso savo pasakojimo metu mini santykį su motina, tiksliau santykio nebuvimą. Interviu metu ji kalba apie tai, kaip nuolatos buvo lyginama su tėvu ir kaip skaudu jai tai buvo girdėti. Svarbu paminėti, kad dešimtais Vytautės gyvenimo metais jos mama išvyko į Šalį-D. Mergina skaudžiai išgyveno mamos išvažiavimą ir dvylikos metų pradėjo save žaloti. Galima daryti prielaidą, kad santykio su motina nebuvimas paskatino merginos suicidinį elgesį, o vėliau ir narkotikų vartojimą:

Vytautė, 27: „Nu dar turbūt skaudus prisiminimas, kai per mano dešimtą gimtadienį mane motina paliko irgi ir išvažiavo į Šalies-D miestą. Tai tada dvylikos metų jau sekė tai, kad aš sakau, susipjausčiau rankas. Niekas man nieko neparodė, nemokino. Ta prasme, aš pati sugalvojau tai kažkodėl... [ilga pauzė] ir nuo to laiko man labai būdavo sunku kažkaip [labai tyliai] ir aš... aš pakartodavau tą patį veiksmą, kad man... nuimtų... nežinau. Kažkaip. Kad palengvėtų. [ilga pauzė] <...> kažkaip po to mamos išvažiavimo viskas važiuot turbūt pradėjo žemyn. [liūdnai, susigraudinusi]“

Gabrielė apie motiną kalba nedaug viso interviu metu, tik užsimena, jog su ja buvo „normali“ ir, kad su ja šiuo metu gyvena. Egidijus apie motiną irgi daug nepasakoja, tik pamini, kad „mamos aš mažai kada matydavau, ji darbe būdavo“. Lolita dar vaikystėje pateko į globos įstaigą, vėliau buvo įvaikinta Šalyje-I. Santykis su biologine mama atsirado vėlesniame amžiuje, tad moteris pasakodama apie savo vaikystę mini tiek savo tikrąją mamą, tiek įmotę. Pastebėtina, kad apie savo biologinę mamą moteris kalba fragmentiškai, kadangi vaikystėje santykio su ja nepamena:

Lolita, 31: „<...> mano mama (biologinė – aut. pastaba) buvo čigonė, ir su ja pragyvenau gal iki trijų ar keturių metų <...> Tai kažkaip mamai reikėjo bausmę atlikti kalėjime, nu ją uždarė į kalėjimą ir iš ten mane pasiėmė į globos namus <...>.“ Moteris pasakodama apie gyvenimą skirtingose šeimose, įvardija santykį tik su pirmąja įmote. Kalbėdama apie savo pirmąją šeimą, moteris pasakoja, kad jautėsi nereikalinga, kaip daiktas, įmotė buvo šalta: „Tėvas ir motina (Įtėviai-1 – aut. pastaba), tai aišku, nelabai mane mylėjo, tą savo sūnų tikrą mylėjo. Motina (Įmotė-1 – aut. Pastaba) tokia šalta buvo visiškai <...> labai piktybinis žmogus buvo <...> aš nejaučiau, kad aš jos vaikas, aš jaučiau <...> aš esu niekas ten. Aš nereikalingas <...> daiktas. Tiesiog netaisyk, sėdėk kambary ir viskas... “

Apibendrinant tyrimo dalyvių santykį su motinomis, galima teigti, kad jo nebuvo. Tiksliau, jis buvo, bet labai silpnas, neišvystytas. Galima pastebėti, kad kai kurie tyrimo dalyviai apie motinas kalba gana nedaug, fragmentiškai. Likę tyrimo dalyviai motinas prisimena tarsi su nuoskauda, įvardindami, jog santykio kaip ir nebuvo, arba jis buvo labai silpnas. Pastebima, kad Joana ir Gabrielė

apie santykį su motina viso pokalbio metu kalba labai nedaug, iš to galima daryti prielaidą, kad emocinio ryšio nebuvo.

Šeima: santykiai su tėvu

Kalbant apie šeimą didelį vaidmenį atlieka santykis su tėvu/patėviu/įtėviu. Galima pastebėti, kad didžioji dalis tyrimo dalyvių pasakodami apie vaikystę pamini, jog tėvo nematė, nepamena, su juo nebendravo, turėjo mažą santykį ar ryšį, tėvas buvo griežtas bei reikalavė tvarkos. Sigita teigia, kad su biologiniu tėvu ryšio neturėjo, nes jai nebuvo leidžiama su juo bendrauti, dėl ko, mergina neįvardina. Pamini, kad iki septynių metų ryšį su tėvu turėjo, bet pati jo nepamena:

Sigita, 26: *„Iki keturių metų augau kartu. Ir mano tėvas, ir mama buvo. Keturių metų kai aš buvau išsiskyrė mano tėvas ir mama. <...> Tėvą aš labai retai pradėjau matyti. Iš tikrųjų labai blogai tepamenu, bet jo, sako, kad iki septynių metų kažkoks ryšys vis tiek buvo. <...> Po septynių metų... Kai man jau buvo septyni metai aš nebebendravau išvis su tėvu. <...> tėvo galima sakyti aš nepamenu. Kai man buvo aštuoniolika metų, mano tėvas išvis mirė, tai aš su juo taip ir nepakalbėjau. Nes man buvo uždrausta matytis <...>.“* Pasakodama apie vaikystę, mergina pamini ir momentą, kai jos gyvenime atsirado patėvis ir koks buvo santykis su juo. Mergina įvardina, kad patėvis jai buvo labiau lyg brolis: *„<...> Patėvis atsirado mūsų gyvenime kai man buvo kažkur aštuoni-devyni metai. <...> kažkaip kad jis pataptų tėvu nebuvo, aš jį visą laiką vadindavau kaip vyresniu broliu.“* Kaip skaudžiausią prisiminimą mergina įvardija vienintelį kartą, kai patėvis pakėlė prieš ją ranką: *„<...> aš atsimenu biški vėliau incidentą, <...> kada mes susipykom su patėviu ir su mama, ir kada patėvis užsimojo ant manęs. Tai buvo pirmas kartas, kada jis ant manęs kėlė ranką. To aš nenoriu atsiminti ir tai skaudžiausias yra. Mama kiek kartų buvo užsimojus ir kiek kartų mušė, ai nu tai jau tiek daug kartų, kad <...> nesuskaičiuosi, o patėvis tai vienintelį kartą buvo pakėlęs.“*

Egidijus, pasakodamas apie tėvą, daug neišsiplečia, teigia, kad tėvai išsiskyrė ir su juo susitikdavo labai retai:

Egidijus, 24: *„<...> tėtis su manim neaugo. <...> Absoliučiai prie mano vaikystės nebuvo. Po to jisai mirė. Taip aš jį tik kelis kartus tik pamačiau ir viskas.“* Vaikinas, paklaustas apie skaudžiausią prisiminimą vaikystėje teigia, kad tokių buvo labai daug, tačiau konkrečiau įvardina tėvo pasirodymą namuose: *„<...> jų labai daug buvo. <...> Nu nežinau gal dėl to kad kai tėvas buvo atėjęs į namus, tai... ir pradėjo šaudyt iš šautuvo per visus, per visus daiktus, per viską. Jis tada mane vos iš lovytės neišvertė aš kiek atsimenu, va tą kart. Tai va...“* Galima daryti prielaidą, kad toks tėvo pasirodymas galėjo sukelti nesaugumo jausmą, dėl kurio vaikinas šį prisiminimą įvardija kaip skaudžiausią.

Gabrielė vienintelė iš tyrimo dalyvių įvardina, kad nors tėvai buvo išsiskyre, tačiau su tėvu matydavosi ir turėjo su juo santykį. Pasakoja, jog tėvas buvo griežtas tvarkos atžvilgiu:

Gabrielė, 24: „<...> *tėtis buvo toks griežtas labiau. Labai reikalavo tvarkos. <...> tarkim, man labai įstrigęs, <...> gan drastiškai atrodydavo, jeigu ten spintoj rūbai netvarkingi, tai jis viską išverčia. Arba ten stalčius netvarkingas, viską išverčia ir sudėk gražiai.*“ Mergina viso pasakojimo metu, paklausus, kokie santykiai buvo su tėvais vienu ar kitu gyvenimo momentu įvardina, kad didelio bendravimo nei su vienu iš tėvų nebuvo: „*Ta prasme, nebuvo to kažkokio labai didelio bendravimo. Tiesiog kaip sekasi? Gerai. Nu ir viskas. Arba kažkas ko reikia.*“

Vytautė, pasakodama apie tėvą, prisimena, kad tėvai išsiskyre, kai jai buvo penkeri, jis (tėvas) tai pasirodydavo, tai dingdavo. Pati mergina teigia, jog su tėvais jokiomis veiklomis neužsiimdavo, tačiau paklausus apie geriausią prisiminimą iš vaikystės, mergina įvardija vienintelį prisiminimą su tėvu:

Vytautė, 27: „<...> *nuo vienerių iki penkerių metų mano tėvas ten dar gyveno kartu kažkaip vienam kambary. Ir po to kažkaip ten labai ten neaiškinęs priežasčių, <...> paliko mamą ir mane. <...> tai tėvas atvažiuodavo, pasirodydavo, tai vėl dingdavo... <...> Prisimenu tėvas mane kokių gal keturių metų į kaimą išsivežė kažkaip, bet ten likdavau, ta prasme, su dar kita močiute likdavau, tai žinau, kad buvau susiradusi daug vyresnę draugę, kuri rūkydavo, tai man davė cigaretės dūmų šiek tiek. Ir... ir prisimenu tiktai vat vieną tą vasarą, kad tėvas įsisodino mane kažkaip į valtį ir kažkaip plaukėm mes su ta valtim. Aš skyniau lelijas... [ilga pauzė] pačio aš ten to santykio nemačiau, bet prisiminimas toks yra, kad taip buvo įvykę.*“ Kalbant apie vaikystės prisiminimus, svarbu paminėti ir Vytautės minties šuolį apie daug vyresnę draugę, kuri davė jai parūkyti, kai ji buvo keturių metų. Toks prisiminimas leidžia identifikuoti, kad santykio su tėvais neturėjimas galėjo turėti įtakos draugų pasirinkime tiek vaikystėje, tiek vėlesniais – paauglystės – laikais.

Pradėjus kalbėti apie santykį su tėvu, dvi moterys papasakojo apie patėvio alkoholizmą bei patirtą prievartą iš patėvio ir itėvio. Šios patirtys vėlesniam laike galėjo turėti įtakos sprendimų priėmimui. Abi moterys, jau po interviu minėjo, kad tik dabar pradeda spręsti psichologines problemas su kuriomis susiduria dėl patirtos prievartos. Pasakodama apie vaikystę Joana prisimena, kaip patėvis smurtaudavo prieš motiną, kartais ir prieš ją pačią. Moteris pasakoja, kaip po eilinių išgertuvių grįžęs patėvis su kaimynu ją išprievartavo, tuo metu jai buvo trylika metų. Ar tai buvo vienintelis kartas, moteris neįvardija:

Joana, 34: „*Tikro tėvo aš nepažįstu, mane daugiau augino seneliai, močiutė su seneliu, iš motinos pusės. Turėjau patėvį. <...> Aišku mačiau kaip patėvis ir smurtauja prieš mamą.. Nu išgėrinėja. Bet manęs nu nebuvo, kad labai muštų iki broliam atsirandant, nu gimė broliai tada aš pasidariau*

namuose grindų skuduras. <...> gan anksti subrendau, patėvis pradėjo skirinėti daugiau dėmesio čia ne kaip į podukrą, į dukrą, o kaip į mergaitę moterį sakyčiau. <...> patėvis gėrė pas kaimyną. Tuo metu buvo populiariu pardavinėti spiritą namuose, tai vat patėvis tą darydavo dar ir kartu gerdavo... <...> vakare parėjo iš kaimyno <...> Broliai miegojo, aš irgi gulėjau lovoj. Ruošiausi kaip ir miegoti.. Nu jis įėjo į kambarį... Nu vienas laikė, kitas prievartavo tai yra labai sunku kalbėti apie tai... “ Iš moters pasakojimo galima pastebėti Joanos gyvenimo sąlygas namuose – buvo vartojamas alkoholis, smurtaujama.

Lolita pasakodama apie savo pirmąjį tėvą, atsimena, kaip jis mokė ją „žaisti vieną žaidimą“, jai tuo metu buvo šeši su puse metų. Moteris pasakoja, kaip tėvis pusantrų metų, kiekvieną naktį ją kviesdavosi važiuoti kartu į darbą. Lolita pamena, kad niekam apie tai nepasakojo, nes tėvis jai grasino, jog muš ir grąžins mergaitę į Lietuvą, ko ji labai bijojo:

Lolita, 31: *„Jis naktimis, kai man buvo šeši metai užeidavo pas mane į kambarį...<...> Jis mokino mane „žaisti vieną žaidimą“, nu taip jis vadindavo visą šitą... jis ten lįsdavo prie manęs... <...> nu supranti, intymiai.. <...> kažkokią naktį, nu tą pirmą kartą, tėvas (Tėvis-1 – aut. pastaba) pasikvietė mane į apačią pažiūrėti pornografiją... Man buvo tik šeši su puse metų, žinai, aš nieko nesupratau tada visiškai. <...> jis gėrė alų ir pradėjo sakyti, kad „pažaidžiam šitą žaidimą“... <...> Ir visas tas truko apie pusantrų metų... <...> Kiekvieną naktį jis arba kviesdavo mane važiuoti į darbą kartu... visą laiką aš turėjau kaip nors jį maloninti <...> Jis grasino man, kad jeigu aš pasakysiu, tai jis mane muš ir grąžins mane į Lietuvą. Aš labai bijojau grįžti į Lietuvą, į vaikų namus ir nieko nesakiau...“*

Lolitos seksualinis išnaudojimas nesibaigė po tų pusantrų metų. Moteris prisimena, jog jau būdama paauglė, kitoje šeimoje patyrė tą patį. Pasakodama moteris kaltina save, kad kitam tėviui papasakojo, kas vyko prieš tai buvusioje šeimoje:

Lolita, 31: *„<...> aš gali būti padariau klaidą, kad aš papasakojau jam... savo antram tėčiui (Tėvis-2 – aut. Pastaba) kas ten buvo pirmoj šeimoj... <...> todėl kad jis priėmė tą... tą... viską ką aš pasakiau...irgi galvojo, kad ir jam galima šitą panaudoti. <...> Nu man kai buvo penkiolika metų, tėvas, nu tas antras tėvas, pakvietė mane į apačią, pradėjo su manim šnekėti, kaip gražiai atrodau ir panašiai, nu kaip žinai ne su mergaite, nu ne panele, nu nežinau... kaip su moterim... nu tokį dėmesį rodė nu ne tokį... <...> jis pradėjo prie manęs lįsti, sako „Lolita, aš noriu pašnekėti su tavim. Aš noriu sužinoti ar tu atsimeni tai, ką tu pasakojai, kai buvai maža“. Aš sakiau, kad šito nedarysiu, aš nenoriu... Jis pradėjo manęs liesti, numetė mane ant stalo ir mane išprievartavo... [paузė] Po visko šito liko mėlynės. Po šito įvykio, aš jaučiausi visiškai kitaip, aš pradėjau jo nekęsti, bijojau, jaučiausi kaip nesavas žmogus, <...>.“*

Moteris pasakoja, kad seksualinės prievartos atvejis kitoje šeimoje buvo kitoks ir sukėlė kitokius jausmus. Pasikeitusi įtėvio pozicija ir siūlymai užmegzti ilgalaikius partnerystės santykius formavo kitokią Lolitos požiūrį į įtėvį, dėl kurio ji gėdijosi, jautėsi nenormali:

Lolita, 31: „<...> *jausmas toks buvo... Jis sakė, jog nori su manim gyventi, ten būti su manim... Iš pradžių buvo labai ... nesijaučiau kaip normali. <...> Buvo kažkokie keisti jausmai, kurių niekada nejaučiau... nu man gėda buvo, kad galvoju taip, bet... Aš galvojau, kad to negali būti, nes jis man kaip tėvas, nors aš jo tėvu nelaikiau po šito įvykio... <...> Po pusės metų aš pradėjau suprasti, kad visas šitas yra melas, <...>“*

Apibendrinant santykius su tėvais/patėviais/įtėviais, galima pastebėti, kad visi tyrimo dalyviai turėjo silpną ryšį su tėvais. Pastebima, kad tik viena tyrimo dalyvė bendravo su tėvu – t.y. su juo gyveno vaikystėje. Likę tyrimo dalyviai tikrųjų tėvų nepažinojo arba su jais nebendravo. Su patėviais santykiai irgi buvo įvairūs – vieni patėvį laikė labiau draugu/broliu, o ne tėvu, kiti patyrė patėvio arba įtėvių prievartą.

Šeima: santykiai su seneliais ir kitais šeimos nariais

Santykis su kitais šeimos nariais yra ne ką mažiau svarbus. Dalis informantų turėjo santykį su seneliais, su jais augo arba palaikė ryšį. Kalbėdami apie vaikystę keli asmenys pamini senelių priklausomybes nuo alkoholio, gyvenimo sąlygas, matomą smurtą bei jauseną.

Joana kalbėdama apie senelius per daug neišsiplečia, tik pasako, jog su močiute turėjo gerą ryšį, nes ji suprato ir patikėjo moters pasakojimu apie patirtą prievartą. Pastebėtina, kad po močiutės mirties senelis pradėjo daugiau gerti ir nebegalėjo priimti Joanos pas save, dėl to reikėjo grįžti pas motiną:

Joana, 34: „*Aš tada naktį pabėgau pas senelius... <...> Močiutė, amžina atilsį, jau sirgo vėžiu... <...> Suprato kas įvyko... <...> Mane močiutė nuvežė su seneliu į pas daktarus, patvirtino. <...> Pas močiutę buvau. Kol jinai vėl neišvyko į ligoninę gydytis, nu toliau tos po operacijos. Buvo jai, aa... krūties vėžys, paskui persimėtė į plaučius ir jinai po dviejų mėnesių numirė. Ir šitas... Nu senelis irgi pradėjo gerti stipriai. <...> O senelis kai gėrė tai nu negalėjo manęs pasiimti pas save.“* Pastebėtina, kad Joana po patirtos prievartos bėgo pas senelius, tai leidžia identifikuoti, kad moteris turėjo tvirtesnius ryšius su seneliais, močiute, negu su mama. Moteris teigia, kad mama iki šiol netiki jos patirta prievarta, kaltina Joaną.

Sigita teigia, jog su seneliais iš tėvo pusės nebendravo, neturėjo su jais ryšio. Su seneliais iš motinos pusės iki dabar palaiko santykį, apie juos atsiliepia gražiai vis prisimindama vasaras,

praleistas kartu. Galima pastebėti, kad mergina daug laiko praleido su seneliais, buvo lepinama ir mylima. Mergina prisimena, kaip senelis ją išmokė važiuoti dviračiu, taisyti dviratį ir panašiai:

Sigita, 26: „*Močiutė ir senelis pas mane nuostabūs žmonės. <...> Iš mamos pusės. Iš tėvo pusės aš nebendravau ir dabar aš vengiu bendrauti iš tikrųjų su tais, kurie paliko gyvenime. <...> su mamos tėvais tai gerai bendrauju iš tikrųjų. <...> aš laukdavau vasaros visą laiką, kiek ten, iki aštuoniolikos metų kiekvieną vasarą būdavau pas senelius ir būdavau labai lepinama ir tikrai buvo nuostabiausias turbūt laikas. <...> Močiutė labai tokia nuoširdi, bet tuo pačiu metu biški tokia uginga moteris <...> bet niekada nebuvo nei pakėlus rankos, nei ką, <...> senelis irgi. Senelis tiek mylėdavo mane, kad senelis mane išmokė ten važiuoti dviračiu, sutaisyti dviratį, taisyti televizorių, tokius mechaninius dalykus... <...> iš tikrųjų galiu pasakyti taip, kad senelis toks nu nėra jis idealas žmogaus, bet jis toks labiausiai mylintis mane ir aš jį daugiausiai mylinti <...>.*“ Galima daryti prielaidą, kad dėl turėto silpno ryšio su tėvais, mergina ryšio ieškojo su seneliais.

Egidijus pasakoja, jog su močiute praleisdavo daugiau laiko, turėjo gražų santykį nors gyvenimo sąlygos nebuvo labai geros – buvo jaučiamas nepriteklus:

Egidijus, 24: „*Aš daugiau su močiute praleisdavau laiką. Tai nu ji mane prižiūrėdavo kiek aš atsimenu iš savo vaikystės. Tai, taip nu, nelepino nei ką ten <...> iš tikrųjų smagiai gyvenom, bet tai aišku trūkumas, daug ko trūkumas buvo bet...nieko.*“ Iš vaikinio pasakojimo panašu, kad Egidijus augo prastesnėmis ekonominėmis sąlygomis.

Vytautė viso pasakojimo metu prisimena močiutę, kaip asmenį, kuris ją prižiūrėjo vaikystėje. Kadangi merginos mama dešimtais jos gyvenimo metais išvyko į Šalį-D, ji liko gyventi su močiute ir seneliu. Pats santykis merginos žodžiais buvo labiau priežiūra iš finansinės pusės, tačiau pamini, kad daugiau laiko praleisdavo su močiute – senelis tuo tarpu vartodavo alkoholį ir smurtaudavo:

Vytautė, 27: „*Mano močiutė ten kiek galėdavo, tiek pasirūpindavo, gal ne emociškai, bet finansiškai <...> daugiau buvo rūpinamasi iš finansinės pusės, negu, kad kažkoks ar užsiėmimas su manim, ar panašiai. <...> galiu prisiminti kaip man močiutė knygutes skaitydavo ir mokė mane siūti. Dar penkių metų. Arba senelis kažkokią knygą mokė skaityti ir rėkė ant manęs. Ir senelis pastoviai gerdavo, mačiau kaip muša močiutę. Ten atsimenu kritau aš ant kelių, apsimėčiau, kad nualpau, kad močiutės nemušty... sunkiai dirbdavo senelis ir grįžęs prisigerdavo <...> daug rėkdavo, ir šaukdavo... <...> ... aš ją mylėjau labai, jinai labai geras žmogus šiaip buvo, jinai nu suorientavo, kad aš prisiminčiau tokius dalykus.*“ Svarbu paminėti, kad Vytautė viso pasakojimo apie vaikystę metu, kelis kartus prisimini, kaip buvo lyginama su tėvu, kadangi jos mama turėjo daug neapykantos jam. Mergina įvardija taip kaip skaudžiausią prisiminimą iš vaikystės: „*man sakydavo, kad aš tokia pati kaip tėvas ir kai močiutė vieną kartą pasakė, kad geriau jau aš būčiau negimus...<...> dėl to, kad... tokį tėvą*

turėjau...“ Toks pastovus lyginimas su tėvu galėjo turėti įtakos vėlesniam saugumo ir pritaipimo ieškojime – tarp draugų, alkoholyje, narkotikuose.

Gabrielė pasakoja, kad seneliai, kaip ir tėvas buvo griežti tvarkos atžvilgiu, tačiau irgi galima pastebėti, kad tvirto santykio ir ryšio nebuvo:

Gabrielė, 23: „<...> *močiutė tai labai reaguodavo į bet kokią triukšmą didesnį, gal per daug perdėtai. Nu tarkim, <...> kažkas garsiau įvyksta kol ten žaidi, tai... vos ne tragedija. <...> Senelis tai... irgi... nei griežtas, nei.. irgi nei griežtas, geras buvo. Nieko negaliu pasakyti.*“

Lolita apie senelius nepasakojo nieko, neturėjo su jais jokio santykio ar ryšio, senelių nepažinojo.

Kalbant apie brolius, seseris ar kitus giminaičius tyrimo dalyviai daug neišsiplėtė – vieni santykį ir ryšį turėjo stipresnį, kiti – silpnesnį. Joana teigia, kad gimus broliams tapo „skuduru“, apie kitus giminaičius nepasakoja nieko; Sigita brolių ar sesių neturi, tačiau palaiko ryšį su motinos seserimi iki šiol. Egidijus teigia, jog turėjo kelias vyresnes seses, su jomis sutarė gerai, vėlesniame amžiuje padėdavo prižiūrėti jų vaikus. Gabrielė teigia, kad su sesėmis jas skyrė didelis amžiaus skirtumas, dėl to nekaip sutarė, daugiau bendrauti pradėjo ne taip seniai. Su mamos sesės šeima turėjo gerą santykį, su savo pusbroliu buvo kaip geriausi draugai. Vytautė pasakoja, kad sesuo gimė tada, kai ji jau buvo paauglė ir viskas ėmė suktis tik apie seserį. Su motinos broliu ir sese teko pagyventi kelis metus vaikystėje, tačiau santykio kaip ir nebuvo. Lolita tikrų brolių ar sesių neturėjo, kadangi pakeitė dvejus namus, ten turėjo įbrolių ir įseserių, tačiau santykis su jais buvo silpnas.

Visi tyrimo dalyviai pamini, jog būdavo tėvų, senelių arba globos namų darbuotojų buvo „**auklėjami**“ smurtu arba rėkimu – daugumai net nebūdavo paaiškinama, ką vaikas padarė blogai: Joana, 34: „*Kaip minėjau atsiradus broliams pasidariau skuduras. Turėdavau laiku grįžti iš mokyklos. Tai būdavo pusę trijų, jeigu pavėluodavau penkias minutes būdavau mėlyna.*“; Sigita, 26: „<...> *jinai mane mušdavo dažniausiai. Jeigu nemušdavo tai tada tiesiog kažkaip jinai aprėkdavo taip mane, kad aš nenorėdavau išvis gyvent.*“; Egidijus, 24: „*Nuu už gerus darbus tai... taip paprastai pagirdavo, o... už blogus tai pylos gaudavau. <...> Diržas, dratas... Nu visokie tokie... įrankiai... tai va.*“; Lolita, 31: „*Jie dažniausiai mane mušdavo [juokiasi] ... tai ... yra ar nėra už ką vis tiek jie. Nu tiesiog, aš sakau, mane išmokė taip, kad nelįsčiau į akis, nebūčiau prie jų ir nu... sėdėk kambary ir žaisk, ir viskas. <...> Jeigu tu nepadarai, tai mušdavo.*“; Gabrielė, 23: „<...> *močiutė irgi dažniausiai, jei kažkas negerai parėkdavo. Mm.. vieną kartą, nepamenu net už ką, bet davė man su rykšte per užpakalį, tai labai skaudėjo <...>*“; Vytautė, 27: „*Rėkdavo arba... jo, rėkdavo. Nu būdavo kartais, sakau, ten turiu tokių prisiminimų, kad gaudavau lupt. <...> Smerkdamo, teisdavo. Nepaaiškindavo kas, kodėl. [nutyla]*“.

Galima pastebėti, kad vieni tyrimo dalyviai turėjo santykį su seneliais. Tam įtakos galėjo turėti santykio su tėvais neturėjimas – seneliai buvo tarsi saugesnė aplinka. Vieni tyrimo dalyviai įvardija senelius kaip tuos asmenis, kurie juos augino, prižiūrėjo, nes tėvai dėl darbo ir nebuvimo namuose negalėjo to padaryti. Galima pastebėti, kad kai kurie tyrimo dalyviai turėjo silpnesnius santykius su kitais šeimos nariais, tai irgi gali būti susiję su santykio su tėvais neturėjimu. Kalbant apie tuos tyrimo dalyvius, kurie turėjo stiprų ryšį su kitais giminaičiais, kaip pavyzdžiui su tetų šeimomis, galima daryti prielaidą, kad tetos tam tikra prasme galėjo atstoti motinas. Pastebėtina, kad visi tyrimo dalyviai kažkuriuo tyrimo metu užsimena, kad buvo „auklėjami“ fiziniu ir (arba) psichologiniu smurtu. Patirtas smurtas gali turėti įtakos tolimesniam asmenų gyvenimui.

Laisvalaikis ir draugai

Vaikystėje sukurti socialiniai ryšiai su bendraamžiais gali turėti įtakos asmens tolimesniam gyvenimui, sprendimų priėmimui. Iš informantų pasakojimų galima pastebėti, jog kai kurie laiką leisdavo vieni, draugų vaikystėje neturėjo, kiti kaip tik turėjo daug draugų, kas gali būti nulemta bendravimo/santykio kūrimo su artimiausia aplinka, t.y. šeima. Vieniems draugai ir laisvalaikis leidžiamas su jais galėjo būti tarsi pabėgimas nuo šeimos ar šeimoje vykstančių įvykių. Pateiktoje lentelėje (žr. 2 lentelė) matomi tyrimo dalyvių ryšiai su bendraamžiais bei laiko leidimo būdai vaikystėje:

2 lentelė. Tyrimo dalyvių ryšiai su bendraamžiais vaikystėje

Tema	Potemė	Patvirtinantys teiginiai
Vaikystė: santykiai su bendraamžiais ir laisvalaikio praleidimo būdai	Laiką leido vienas	Egidijus, 24: „ <i>Ne, draugų neturėjau. Vienas buvau. <...> Lauke dažniausiai žaisdavau vienas, o... nu po pievas lakstydavau, po visur. Nu taip... vienas dažniausiai.</i> “ Lolita, 31: „ <i><...> dažniausiai aš sėdėdavau kambary, žaisdavau su barbėm, nu, labai daug žaislų barbių turėjau. <...> Aš kažkodėl visada buvau vienintelė kuri sėdėjo visą laiką namuose, savo kambary. <...> labai mėgau skaityti knygas anksčiau. <...> klausiau muzikos, skaičiau knygas, jeigu buvo mokslų, tai mokslus darydavau.</i> “
	Turėjo daug draugų	Sigita, 26: „ <i><...> aš iš tikrųjų labai pasitikėdavau žmonėm, pas mane iki šiol yra ta problema, kad aš labai greitai pasitikiu žmonėm. Jo, dabar aišku <...> labiau žiūriu kas yra geras ir kas yra blogas, bet tuo momentu aš tikrai šimtais bendraudavau ir niekada nesipykdavau ir buvo žiauriai daug draugų, kuriuos dabar pažįstamais tiesiog vadinčiau. <...> Kuo vyresnė būdavau, tuo daugiau laiko praleisdavau kieme, ten lauke ir taip toliau, su draugais. <...> kokia trečia-ketvirta klasė tai jau viskas, labai retai būdavo taip, kad aš būdavau labai</i>

		<p><i>namie. Ne, aš tikrai ne iš tų žmonių, kurie sėdėdavo namie, ruošdavo visą laiką pamokas ir mokydavosi visą laiką ten, ar dar kažką, visą laiką namie su šeima ar ten viena...“</i></p> <p><i>Gabrielė, 23: „Vaikystėje tai jo, daug kiemo, žaidimo draugų. Visą laiką kieme dažniausiai viską darydavom, tai jo, kiekvieną dieną būdavo žaidimai iš tikrųjų. <...> arba su lėlėmis žaisti, arba ten slėpynes, gaudynes, gumyte šokinėt.. <...> Nu įvairiausias veiklos prisigalvodavai... [nutyla]“</i></p>
	<p>Turėjo vieną draugą</p>	<p><i>Vytautė, 27: „<...> mano pirmoji draugė... gal tokia, artima, tai jau buvo mano tėvo meilužės dukra. Dėl to motina baisiausiai nekentė mano draugės ir ... ir ta <...> motina mano geriausios draugės, taip pat buvo narkomanė ir prostitutė. Todėl aš kai namie jausdavosi nesaugiai, kas yra keisčiausia, aš bėgdavau pas tą savo draugę. Nes ten kaip ir buvo leidžiama viskas, <...> tavo klaidų kažkokių nenurodinėdavo ir nenurodinėdavo kaip turi ten žaist, kaip mokytis ir ar ką ten daryt. Tiesiog aš galėdavau būti kažkur, kur man atrodė tuo metu kaip pabėgimas iš savo namų. Tai ten jos motina vartojo... heroiną... ir... matydavom tuos tokius visokius ateidinėjimus visokių neaiškių žmonių ir ir daug ir išgertuvių visokių. Emm... bet stengdavomės būt savo kambarį, nu jos kambarį, ir nematyti ten daugelio dalykų. <...> mėgdavom daryti vaidinimus Naujiems metams, Kalėdom. Em.. darydavom šou, ten madų šou, arba ... arba visą ten tokį kaip spektaklį surengdavom ir... tai vėliau jau, <...> pradinėse klasėse tai tinklinį lankėme abi, pas skirtingas treneres, bet tipo užsiėmėm tuo pačiu sportu.“</i></p>

Galima pastebėti, kad Egidijus ir Lolita dažniausiai laiką leisdavo vieni, draugų neturėjo. Šių tyrimo dalyvių atveju galima daryti prielaidą, kad ryšio su artimaisiais neturėjimas galėjo turėti įtakos ryšio su bendraamžiais sukūrimui. Gali būti, kad vaikai nematė, kaip atrodo artimi santykiai šeimoje, nemokėjo jo sukurti su kitais. Pastebima, kad Sigita ir Gabrielė turėjo daug draugų. Sigitos atveju panašu, kad mergina buvo patikli ir pasitikėjo visais. Panašu, kad mergina vaikystėje daug laiko praleisdavo ne namuose, galima numanyti, kad dėl sudėtingo santykio su mama. Gabrielė vaikystėje turėjo daug draugų ir laiką dažnai leisdavo su jais kieme. Kadangi mergina vienintelė įvardino, kad bendravo su abejais tėvais, galima daryti prielaidą, kad tai turėjo įtakos ryšio su bendraamžiais sukūrimui. Vytautė įvardina, kad pas geriausią draugę eidavo, kai namuose jausdavosi nesaugiai. Iš merginos pasakojimo panašu, kad namuose dažnai jai buvo nurodinėjama ką ir kaip daryti. Pastebima, kad Vytautės draugės namuose buvo vartojami narkotikai, kas galėjo turėti įtakos vėlesniam merginos

narkotikų vartojimui. Joana apie draugus pasakoja jau vėliau – paauglystės laikotarpiu, kai pateko į mergaičių pataisos namus. Moteris teigė, jog ten prisitaikyti buvo sunku:

Joana, 34: „<...> buvau sumušta. Mergaičių, nes nu neturėjau cigarečių. Aa. Teko prašyti eiti, išleisdavo į miestą su mokytojo palyda ir turėjom galimybę tada praeivių: „nu gal turit cigaretę?“ Nu va taip va. Ir nešdavau, duodavau, atiduodavau jom, kad jos manęs nemuštų daugiau. Paskui atvežė ten tokią irgi Jovitą. Į tuos namus pataisos. Ir mes su ja daugiau pradėjom bendrauti. Paskui pabėgom iš tų globos namų.“

Galima pastebėti, kad visi tyrimo dalyviai turėjo silpnus ryšius su tėvais. Pastebimas visų tyrimo dalyvių, išskyrus Lolitą, šiek tiek stipresnis ryšys su seneliais – dauguma su seneliais bendravo artimiau negu su tėvais, seneliai buvo tie žmonės, kurie juos prižiūrėjo vaikystėje. Kalbant apie santykį su kitais šeimos nariais arba giminaičiais matomas ryšio su broliais/seserimis neturėjimas, tačiau Sigitos ir Gabrielės atveju pastebimas artimas ryšys su kitais giminaičiais – tetomis, pusbroliais. Kalbant apie laisvalaikio praleidimą ir santykį su bendraamžiais, pradeda matytis kai kurių tyrimo dalyvių tarpusavio panašumai. Pavyzdžiui, Sigita ir Gabrielė vaikystėje laiką leisdavo su bendraamžiais, turėjo daug draugų. Lolita ir Egidijus atvirkščiai – dažniausiai laiką leisdavo vieni, draugų galima sakyti neturėjo. Vytautė ir Joana turėjo po vieną draugę, su kuriomis leisdavo laiką. Visi tyrimo dalyviai buvo „auklėjami“ fiziniu ir (arba) psichologiniu smurtu. Patirtas smurtas gali turėti įtakos tolimesniam asmenų gyvenimui.

4.2 Praeitis: Paauglystė

Šioje dalyje bus pristatomos nukentėjusių nuo prekybos žmonėmis paauglystės patirtys. Paminėtina, kad paauglystės laikotarpiu gali atsirasti noras prisitaikyti prie bendraamžių, nelankyti mokyklos. Kriminologė Gottfredson (2000) pastebi, kad mokykla suteikia galimybių ir paskatų jaunimui užmegzti ryšį su kitais prosocialiais asmenimis ir atsiduoti įprastiems užsiėmimams. Mokykla ir jos bendruomenė teikia instrukcijas ir sustiprina savikontrolės plėtrą. Šioje dalyje išskiriamos temos: mokyklos (ne)lankymas, elgesys ir laisvalaikis.

Mokyklos (ne)lankymas, elgesys, laisvalaikis

Analizuojant tyrimo rezultatus, galima pastebėti, jog visų tyrimo dalyvių paauglystės patirtys buvo gana skirtingos, bet tuo pačiu panašios. Interviu su Joana buvo mažiausiai struktūruotas, kadangi moteris per pirmas dešimt minučių papasakojo labai skaudžius išgyvenimus. Dėl to atsižvelgiant į tyrimo dalyvės nuotaikos pokyčius buvo nuspręsta praleisti kai kuriuos klausimus ir leisti Joanai pačiai pasakoti, nepertraukiant jos minčių. Pasakodama apie mokyklos laikus Joana per daug neišsiplečia, tik pamini, kad mokslai jai nerūpėjo ir, kad nebaigė dešimtos klasės. Iš to, kaip moteris

kalba apie mokyklą, galima pastebėti, jog namuose turėjo nemažai atsakomybių, tokių kaip brolių priežiūra, daržų ravėjimas:

Joana, 34: „*Nerūpėjo nei mokslai, nu tiesiog baigiau, nebaigiau dešimtos klasės, prailgintą norėjau pabaigti bent jau, bet aš nebaigiau. Nes namuose buvau reikalinga kaip tarnaitė: prižiūrėti brolius, čia mamai daržus paravėt nu vobšem.. Daugiau nieko nereikėjo jai iš manęs.*“ Iš moters pasakymo apie mamą, galima daryti prielaidą, kad santykio su motina neturėjimas ir atsakomybės namuose galėjo būti mokyklos nebaigimo priežastis.

Panašiai kalba ir Lolita, kuri grįžusi į Lietuvą septyniolikos metų bandė adaptuotis lietuviškoje mokykloje, tačiau nemokėjo kalbos, sunkiai sekėsi prisitaikyti. Vėliau bus galima pastebėti, jog kalbos nemokėjimas buvo viena iš priežasčių, dėl ko moteris atsidūrė prekybos žmonėmis tinkle. Lolitos mamai nerūpėjo mokslai, dėl to leido merginai mokyklos nelankyti:

Lolita, 31: „*Nu kai aš grįžau į Lietuvą, aišku, lietuvių kalbos visiškai nemokėjau, labai sunku buvo iš vis išmokti iš naujo viską. Dėl mokyklos aš... nu iš karto kaip aš grįžau, aišku, į vaikų namus grįžau, po to motina pasiėmė mane. O motina pas mane yra tokia, kad... nu, nori eik į mokyklą, nenori neik. <...> jinai sakė daryk ką nori. Aišku aš buvau, kiek man, septyniolika metų, nu kas į mokyklą vaikšto, niekas. <...> Čia Lietuvoj aš irgi bandžiau dešimtą klasę, pavaikščiojau mėnesį ir viskas.*“ Lolita prisimena, kad Šalyje-I mokykloje jai sekėsi geriau, negu Lietuvoje. Moteris pasakoja, kad ten labiau mėgo būti mokykloje, negu namuose ir atradusi sau patinkančią temą mokydavosi gerai: „*Nu ką iš mokyklos... man dažniausiai patikdavo daugiau į mokyklą vaikščioti, negu namuose būti. Mokykloj vis tiek yra...būdavo daugiau draugų... daugiau, uoj... daugiau su kuo pašnekėt, bendraut... aaa... aišku mokykloj man nepatiko mokytis, nu bet jeigu man patiko kažkokia ten tema, tada aš, nu, mokinausi gerai.*“ Lolita atsimena, kad iki kol adaptavosi Šalies-I mokykloje, patyrė patyčias, dėl to, kad buvo iš Lietuvos, kad neturėjo tėvų. Vėliau moteris po truputį prisitaikė, susirado draugų. Tai, kad moteris labiau mėgo būti mokykloje, o ne namuose gali būti susiję su namuose patiriama prievarta.

Iš visų tyrimo dalyvių Sigita daugiausia kalbėjo apie mokyklą ir kaip jai ten sekėsi. Mergina atsimena, kad pradinėse klasėse patyrė daug patyčių, dėl kurių labai nemėgo savo klasės draugų. Sigita mini, kad paauglystės laikotarpiu buvo prasidėjęs maištas, dėl kurio nelankė mokyklos, mokėsi prastai, buvo laikotarpis, kai mama atvedavo Sigitą iki mokyklos durų ir ji vis tiek sugebėdavo pabėgti. Šeštos klasės pabaigoje merginą norėjo išmesti iš mokyklos, kadangi pažymiai buvo labai prasti, dėl to Sigita septintoje klasėje pradėjo įsitraukti į mokyklos gyvenimą, popamokinę veiklą. Devintą klasę mergina pabaigė puikiais pažymiais ir buvo tiek įsitraukusi į mokyklos gyvenimą, kad

beveik visą laisvą laiką praleisdavo mokykloje. Toks įsitraukimas į veiklas galėjo turėti įtakos norui toliau mokytis ir siekti aukštojo mokslo:

Sigita, 26: „*Biški vėliau, kada jau ten prasidėjo ta vidurinė mokykla, tai pas mane prasidėjo toks pereinamas amžius tas, paauglystė ir jo, ir prasidėjo visai ten, pas mane maištai, nebevaikščiojimas į mokyklą, nenorėjimas matyti klasiokų, <...> šeštoj klasėj mane norėjo išmest iš mokyklos, nes pas mane buvo neatestacinė situacija arba dvejetai. <...> mane mama pradėjo vedžioti į mokyklą, <...> už rankos atvedavo į mokyklą, aš vis tiek išeidavau. <...> septintoj klasėj <...> aš pradėjau po biški mokytis ir pradėjau daugiau dalyvauti mokyklos gyvenime šiaip. <...> Aš fotografavau nuo pat vaikystės, bet vat meilę turbūt fotografijai vis daugiau ir daugiau pradėjau atskleidinėti būtent jau kada aš vėl pradėjau mokytis, nuo tos septintos klasės. Jo tai, kada į žurnalistikos būrelį aš pradėjau vaikščioti ir viskas. Ir kažkaip taip pradėjo viskas eiti į priekį. Ir gavosi taip, kad aš devintą klasę ne tai kad aš gerai pabaigiau, aš jau pabaigiau ten visai be trejetų, <...> pas mus penkiabalė sistema, jo tai aš visai be trejetų pabaigiau, kas buvo labai didelis progresas kai aš šeštoj klasėj išvis turėjau vien tik dvejetus ir ten norėjo mane išmesti iš mokyklos. <...> Užsiimdavau viskuom, kuom tiktai galėdavau, kad tiktai kažkuom užsiimt. <...>“ Sigita pasakoja, kad niekada nebuvo iš tų paauglių, kurie laiką leidžia namuose ar viena. Visą laiką leisdavo su draugais, kadangi jų turėjo labai daug.*

Tarp Gabrielės ir Sigitos pasakojimų galima pastebėti panašumą – abi merginos mokykloje turėjo daug veiklos. Gabrielė pasakoja, kad draugų mokykloje neturėjo, tačiau kaip ir Sigita turėjo daug popamokinės veiklos, beveik visą laisvą laiką skirdavo mokyklai, kas vėliau galėjo turėti įtakos siekiant aukštojo mokslo:

Gabrielė, 23: „<...> aš iš esmės visą laiką buvau ta gera mokinė. Mokiausi gerai, bet draugų aspektu tai ne.. aš buvau tokia atsiskyrusi daugiau nuo visos klasės. <...> kažkokių būrelių tai aš nelankydavau. Nelankiau, bent jau pradinėj mokykloj. Vidurinėj jo. <...> labai daug iš tikrujų. Choras, paskui ten rankdarbių toks būrelis, psichologija, teatras, italų kalba... <...> sporto ten būrelį tokį lankiau. <...> ai dar dailė buvo... jo [nutyla]. <...>“ Mergina atsimena, kad pradinėse klasėse patyrė daug patyčių, kas nulėmė jos atsiribojimą nuo klasės draugų. Gabrielė pasakoja, kad pamokas ruošdavo pati, užtrukdavo labai ilgai ir jei turėdavo po to laiko, išeidavo į kiemą susitikti su draugais. Visi merginos draugai buvo ne iš mokyklos į kuriąėjo, o iš vaikystės – kiemo draugai.

Egidijus pasakodamas apie mokyklą kaip ir Sigita prisimena, jog į mokyklą eidavo, kai suprastėdavo pažymiai. Dažniausiai atėjęs iki mokyklos iš jos pabėgdavo, kadangi vaikinio mama neišleisdavo iš namų, norėjosi bėgti:

Egidijus, 24: „<...> dėl pažymių tai ir geri buvo, ir nelabai geri buvo... kintamai taip, keisdavosi. <...> aš šiaip dažniausiai bėgdavau iš tos mokyklos, nes aš nei ten ne kaip kažkaip mokinausi. <...>

Kai pažymiai blogi, tai ir vėl eidavau į mokyklą, bet dažniausiai aš bėgdavau iš mokyklos, nes nei manęs neišleisdavo nei iš namų, nei iš kė. Mokykla – namai – mokykla, į lauką neišeini, sėdi namie užrakintas. Tai dažniausiai bėgdavau... nueini į mokyklą ir pabėgi iš mokyklos, o motina dėl to pykdavo.“ Egidijus, paklaustas, ką veikdavo pabėgęs, teigia, kad „būdavo klasiškai kurie pabėgo. Po miestą vaikščiodavom. Nu kaip sakoma... linksmimės.“ Tačiau vaikas atsimena, kad buvo momentas, kai mokykloje iš jo šaipydavosi klasės draugai, nes gyveno skurdžiai ir kartais neturėdavo priemonių, vaikščiodavo su tais pačiais rūbais. Egidijus pasakoja, kad draugai mokyklos laikais buvo „panašūs kaip ir aš tokie, irgi ne iš geriausių kaip sakoma. Nu ne iš... irgi <...> trūkumų būdavo.“ Laiką leisdavo arba su jais, arba vienas.

Vytautė, kaip ir Sigita daug dėmesio skiria mokyklos laikotarpiui ir detalėms, tačiau jų patirtys ganėtinai skirtingos. Vytautė pasakoja, kaip dar darželyje iš jos šaipėsi bendraamžiai ir auklėtojos, dėl to kaip pati lėlėms siūdavo rūbus. Mergina labai išgyveno ir prašė mamos, kad leistų nebevaikščioti į darželį. Likus vienam pusmečiui iki darželio pabaigos, mama leido Vytautei nebelankyti. Mergina pasakoja, kad pakeitė kelias mokyklas. Su drauge Sonata mokėsi skirtingose mokyklose, tačiau kartu ruošdavo pamokas, lankė tinklinį tiek pradinėse klasėse, tiek vėliau. Penktoje klasėje mergina perėjo į kitą mokyklą, kurioje pasidarė dar uždaresnė. Per pertraukas susitikdavo su Sonata ir dažniausiai iš pamokų pabėgdavo, laiką leisdavo su vyresniais vaikais. Galima pastebėti, kad nuo penktos – šeštos klasės Vytautė ėmė vartoti alkoholį ir rūkyti:

Vytautė, 27: „<...>mama nusprendė man kur mokytis, ta prasme, be jokių ten kompromisų, ko aš norėčiau, ką aš rinkčiau <...> Em... [ilga pauzė] Pirmi metai tai būdavo eidavau. [labai tyliai ir „kapotai“ kalba] Darydavau pamokas. Pas. Sonata. <...> Arba. Žaisdavom tinklinį. [ilga pauzė] bet čia. Bet čia pirmieji pradinių klasių. [ilga pauzė] <...> Labai norėjau eiti į mokyklą, kur ėjo Sonata, bet motina paskambino <...> ir nusprendė, kad į tą mokyklą aš neisiu [taria susierzinusi] ir, kad aš turiu eiti į gimnaziją. <...> Ten aš nieko nepažinojau. Atėjau, vaikai visi buvo nepažįstami, gana gana tokie... būna žiaurūs... būna vaikai. <...> aš tada dar uždaresnė pasidariau, aplanai, nenorėjau... ta prasme kažkaip... draugų susirasti buvo dar sunkiau... <...> Ir kažkaip, jau kažkoks maištas jau buvo prasidėjęs, kad jau Sonata ir aš susipažinom su dar vyresniais... vaikais. Ir jau jie išgerdavo kažko, būdavo ir parūkydavo... ir kažkaip jau penktos klasės gale man atrodo aš gal parūčiau man rodos pirmą kartą. <...> Niekada nebuvo atvira ir ... nu... neturėjau aplanai nei su auklėtoja, nei su vaikais, nei... iš viso man ta mokykla buvo kančia – nueini, tyliai pasėdi ir išieini. Ir jau tada pradėjo siaubingai pažymiai kristi jau šeštoj klasėj, nes vis dažniau būdavo, kad pavyzdžiui išieinam ten pasakom, kad Sonata miegos pas mane, o aš pas Sonata. Iš tikrųjų ten bėgom pas, pavyzdžiui, jos kokią kitą draugę, kaip sakant, bendrą mūsų. Jau alkoholio ten atsinešdavo <...> būdavo, kad šeštoj klasėj, gale man atrodo jau į kažkokį vakarėlį ten iš vis nuėjom jau tokių metų. Nu kur visi geria... nu

kur jau pagal amžių tai visiškai ne ten turėtume būti... ir prasidėjo šeštoj klasėj jau tas toks rūkymas... cigarečių... <...> Jau prasidėjo nesąmonės visokios. <...> nežinau, kaip ant kokios susinaikinimo programos ėjau. Tie išgėrimai, tie daug vyresni draugai... kartu su Sonata kažkaip mes ten... pasimetėm. “ Mergina su dideliu susierzinimu atsimena, kaip mama neleido jai pačiai pasirinkti, kokią mokyklą lankyti. Kelis kartus pamini, kad nesupranta, kaip mama būdama kitoje šalyje gali nuspręsti už ją. Svarbu tai, kad penktoje – šeštoje klasėje Vytautės mama jau buvo išvykusi į užsienį, tuo metu merginą prižiūrėjo seneliai. Ji atsimena, kaip močiutė skambindavo jos mamai skūstis Vytautės elgesiu. Galiausiai keturiolikos metų Vytautė išvyko gyventi į Šalį-D pas mamą, kadangi močiutei buvo per sunku tvarkytis su jos elgesiu. Mergina su nuoskauda atsimena, kaip vėl nebuvo klausama jos nuomonės: „<...> sunkiai labai atrodė tada, kad tragedija, kad išplėšė mane, niekas nieko neklausė, niekas nieko nesitarė. Tiesiog vėl nusprendė, kad aš dabar turiu čia važiuot ir palikt viską <...> “. Pasakodama apie Šalies-D mokyklą mergina daug dėmesio skiria bendraamžių elgesiui ir mokyklos aplinkos detalėms. Galima pastebėti, kad bendraamžiai buvo ganėtinai agresyvūs, seksualiai aktyvūs, vyko daug nužudymų vakarėlių metu, buvo vartojamas alkoholis. Mergina prisimena, jog praktiškai iki pat mokyklos baigimo pratylėjo, nes nenorėjo būti užgauliojama dėl kalbos nemokėjimo. Dažniausiai mokyklos nelankydavo, bendravo su tais vaikais, kurie neturėjo pavyzdžio ir kur buvo priimta ne kaip svetimšalė:

Vytautė, 27: „Tai buvo vietinė mokykla. <...> Irgi tokių, nepasakyčiau [ironiškai nusijuokia] gerų šeimų, ar gerų manierų ar vertybių turėjo kas nors. <...> Mokykloj ten visi seksualiai aktyvūs pasidarydavo labai anksti, žodžiu, turinys aplamai visų pokalbių tenai ką kas tarpusavy, būdavo tiktai... nu... visokios kvailystės, žinai? Sekso santykiai... ee... muštynės, šaudymai, papjovimai, ten vagystės...<...> labai daug iš tos mokyklos ir aplinkinių vietų, mirdavo daug vaikų. Iš mano mokyklos keletas mirė. Ta prasme, vakarėliuose vienas kitą papjauna arba nušauna. Prisigėrę. <...> ten jau visi stabiliai rūkė, turėjo rūkymo vietą pasidarę. Čia aš kalbu kai man keturiolika, einant į penkiolika. <...> turėjai išmokti išgyventi. <...> paaugliai buvo labai labai žiaurūs. <...> Čia vaikai mokytojus stumdė <...> nežinojai, kada gausi su kėde per galvą ar dar kažką. O kalbos aš nemokėjau, tai man buvo pradžioj labai sudėtinga. <...> mačiau kaip, ta prasme, šaiposi iš vaikų, kurie tarkim, lietuvių, vadindavo kurvom, kekšėm, ten iš Rytų Europos žinai, rusėm. <...> Rusų kekšėm ir panašiai. <...> ir jeigu pana nors tik kažkiek nemoka Šalies-D kalbos ir bando flirtuot, <...> tai ta prasme nu ten normaliai etiketę uždeda ir <...> bernai elgiasi kaip su skudurais, žinai. Tai. Aš buvau labai uždara, su niekuo nekalbėdavau, jau po pusės metų turbūt jau galėjau pradėt kalbėt <...> bet elementariai aš tiesiog nenorėjau padaryt jokios klaidos. <...> Ir aš pratylėjau galima sakyti iki pat galo tos mokyklos. <...> Aš rūkydavau arba gerdavau, arba bėgdavau iš mokyklos, su vaikais tais, kurie neturi pavyzdžio, būdavau ten kur buvau priimta. [pauzė]“

Šioje dalyje pradeda matytis panašumai tarp kai kurių tyrimo dalyvių: Joana ir Lolita nebaigė mokyklos, galimai dėl santykio su motinomis. Gabrielė ir Sigita mokykloje turėjo daug popamokinės veiklos, gerai mokėsi, aktyviai leido laiką su draugais. Egidijus ir Vytautė dažnai bėgdavo iš mokyklos, laiką leisdavo su draugais. Galima teigti, kad visi tyrimo dalyviai kažkuriuo momentu patyrė patyčias mokykloje.

4.3 Asmeninis gyvenimas: laikas po mokyklos baigimo

Šiame skyriuje analizuojamos tyrimo dalyvių gyvenimo patirtys po mokyklos baigimo. Išskiriamos kelios temos: studijos, darbas, nusikalstamas elgesys ir priklausomybės.

Studijos

Pirmiausia pastebima, kad keturi tyrimo dalyviai po mokyklos baigimo nusprendė toliau studijuoti. Sigita su Gabriele įstojo į aukštąsias mokyklas, tuo tarpu Egidijus su Vytaute pasirinko profesines mokyklas. Joana ir Lolita mokyklos nebaigė, nesimokė toliau. Sigita prisimena, kad paskutinėje klasėje turėjo apsispręsti, ką toliau veiks. Mergina teigia, kad „*mama išmanipuliavo ir pasakė, kad reikia važiuoti į Vilnių, nes tai yra geriausias variantas*“. Sigita šiek tiek dvejojo, planavo vykti į *Šalies-A Miestą*, tačiau galiausiai nusprendė važiuoti į Vilnių. Iš merginos pasakojimo galima pastebėti, kad pakeitė kelias studijų programas ir aukštąsias mokyklas, nes vis neatrado savęs:

Sigita, 26: „*<...> ai nu pabaigiau mokyklą, ten paskutinis skambutis ir viskas, parašiau egzaminus ir man stojamieji turėjo būt birželio dvidešimtą, o kaip tik birželio dvidešimtą pas mane buvo išleistuvės, tai aš nebuvo išleistuvėse, aš buvau čionai, <...> dainavimo stojamuosiuose. Stovėdama ant scenos aš supratau, kad nenoriu čia mokyti, <...> Tai... Aš neįstojau <...> bet aš įstojau į <...> nanotechnologijas ir medžiagotyra. <...> Aš supratau, kad čia ne mano, man reikia bendrauti su žmonėmis, man reikia dalyvauti kažkur <...> kad tiesiog ne mano ir aš išėjau, dar nebuvo dasimokius du metus, jo, aš išėjau ir tada metus laiko poilsiačiau ir tada <...> į meno vadybą, kurią dabar baiginėju kaip tik, pagaliau [juokiasi].“ Galima pastebėti, kad Sigitos studijų pasirinkimas ganėtinai skirtingas – nuo dainavimo, iki nanotechnologijų, iki meno vadybos. Mergina pati įvardija, kad tarp studijų padarė tarpus, per kuriuos poilsiaavo arba dirbo. Sigita iki studijų ilgą laiką gyveno pas močiutę, vėliau persikėlė gyventi į bendrabutį ir tuo pačiu į mamos nuomojamą butą (tuo metu Sigitos mama dar nebuvo grįžusi į Vilnių). Bendrabutyje mergina gyveno su dar dvejomis kambariokėmis. Iš Sigitos pasakojimo sunku identifikuoti, koks santykis buvo su kitomis merginomis, ji tik pamini, kad „*Nu aišku jom buvo faina, kad aš negyvenu, nes viena lova laisva ir jeigu ką, jos gali savo vaikus atsivesti*“. Mergina daug laiko praleisdavo bute, į kurį vėliau atsikraustė ir mama su šunimi, o patėvis iki šiol važinėja iš *Šalies-C* į Lietuvą. Sigita atsimena, kad studijų laikotarpiu stengdavosi kuo mažiau būti namuose, nes su mama pykosi dar labiau.*

Gabrielė po mokyklos baigimo padarė metų pertrauką, per kurią dirbo ir lankė korepetitorę, kad galėtų perlaikyti matematikos egzaminą:

Gabrielė, 23: „<...> kodėl aš nestojau iškart po mokyklos, todėl kad blogai išlaikiau matematikos egzaminą. Nepakankamai, kad įstoti į nemokamą ir aš per tuos metus kada dirbau vaikščiojau pas korepetitorę, jo, ir ruošiausi tam perlaikymui. <...> iš tikrųjų mokyklos laikais man niekada gerai nesisekė matematika, bet kai aš ruošiausi tam perlaikymui, aš pradėjau ją suprasti ir pagalvoju, kodėl gi nestojus į matematiką? Kažkaip man tada atrodė, kad geriausiai ją moku iš visų dalykų [juokiasi]. Tai taip ir pasirinkau.“ Gabrielė atsimena, kad „Pirmas semestras buvo labai sunkus, bet paskui kažkaip adaptavausi ir paskui pasidarė paprasta.“ Gabrielė jau buvo minėjusi, kad buvo gera mokinė mokykloje, iš merginos intonacijos pasakojant apie studijų laikus galima pastebėti, kad mokslai jai yra labai svarbu. Su tėvais mergina beveik nebendravo, susiskambindavo retai. Su seserimi irgi kartais susiskambindavo, bet tik paklausti kaip sekasi. Studijų laikotarpiu Gabrielė gyveno su keliomis kambariokėmis, su visomis sutarė nekaip, sunkiai sekėsi bendrauti su vis skirtingomis merginomis. Su kurso draugais sutarti sekėsi geriau, su jais susitikdavo išgerti kavos, pabendrauti. Tuo metu kai vyko interviu, Gabrielė kaip tik buvo pabaigusis studijas ir planavo toliau studijuoti.

Egidijus po mokyklos baigimo gyvendavo tai pas seserį, tai pas motiną. Paklaustas, kokie santykiai buvo su mama po mokyklos baigimo, vaikinai atsimena, kad „Iš tikrųjų iš pradžių geri, bet po to kai jau aš pradėjau jau kaip sakoma bandyt savarankiškai gyvent, motinai tai labai nepatiko. <...> nuo vaikystės norėjo kažkaip kad aš būčiau pastoviai namie. Niekur neišeini, niekur neini, nieko nedaryk... sėdėk namie.“ Vaikinai nusprendė mokyti toliau:

Egidijus, 24: „<...> Ėjau į profesinę mokyklą. <...> baigiau specialybę... šaltkalvio. Buvo smagiai praleidau ten laiką, <...> būdavo kad mokinuosi dieną, o vakare einu su šaltkalviu. Kartu darom visokius ten nu, nu su metalu ten dirbom. Irgi tokios kaip pamokėles. Tai būdavo iki dešimt, iki vienuolikos valandų dirbom, <...> nebūdavo laiko kada ir ilsėtis, nu ten ne ilsėtis, o veikti nei ką būdavo. Eini ateini ir miegot.“ Egidijus atsimena, kad tokią specialybę pasirinko, nes jam patiko dirbti su metalu, patiko, kad buvo kūrybiškumo. Studijų laikais gyveno su pusbroliu, su kuriuo gerai sutarė. Pasakodamas apie studijų laikus, Egidijus tarsi tarp kitko užsimena, kad buvo patekęs į įkalinimo įstaigą. Vaikinai teigia, kad nuo mažens buvo visko trūkumas, dėl to visko norėjosi ir ėmė užsiiminėti vagystėmis. Iš vaikinai pasakojimo sunku suprasti, kada tiksliai prasidėjo vagystės. Panašu, kad dar mokyklos laikais, kadangi vaikinai mini, jog pirmą kartą į įkalinimo įstaigą pateko penkiolikos metų ir, kad kažkuriuo momentu buvo nustojęs vogti:

Egidijus, 24: „<...> nu iš tikrųjų buvo pas mane ten ir kitų reikalų kaip sakoma [šypsosi]. <...> buvau biški pataikęs į negerą vietą [juokiasi]. <...> nu dėl tam tikrų reikalų į kalėjimą buvau patekęs. <...> Nu aš, nu aš kaip, kaip sakoma nuo mažens... aš ten labai visko trūkumas buvo. <...> tai visko norėjos... tai kažkaip reikėjo suktis nuu... Tai ir nuėjau į parduotuvę ir pavogiau ten menkniekį. Pažiūrėjau kad lengva. Tai antrą, trečią kartą... nu jau mane po to jau baudė baudė baudė motina pagavus bausdavo. Po to nustojau kažkaip, jo. Nu ir po to jau kai jau baigęs tą profesinę mokyklą, jau viskas, biški stoka pinigų buvo, tai nu... <...> Nebuvo kur gyvent, nes su motina buvo po to labai santykiai negeri. <...> Tai gatvėje gyvenau galima sakyti. Tai reikėjo kažką ir valgyti... viskas, tai pradėjau vagiliaut. <...> privogiau privogiau biški ir nu... pasodino mane. <...> pirmą kartą man rodos berods penkiolikos <...> devyniolikos rodos išėjau man atrodo, kažkur taip.“ Sunki materialinė padėtis yra vienas iš prekybos žmonėmis aukų pažeidžiamumo požymių, vaikino pasakymai „visko trūkumas buvo“, „visko norėjos“ iliustruoja sunkią ekonominę padėtį. Svarbu pastebėti ir tai, kad Egidijus įvardina, kad baigus profesinę mokyklą santykiai su motina buvo labai blogi.

Vytautės studijų pradžia susijusi su pirmais narkotikų pabandytais. Iš merginos pasakojimo sunku suprasti, kas įvyko pirmiau – studijų pasirinkimas ar narkotikų vartojimas. Pastebima, kad turbūt viskas įvyko vienu metu, tai yra tą pačią vasarą. Mergina atsimena, kad pirmus kartus pabandė narkotikų, kai jos tuometinis vaikinys buvo išvykęs:

Vytautė, 27: „[pauzė] mm... tai va, susipažinau su tuo vaikinu ir ten kažkur tai... jisai išvažiavo man rodos vasarą į pietus, kol mes draugavom. Ir aš tada. Pirmą kartą. Susitikau su. Pažįstamu kažkokiu. Ir. Pirmą kartą. [ilga pauzė] paėmiau tą popierėlį, galvoju ai dabar čia tas tarpas tarp šešiolikos, tai... aš ten su viena drauge, buvo Naujieji metai. Ekstazi pirmą kartą pabandžiau. [ilga pauzė] <...> tuomet gimė sesė. [ilga pauzė] <...> tada jau viskas buvo aplink seserį. Aš jau visai. <...> Tai va, o paskui aš sakau, vaikinys išvažiavo ir... <...> ir aš su pažįstamu kažkaip nežinau, nakties metu su kažkokiais ten. Nuvažiavau kažkur, pabandžiau heroino. Parūkyt. <...> gavosi taip, kad atsidūriau prie kažkokių barygų, karoče ir ir... <...> parūkėm heroino ir aš kažkaip pargrižau namo. Motina ten siaubingai rėkė, bet nesuprato, kad ten ne... žodžiu.“ Vytautė labai aiškiai įvardina kokius jausmus jai sukėlė narkotikų vartojimas: „man nuėmė tą jausmą, tą tą, nepritapimą, neturėjimą artumo, tos nemeilės žinai, negavimo dėmesio iš to, ko man reikia. Ta prasme, nerimo kažkokio, įtampos, nežinios, nepasitikėjimo. Liūdesio. Bet kokio jausmo, ta prasme, nuėmė viską. Ir pagalvojau va, čia tai, ko aš ieškojau, kaip aš turėčiau jaustis. [pauzė] Tokia nepermušama, žinai. [ilga pauzė]“ Vytautė atsimena, kad tą naktį, kai pirmą kartą pabandė narkotikų gimė jos sesuo ir viskas ėmė suktis aplink seserį. Mergina tada turėjo nuspręsti, ką nori veikti gyvenime, tad pasirinko studijuoti dailę ir dizainą, nes dailės pamokose, nors ir nelankė mokyklos turėjo gerą įvertinimą bei galėjo save išreikšti:

Vytautė, 27: „*Ėmiau tą dailę ir dizainą, gal kažkaip dėl to, kad aš išpiešt turėdavau daug. <...> kažkaip gal savo tas visas, neigiamus dalykus, galėdavau išpaišyt. Ir per dailės pamokas, ir galvodavau kažkaip, įvertinimą turėjau gale metų nors beveik nelankiau mokyklos. [ilga pauzė] Bet. [pauzė] Tada jau buvo jie visi labai geri, bet jų buvo nedaug. Ir nelankiau mokyklos. Tada. [ilga pauzė]*“ Vytautė pasakoja, kad dėl priklausomybės nuo narkotikų vos baigė studijas. Vasarą grįžęs jos vaikinai ir geriausia draugė ėmė kartu vartoti narkotikus, mergina įvardija, kad „*<...> visiems trim mum labai tiko, visi buvom nepatenkinti gyvenimu, jautėmės šūdinai dėl tų visų išmėtytų priežasčių tokių.*“ Pastebima, kad visi trys draugai bandė ieškoti pagalbos, tačiau atsistatydavo trumpam. Kažkuriuo vartojimo momentu Vytautė pateko į reabilitaciją kitame mieste, ten išbuvo kelis mėnesius. Mergina norėjo reabilitacijoje pasilikti ilgiau, tačiau valstybė negalėjo finansuoti jos tolimesnio gydymo. Tuo pačiu metu Vytautė sužinojo, kad jos vaikinai nusižudė, jai tai buvo didžiulis sukrėtimas. Tai paskatino merginą grįžti į *Šalies-D Miestą* pas mamą. Su mama santykis studijų laikotarpiu išliko sudėtingas – Vytautės mama ilgą laiką nesuprato, kad mergina vartoja narkotikus. Kai mama suprato, Vytautė teigia, kad patapo šeimos „*problema ir ir gėda <...> dabar visai jau tapau blogiu, blogio įsikūnijimu, <...>.*“ Mergina su nuoskauda atsimena, kaip mama nė karto nepasiūlė pagalbos, nepasiūlė gydymosi alternatyvų.

Pastebėtina, kad studijų laikotarpiu išlieka panašumai tarp tyrimo dalyvių: Joana ir Lolita mokyklos nepabaigė, tad toliau nesimokė. Sigita ir Gabrielė mokykloje turėjusios daug veiklos pasirinko tolimesnes studijas aukštosiose mokyklose. Egidijaus ir Vytautės atvejais panašu, kad laikas po mokyklos baigimo abiems susijęs su nusikalstamu elgesiu arba priklausomybėmis, tiesa, abu tyrimo dalyviai baigė profesines mokyklas.

Darbas

Pastebima, kad iki patekimo į prekybos žmonėmis tinklą, tyrimo dalyviai dirbo blogai apmokamus darbus. Sigitos pirmasis darbas buvo nelegalus, dar mokykloje – ji po pamokų padėdavo draugui klube. Mergina neįvardija, ką tiksliai dirbo. Vėliau, antraisiais studijų metais pradėjo dirbti Kavinėje:

Sigita, 26: „*pradėjau dirbti virtuvėj pusę etato, jo, Kavinėj <...> ten buvo toks buvo išnaudojimas, kad aš jo... [juokiasi] Nu jo, būna. <...> paskiau išėjau kaip tik iš studijų, tai dirbau toliau Kavinėj, paskui išėjau iš Kavinės po metų darbo. <...> aišku kai aš nusprendžiau, kad daugiau nestudijuosiu, tai aš pilnu etatu pradėjau dirbti, nes reikėjo pinigų.*“ Ką reiškia merginos įvardintas „išnaudojimas“ Sigita nepatikslina. Galima tik nuspėti, kad buvo nemokamos algos, kadangi mergina pasakoja, kad dar dirbdama Kavinėje „*prisidariau sau skolos visokios ten*“, dėl to teko ieškotis kito darbo. Išėjusi iš darbo Kavinėje, mergina išvyko į *Šalį-D* pas draugę, kuri: „*pasiūlė kaip ir filmavimus, turbūt, nu*

kaip padėjėjos prodiuserės, tai... Nes jinai tuose darbuose prodiusere buvo, tai aš skridau dėl to ir paskui įsidarbinau bare, tai va. Ir ten pasilikau, pasilikau... Beveik pusei metų. <...> per tą laiką įstojau kaip tik čia, Lietuvoj, Vilniuj. Nu ir man reikėjo jau studijuoti, <...> nu rugsėjo vidury kažkur ten grįžau į Vilnių.“ Dėl įvairių skolų, iki patekimo į prekybos žmonėmis tinklą, Sigita užsiimdavo įvairiomis „chalturkėmis“, kartais dirbdavo festivaliuose.

Kalbant apie Egidijaus darbo patirtį svarbu paminėti, kad vaikinai, išėjęs iš įkalinimo įstaigos grįžo pas mamą su kuria ėmė išgėrinėti. Vaikinai pats neįvardina to kaip priklausomybės, tik teigia, kad kiekvieną dieną išgerdavo po butelį stipriųjų gėrimų, kiek laiko tai tęsėsi, Egidijus nepasako:

Egidijus, 24: *„Eee nu čia buvo... pradėjau nuo... su motina kartu. Kada išėjau iš įkalinimo įstaigos, tai susitikau su motina nu ir ji man pasiūlė, sako šimtą gramų išgerk sako. Nu aš kažkaip dar nenorėjau nenorėjau, bet po to sutikau... su ja. Nuu ir taip po biški po biški, kaip sakoma lašas po lašo, tai buvau įdribęs biški į liūną su ja kartu. <...> ji dažnai, labai dažnai vartojo tą alkoholi... nu ir aš po biški po biški irgi kartu su ja... taip buvau prigėręs kaip sakoma... pagėręs. <...> Nu iš tikrųjų kiekvieną dieną po butelį tai išgerdavau. <...> Stipriųjų. <...> Po to gerdavau kai pas sistrą nuvažiuodavau, tai irgi gerdavau, <...>“ Iki šio momento Egidijus nebuvo įvardijęs, kad mama turėjo problemų su alkoholio vartojimu. Iš šios ištraukos galima pastebėti, kad sąlygos namuose nebuvo pačios geriausios ir galbūt dėl šios priežasties vaikinai kartais gyvendavo pas seserį, prižiūrėdavo jos vaikus. Po to Egidijus pasakoja apie savo darbo patirtis:*

Egidijus, 24: *„<...> tokie pagalbiniai darbai visokie buvo. Tai nešt, nunešt <...> kaip sakoma galima sakyti pas pažįstamą dirbau. Visokias šiukšles ten vežiojom, visas tokias, nu menkniekiai tokie pagalbiniai darbai. <...> po to eee nu jau į tokius rimtus jau eidavau darbus, į tokius kaip eee statybas bandžiau eit. Po to į maisto pramonę bandžiau ir va...va...valymo pramonės, nu daug, labai daug darbų esu aš praėjęs. <...> Tuo metu aš dirbau, dirbau, dirbau, dirbau... <...> pramogų parke. <...> Nu žolę pjoviau... ten prižiūrėjau teritoriją. Žolės šienavimas, ten operatorius buvau. Iš tikrųjų smagus buvo darbas.<...> Kaip sakoma man po dušia buvo.“ Pastebėtina, kad vaikinai pakeitė nemažai darbų, iš pradžių dirbo įvairius pagalbinius darbus, vėliau perėjo į rimtesnius, kur turėjo daugiau atsakomybių. Galima pastebėti, kad Egidijus pasakodamas apie darbus Vilniuje akcentuoja pasikeitusį požiūrį – teigia, kad daug daugiau laiko praleisdavo būtent sau, o ne kažkam kitam „nu ne nei, nei vaikams, nei seseriai, nei motinai, o grynai jau sau“.*

Gabrielės darbo patirtys prasideda po mokyklos baigimo, per metų pertrauką iki studijų. Mergina pasakoja, kad dirbo keliuose darbuose:

Gabrielė, 23: *„Emm.. tai iš pradžių dirbau tokiam dėžučių fabrikėly Vilniaus rajone, turbūt pats blogiausias darbas kokį tik esu dirbus [juokiasi]. Ee.. jo. Paskui dar tuo pačiu metu dirbau spaustuvėj*

Mikrorajone-1, ten reikėjo rūšiuoti, tiesiog žiūrėti ar spausdiniai neturi kažkokių defektų. Jo, tai tokie buvo mano pagrindiniai darbai. Tai tada ten po kelių mėnesių aš mečiau. Ir <...> išėjau dirbti į Parduotuvę konditerijos skyrių, buvau kaip salės darbuotoja, tai tiesiog pyragus tortus reikėjo pjaustyti ir pardavinėt žmonėms, duoną dėlioti, galiojimus tikrinti, tokie vat darbai. Ir ten išdirbau iki pat kol įstojau...“ Gabrielė neįvardina, kodėl dėžučių fabrikelyje darbas buvo blogiausias, kokį yra dirbusi. Galima pastebėti, kad visi merginos dirbti darbai nebuvo labai gerai apmokami.

Lolita pasakoja, kad mokyklos nelankė, gyveno pas motina, bet vis pabėgdavo. Galiausiai būnant dar nepilnametei draugė pasiūlė darbą naktiniame klube:

Lolita, 31: „*Aš pabėgau iš namų ir viena draugė ten tokia pradėjo sakyti, jog yra toks darbas, šokėjos. Aš pagalvojau „Kas čia tokio šokti? Ir dar gauti pinigų už tai“.* Sutikau. Tada man buvo septyniolika metų. Vėliau sužinojau, kad septyniolikos metų man net nebuvo galima dirbti ten. Priėmė, tai priėmė. Aš pradėjau dirbti, iš pradžių „Go-go“, paskui daugiau...“ Šioje vietoje galima pastebėti, kad Lolita nežinojo, kad septyniolikos metų negalėjo dirbti naktiniame klube, panašu, kad įdarbinant nebuvo pasidomėta jos amžiumi. Ką reiškia „paskui daugiau“ moteris šioje vietoje neįvardina, tačiau vėliau galima suprasti, kad tai buvo striptizo šokiai.

Kalbant apie nepilnametystę, svarbu paminėti, kad Joana būdama penkiolikos metų pradėjo užsiiminėti prostitucija. Moteris atsimena, kad pirmiausia ją įtraukė draugė:

Joana, 34: „*Ta draugė <...> nu kaip pasakyt draugė, palydovė, prostitutė taip sakant. Užsidirbdavo taip pinigų. Ir.. mane jinai supažindino su tokia Alina, jai šešiolika buvo, nu metais vyresnė berods, <...>. pas ją aš apsistojau. Papuoliau į prostitucijos tinklą ten miestinius veždavo iki pasienio kai buvo eilės į fūristų mašiną žodžiu.*“ Moteris pasakoja, kad buvo sumušta sutenerio, pabėgo į policiją ir taip atsidūrė pirmojoje pagalbą teikiančioje organizacijoje. Moteris teigia, kad ten jai labai padėjo, tačiau teko grįžti pas motiną. Joana pasakoja, kaip tuo momentu, kai grįžo pas motiną senelis brolių akivaizdoje nužudė jos patėvį. Moteris tuo metu buvo pabėgusi iš namų: „*Ne aš nebuvo. Aš buvau pabėgus iš namų ir aš tuo metu dirbau stotyje prostitute. <...> penkiolika – šešiolika kažkas panašaus. Tai va ir.. Na gyvenimas sakau buvo ne rožėm klotas <...>*“ Galiausiai iš mamos namų vėl pabėgo ir aštuoniolikos metų susirado vaikną, kuris buvo suteneris. Joana teigia, kad jis jos neįtraukė į prostituciją, tačiau atsirado kitas vaikinys, kuris pasiūlė darbą Šalyje-A: „*aštuoniolika suėjo, realiai kelių metų kaip jie prabėgo aš negaliu pasakyti nes nu nepasakysiu. Turėjau.. Kaip čia paaiškint tokį kaip ir vaikinys mafijozas, nu jis irgi vertėsi prostitucija - nu pardavinėjo mergas L.Mieste-A, bet aš jau nu nebuvo į tą tinklą įtraukta tiesiog nu, kad buvau jo sugyventinė taip sakyti. Jau buvau pilnametė... Nepamenu net kaip susipažinau su tokiu jaunuoliu, jis iš L.Miesto-B. Ir šitas, pasiūlė važiuot į Šalį-A padirbėti. Tipo namus tvarkyti, čia ta, ta, ta, nu namų tvarkymas pasirodo prostitucija*

Šalyje-A. “ Moteris pasakoja, kad ten išdirbo apie metus ir grįžo į Lietuvą, kai jau laukėsi, dvidešimties pagimdė pirmąjį vaiką. Galima teigti, kad tai buvo pirmosios Joanos darbo patirtys.

Vytautės darbo patirtis susijusi su priklausomybe. Po vaikinio savižudybės mergina grįžo pas motiną iš kurios palaikymo dėl draugo mirties nesulaukė. Čia įsidarbino restorane, tačiau po kelių mėnesių vėl ėmė vartoti narkotikus, kol galiausiai nebeatvyko į darbą:

Vytautė, 27: *„pradėjau dirbti ten restorane, pradirbau gal iki pusės metų ten, aišku, po kokių penkių mėnesių aš atkritau, <...> nes ten matai, buvo su geriausia drauge išvarom. Nu dirbam dirbam, <...> ir ten savaitgalį varom į klubą, į klubą, ten prisigeriam. Ant galo jinai <...> ten pasiėmė to kokaino, tai va taip viskas ir slydo. Prasidėjo nuo kokaino, tada aš vėl <...> atkritau ant to kito (heroino – aut. pastaba), nes nu jau viskas važiavo žemyn, žinai, gėrimas savaitgaliais, dar retkarčiais jau kokainas su alkoholiu, jau aš po to žiūriu, kad aš pyst nuvažiavau ir pasiėmiau to kito. <...> Jau aš ten vartoju jau, žinai, darbe. Bet dar ten laikosi ir vieną dieną pyst lūžta ir aš nebenuėinu į darbą. Atvažiuoju traukiniu ir suprantu, kad aš daugiau nebėgiu kentėti taip, <...> apsimest, kad man viskas gerai ir taip toliau. Ir aš nenuvažiuoju į darbą, vėl nuvarau pas kažkokius narkomanus.“* Toks pabėgimas pas narkomanus nebuvo pirmasis. Vytautė nuo aštuoniolikos metų apsigyvendavo pas narkomanus ir užsiimdavo vagystėmis, kad turėtų už ką vartoti. Toks elgesys tęsėsi kelis metus, iki patekimo į prekybos žmonėmis tinklą: *„<...> aštuoniolikos metų tai ten visai buvo viskas nuvažiavę, kad aš pabėgau iš namų, su kažkokiais narkomanais apsigyvenau. <...> Ten kažkur kažką pradedu už smulkiai kažkur pavogti, ten jau mane pamokina po biški <...> Tuom būdavo va taip, užsiimdavau, žinai. <...> aš ten su kortelėm sukausi, <...>, ten nelegaliai įmeta kito žmogaus duomenis ir tu eini ir nuperki daiktą žodžiu, už tą daiktą tau kažkiek nukrenta, žinai. <...> Vėl pabėgau iš namų, vėl ten kažkokios smulkios vagystės, tai čia jau man dvidešimt metų, žinai jau. <...> Ten žodžiu pradedu vėl vagiliaut, vėl gyvenu kartu, žinai. Ir. Ir vėl visas balaganas grįžta, čia jau man jau dvidešimt vienas, žinai.“*

Pastebima, kad ir šiuo laikotarpiu tarp tyrimo dalyvių išlieka panašumas: Sigita su Gabriele mokykloje turėjusios daug veiklos nusprendžia toliau mokytis ir dirba tarp studijų/studijų metu. Egidijus ir Vytautė pasirenka mokytis profesijos, tačiau tiek Egidijui, tiek Vytautei susijęs su kiek kitokiu elgesiu – Egidijus kažkuriuo momentu patenka į įkalinimo įstaigą ir iš jos išėjęs ima dažniau vartoti alkoholį. Vytautės studijų pradžia susijusi su pirmaisiais narkotikų pabandytais, kas išaugo į priklausomybę ir tęsiasi iki dabar. Joana ir Lolita mokyklų nepabaigė ir toliau nestudijavo, pastebima, kad abi moterys dar būdamos nepilnametės pradėjo dirbti. Pastebėtina, kad visi tyrimo dalyviai dirbo menkai apmokamus darbus.

4.4 Patekimas į prekybos žmonėmis tinklą

Šioje dalyje bus analizuojami patekimo į prekybos žmonėmis tinklą veiksniai, tokie kaip: ryšys su tėvais, smurtas, mokyklos (ne)baigimas, tolimesni mokslai, darbas, skolos, priklausomybės, nusikalstamas elgesys. Šie veiksniai gali būti siejami su jau anksčiau aptartu aukos pažeidžiamumu: sunkia materialine padėtimi; mažametyste ar nepilnametyste; jaunyste; įvairiais psichikos ir elgesio sutrikimais; menku išsilavinimu; socialinių įgūdžių stoka; įvairiomis priklausomybėmis (pvz., narkotikams, alkoholiui); buvimu šalyje nelegaliai (Įsakymas Nr. I-327/1V-1015/A1-758, 2015). Kadangi kiekvieno tyrimo dalyvio situacija individuali, bus trumpai aptariama kiekvieno informanto situacija.

Analizuojant Joanos atvejį pastebėtina, kad iki patekimo į prekybos žmonėmis tinklą moteris turėjo silpną ryšį su tėvais, patyrė patėvio prievartą, nebaigė mokyklos, pateko į globos instituciją, nepilnametė buvo įtraukta į prostituciją. Moteris atsimena, kad iki kol susipažino su verbuotoju ir išnaudotoju (du skirtingi vyrai) „*Apgaulės būdu pasiūlyta buvo senukai prižiūrėt... Paskui grįžau, pabėgau – nu irgi viešnamis buvo.*“ Joana pasakoja, kad „*Paskui jau tikrai buvau praradusi visas viltis ir atsirado ten, kaip byloj buvo Martynas, Mindaugas toksai, paskui tas Karolis atsirado Martyno vardu. Ir išvažiavau – pasinaudojo mano socialine padėtim. Nes aš buvau rankas nuleidusi – keturi vaikai, aš nežinojau ką daryti. Tai čia buvo nuosmukis didelis.. <...> Ir šitas pasiūlė darbą <...> realiai buvau pasimetusi, pinigų stygius ir tikrai reikėjo, maniau bus: ai čia truputėlį nu jeigu taip šneka viskas gerai bus. <...> Aš išvažiavau <...> Mane atvežė visiškai nepažįstamas žmogus man. Ten jisai buvo to Martyno pažįstamas, tiksliau Karolio.*“ Galima pastebėti moters įvardintus verbavimo požymius – apgaulė, pasinaudojimas socialine padėtimi. Prekybos žmonėmis atvejais neretai gabenimas vyksta ne paties verbuotojo ar išnaudotojo, o nukentėjusiajam nepažįstamų žmonių. Svarbu paminėti, kad moterį vyrai susirado per pažinčių portalą. Moteris teigia, kad žinojo, kokį darbą teks dirbti: „*Sakė. Sakė kokį darbą, aš sakau aš sutikau todėl, kad galvojau, uždirbsiu pinigų daugiau. Bet realiai vat tuo tapo kas susiję su visa prostitucija tuos metus nuo pradžių aš labai gailiuosi. Aš bandau ištrinti iš gyvenimo praeities, bet nelabai pavyksta, <...> Sugrįžta prisiminimai. Ir nuoskaudos, jos nu nedings, niekada nedings nuoskaudos.*“ Iš Joanos pasakojimo galima išskirti kelis jos pažeidžiamumo požymius: sunki materialinė padėtis, jaunystė, menkas išsilavinimas, socialinių įgūdžių stoka.

Analizuojant Sigitos atvejį pastebėtina, kad iki patekimo į prekybos žmonėmis tinklą mergina turėjo silpną ryšį su tėvais, baigė mokyklą, studijavo, dirbo menkai apmokamus darbus, turėjo skolų. Sigita pasakoja, kad „*Tiesiog skelbimą radau internete. Ilgai ieškojau, ilgai ieškojau ten, nežinau, su savo geriausia drauge ieškojom kažką, jau nesvarbu ką, nežinau, reikėjo pinigų. <...> aš sakiau, kad man reikia greitai susimokėti skolas ir aš nenoriu nu... Skolose toliau gyvent, <...>*“ Mergina

atsimena, kaip atrodė darbo skelbimas: „*parašyta, kad ten ieškom šokėjų, jo, pilnam etatui, man atrodo, darbas yra... Nebuvo parašyta, kad legalus, bet buvo parašyta, kad oficialus. <...> nu tai buvo priėmimas į darbą oficialus, mokesčiai ir taip toliau, žinai. Kas dar buvo parašyta... Ai, nu kad atlyginimas minimum tūkstantis eurų. Minimumas į mėnesį, ar ten kas dvi savaites ten buvo parašyta. <...>*“ Pastebėtina, kad darbo skelbimas atrodė ganėtinai patikimai, išskirtina nebent darbo užmokestis, kuris atrodo per didelis tokiam darbe. Sigita pasakoja, kad jai buvo duoti pasirašyti dokumentai, nepaaiškinus kas tai yra. Mergina pasirašė vekselius, kurių nesumokėjus skola paduodama antstoliams: „*jo tris savaites aš buvau dar neprileista iki darbo ir po trijų savaičių jau buvo pasirašyti... Tiesa pasakius, su tais vekseliais aš jau nebepamenu, ar buvo jie pasirašyti prieš jau įsidarbinant, nu kai ten šokiai pokiai prasidėjo ar vekselis buvo pasirašytas po to. Bet aš prisimenu tai, kad sutartis, kad jau pradėtu dirbti buvo pasirašyta po, <...>*“ Darbo sutarties kopijos mergina negavo: „*Kopijos darbo sutarties negavau <...> man nedavė. O visi kas prašė darbo sutarties, visi visi visi, niekas negavo, kopijos.*“ Galima pastebėti, kad įdarbinimo metu buvo panaudota apgaulė – Sigita negavo darbo sutarties kopijos, buvo pasirašyti vekseliai, apie kuriuos nepaaiškinta. Iš Sigitos pasakojimo galima išskirti šiuos jos pažeidžiamumo požymius: sunki materialinė padėtis ir jaunystė.

Analizuojant Gabrielės atvejį pastebėtina, kad iki patekimo į prekybos žmonėmis tinklą mergina turėjo silpną ryšį su tėvais, baigė mokyklą, studijavo, dirbo menkai apmokamus darbus. Gabrielė kaip ir Sigita pripažinta nukentėjusiąja toje pačioje byloje, tad galima pastebėti panašumų. Mergina pasakoja, kad „*<...> Parduotuvėj daug nemoka, tai neturėjau labai daug pinigų prisitaupius... <...> mama duodavo iš pradžių tik po dešimt eurų į savaitę, o tėvas pasakė, kad nu aš tau pervedinėsiu po penkiasdešimt eurų į mėnesį. Tai va, buvo bent už ką bendrabutį susimokėti. Nu aš šiaip jau po pirmo kurso pirmo semestro pradėjau galvoti kokį čia darbą susirasti. <...> ir ... man kažkaip atrodė įdomu pabandyti, ką reiškia būti striptizo šokėja. Ir aš pamačiau skelbimą, per <...> tinklalapį ir... jo, ir sukaupusi visą drąsą parašiau jiems.*“ Galima pastebėti panašumą, tame, kad kaip ir Sigita Gabrielė norėjo užsidirbti pinigų. Mergina atsimena, kaip atrodė priėmimas į darbą: „*Tai jie atrašė ir taip viskas ir prasidėjo. Iš pradžių buvo man atrodo du interviu. Vienas su ta moterim, kuri moko šokti, o kitas jau su tuo savininku. <...>*“ Kaip ir Sigitai, Gabrielei buvo duoti pasirašyti vekseliai, apie kuriuos nebuvo paaiškinta: „*jie sakė, kad ten reikės atidirbti metus laiko, bet kadangi aš susitariau savaitgaliais, tai man du metus. O paskui jau, kai prasidėjo tos pamokos reikėjo vekselius pasirašyti už tas pamokas. Tai ten viena pamoka virš šimto eurų.*“ Gabrielės atveju, jai buvo paaiškinta, kad nutraukus sutartį anksčiau, reikės susimokėti baudą. Taip pat mergina pasakoja, kad gavo sutarties kopiją. Iš Gabrielės pasakojimo galima išskirti šiuos jos pažeidžiamumo požymius: sunki materialinė padėtis ir jaunystė.

Analizuojant Lolitos atvejį pastebėtina, kad iki patekimo į prekybos žmonėmis tinklą moteris turėjo silpną ryšį su tėvais, patyrė įtėvių prievartą, nebaigė mokyklos, dirbo menkai apmokamus darbus. Lolita kaip ir Sigita su Gabriele pripažinta nukentėjusiaja toje pačioje byloje, tačiau į Klubą pateko gerokai anksčiau negu kitos tyrimo dalyvės. Moteris atsimena, kad „*jie mane siuntė į kitus klubus padirbti. Ir tada atėjo laikas, kai jie mane pakvietė į Klubą dirbti. Tada aš buvau dirbusi gal keturis metus, aš jau žinojau sistemą kaip dirbti, ką daryti... nu... kas galima, kas negalima. Nu kai aš atėjau pirmą kartą į Klubą, man reikėjo sutartį pasirašyti. Sutarties aišku, aš nieko nežinojau, čia lietuvių kalba buvo viskas, aš lietuvių kalbos dar nelabai mokėjau, skaityti visiškai nemokėjau. <...> jie tiesiog sakė, nori dirbti čia, pasirašyk ir viskas. Aš pasirašiau. <...> Kas kitaip, tai čia ne tokia sistema buvo, ne taip kaip kitur klubuose. <...> aš visiškai nežinojau.*“ Pastebėtina, kad buvo pasinaudota Lolitos socialine padėtimi, panaudota apgaulė pasirašant sutartį. Buvo pasirašyta darbo sutartis ir vekseliai, kaip ir kitų merginų atveju. Iš Lolitos pasakojimo galima išskirti šiuos jos pažeidžiamumo požymius: sunki materialinė padėtis, jaunystė, menkas išsilavinimas, socialinių įgūdžių stoka, kalbos nemokėjimas.

Analizuojant Egidijaus atvejį pastebėtina, kad iki patekimo į prekybos žmonėmis tinklą vaikas turėjo silpną ryšį su tėvais, baigė mokyklą, įgijo specialybę, turėjo problemų su alkoholio vartojimu, turėjo nusikalstamo elgesio praeitį, dirbo menkai apmokamus darbus. Egidijaus atvejis šiek tiek skiriasi nuo kitų tyrimo dalyvių. Vaikas atsimena, kaip pas pažįstamą, su kuriuo tuo metu gyveno, atvažiavo draugas ir pasiūlė važiuoti į Šalį-G: „*<...> kažkaip pažįstamas mano to nuu, su kuriuo gyvenau Genadijaus buvo, atvažiavo draugas. <...> ilgai lauktas <...> nu ir mes čia leidom laiką su juo, jis ten pinigų turėjo. Na aišku, buvo išgėrimų, viskas ten... daug visko buvo. <...> Aš tada į darbą buvau, neišė... neišėjau kažkaip... kažkur savaite. [pauzė] Ir ir nu kažkaip poilsivom poilsivom ir jis man pasiūlė, bet išsi... išsivedė į kiemą, <...> sako nenori nuvažiuoti į Šalį-G? Sakau o ką aš ten veiksiu? Sako nu va žolę šienausi... <...> aš tuo metu dirbau Mikrorajone, aš žolę šienavau. Jis apie tai žinojo. Na ir sako va pašienausi žolę ir daugiau gausi pinigų. <...> kad ten ir ant teisių ir ant visko... nes aš tuo metu norėjau teises laikyt. <...> iš pradžių nesutikau nesutikau, nenorėjau nenorėjau... bet <...> sėdėjom pas jį gėrėm ir jis man mane įkalbinėjo vis. <...> nu ir aš spontaniškai taip ir sutikau su juo važiuot. <...> jis man aiškino ir pinigai dideli, ir viskas ir... kaip sakoma, ir aš nematęs nei to užsienio, nei nieko, tai norėjosi pamatyt ir galvojau užsidirbsiu. <...>“ Galima pastebėti, kad buvo pasinaudota Egidijaus socialine ir materialine padėtimi, buvo įtikinėjama važiuoti į užsienį, pažadama, kad bus geriau, negu yra šiuo metu. Pažadėta, kad vaikas uždirbs daugiau, negu uždirba dabar. Egidijus atsimena, kaip vyko gabenimas, kuris nesukėlė įtarimų: „*atvažiavo tas jo direktorius. Nuu tas, kuris buvo... Tai su juo susitikom, <...> Daugiau nieko neaiškino. Mes su tuo direktoriumi sėdom ir su jo mašina, su jo šeima visa ten ir išvažiuom. Aš pažiūrėjau kažkaip tai ten su šeima, su viskuo ten, nuu žmona ir vaikas. <...> toks solidus žmogus.**

Galvojau, kad viskas gerai, kad nieko baisaus. Nu tokių minčių pas mane <...> net net net nekilo jokių minčių, kad kažkas kažko gali būt...“ Šiuo atveju gabenimas vyko kitaip, negu Joanos atveju – vaikas važiavo su pačiu išnaudotoju ir jo šeima. Kitaip negu Joanos atveju, Egidijus nežinojo, kokią darbą reikės dirbti iš tikrųjų. Iš Egidijaus pasakojimo galima išskirti šiuos jo pažeidžiamumo požymius: sunki materialinė padėtis, jaunystė, socialinių įgūdžių stoka, priklausomybė alkoholiui.

Analizuojant Vytautės atvejį pastebėtina, kad iki patekimo į prekybos žmonėmis tinklą mergina turėjo silpną ryšį su tėvais, baigė mokyklą, studijavo, turėjo priklausomybę narkotikams, turėjo nusikalstamo elgesio praeitį, dirbo menkai apmokamus darbus. Vytautės atveju išnaudotojas buvo nepažįstamas žmogus, kuris atvažiuodavo supirkti vogtas prekes: *„Jis ten atvažiuodavo pas tuos narkomanus, supirkdavo prekes. <...> tuos daiktus kur pavogdavo. <...> aš to momento, žinai, kai jis pasiūlo, žinai, ten kažką nepamenu. Aš tik pamenu, kad kažkaip tie narkomanai kiti parduodavo jam tuos daiktus ir jis už kažkiek juos supirkdavo. Tai aš irgi kažkaip pradėjau jam nešti nešti po truputį. <...>“* Pastebėtina, kad mergina tuo metu buvo stipriai priklausoma nuo narkotikų ir jai reikėjo pinigų: *„aš vartojau tuo metu jau stipriai. [nutyla] Heroiną. Ir man reikėjo. Pinigų ant to kaifo, žinai. Aš negalėjau eit normaliai dirbt, <...> Man vis reikėjo sveikatą patvarkyt. <...> pasiūlė tada man, žinai. Ir aš sutikau. Aš tuo metu vis tiek niekam nebuvau reikalinga, motina net nebandė susisiekti... tai galvoju. O ko ne. Pinigų tai reikia, vis tiek čia vagiliauju jau. Tai žinai. [pauzė]“* Vytautės atveju buvo pasinaudota jos socialine ir materialine padėtimi. Iš Vytautės pasakojimo galima išskirti šiuos jos pažeidžiamumo požymius: sunki materialinė padėtis, jaunystė, socialinių įgūdžių stoka, priklausomybė narkotikams.

Pastebėtina, kad vyrauja panašumai tarp Sigitos ir Gabrielės. Abiejų merginų atveju patekimas į prekybos žmonėmis tinklą vyko dėl panašių veiksnių: abi tyrimo dalyvės turėjo silpną ryšį su tėvais, baigė mokyklą, studijavo, dirbo menkai apmokamus darbus, tiesa Sigita turėjo skolų, kas irgi turėjo įtakos patekimui į prekybos žmonėmis tinklą. Joanos ir Lolitos atveju abi moterys turėjo silpną ryšį su tėvais, patyrė prievartą, nebaigė mokyklos, kažkuriuo gyvenimo momentu pateko į globos instituciją, dar būdamos nepilnametės pradėjo dirbti, tiesa Lolitos atveju įtakos turėjo ir kalbos nemokėjimas. Vytautė ir Egidijus iki patekimo į prekybos žmonėmis tinklą turėjo silpną ryšį su tėvais, baigė mokyklą, studijavo, turėjo priklausomybę, turėjo nusikalstamo elgesio praeitį, dirbo menkai apmokamus darbus. Galima pastebėti, kad visi tyrimo dalyviai turėjo silpną ryšį su tėvais ar artimaisiais, dirbo menkai apmokamus darbus. Ne visais atvejais, tačiau pasitaiko patirta prievarta, mokyklos nebaigimas, skolos, kalbos nemokėjimas.

4.6 Išėjimas iš prekybos žmonėmis tinklo

Šioje dalyje bus analizuojama dėl kokių priežasčių tyrimo dalyviai išėjo iš prekybos žmonėmis tinklo – ar tai buvo jų pačių sprendimas, ar atsitiko kas nors, dėl ko jiems reikėjo išeiti. Čia taip pat bus aptarta ar asmenys kreipėsi pagalbos, jei taip, tai kada, jei ne, tai kodėl.

Joana prisimena, kad išnaudojimo metu nuolat buvo stebima, ribojama jos ir su ja dirbusių asmenų judėjimo laisvė – laisvai buvo galima judėti tik name, visur kitur eidavo su lydinčiu asmeniu. Buvo naudojamas fizinis smurtas prieš su Joana dirbančius asmenis – vienai moteriai buvo leidžiami narkotikai, nors ji negalėjo jų vartoti. Moteris iš prekybos žmonėmis tinklo išėjo su pažįstamo pagalba, jis nupirko jai mašiną ir pasiūlė atvažiuoti pas jį į Šalį-B, kur padėjo susirasti darbą: „*Su mašina išvažiavau. Buvo lietuvis toksai, kur nupirko golfą man Lietuvoj <...> Aš internetu buvau susipažinusi su tokiu lietuviu, aš turėjau jo telefono numerį, <...> Pasakiau situaciją, jį pasakė – atvažiuok. Nu aš ir važiavau pas jį. Ir jo dėka irgi vat šiek tiek <...> užsidirbau valymo įmonėj.*“ Moteris atsimena, kad išnaudotojai neleido pasiimti daiktų ir turėtų užrašų: „*Jie nu nieko neleido, net lagamino jokio pasiimti. Absoliučiai, net savų daiktų, ką buvau atsivežusi negalėjau pasiimt. Ir visi užrašai, viskas, tas buvo kaupia, nes aš žinojau, kad kažkada gali ateiti tokia diena, kai aš turėsiu išvykti iš ten negražiuoju. Negražiuoju, o piktuoju, nu nuojauta neapgavo. Ir šitas, likau be, be nieko.*“ Joana grįžo į Lietuvą visam laikui, teigia, kad grįžusi kreipėsi pagalbos į teisėsaugą. Iš moters tono pokalbio metu galima pastebėti, kad šis išgyvenimas jai kelia daug emocijų, moteris užsimena, kad buvo baisu ir, kad niekam nelinkėtų tokio įvykio: „*Jo, grįžau į Lietuvą aš tai visam. Ir, nes pas mane šeima, ta prasme vaikai buvo. Parsivežiau pinigėlių uždirbusi. Nieko nesakau. Bet buvo viskas baigta su tais.. Su tais, su tuo etapu ir. Nuo to sykio aš jau apie tai nu kaip pasakyt net nėra minties grįžti. Net nu krato baisiai iš tikrųjų. Niekam nelinkiu praeiti to pragaro. Aš tai niekam. Nes tai buvo baisu. <...> Ir grįžusi į Lietuvą iš karto kreipiausi į teisėsaugą <...>.*“ Moteris atsimena, kad į teisėsaugą kreipėsi dėl kito įvykio, tačiau policijos pareigūnas suprato, kad gali būti išnaudojimo faktas, tad pasiūlė susitikti ir aptarti viską neutralioje aplinkoje. Moteris teigia, kad buvo nustebusi, nes manė, kad vėl bus apgauta: „*pasirodo jį savo žmogus žodį ištesėjo ir mes tikrai nuoširdžiai ir <...> operatyviai susisiekė su Vilniaus kriminaliniu tuo biuru ir atvyko iš Vilniaus pas mane <...> neutralioj aplinkoj bendravom, kalbėjom ir va taip prasidėjo byla.*“ Kelios savaitės prieš pokalbį moteris dalyvavo Lietuvos apeliaciniame teisme vykusiame posėdyje, kurio metu vyko apklausa per atstumą. Moteris pokalbio metu kelis kartus užsiminė, kad bijo išnaudotojų ir nenori matyti jų veidų. Pagalbą teikianti organizacija su Joana susisiekė prokurorės prašymu prieš apeliacinio teismo posėdį. Nuo tada Joana pradėjo gauti pagalbą. Galima pastebėti, kad Joanos atveju moteris pati nusprendė išeiti iš prekybos žmonėmis tinklo, jai padėjo pažįstamas žmogus, grįžusi į Lietuvą pati kreipėsi į teisėsaugos instituciją, pagalbą teikianti organizacija susisiekė su Joana.

Sigita prisimena, kad gaudavo baudas už nustatytos tvarkos nesilaikymą: „*„Paskutiniais mėnesiais mums dar būdavo taip, kad baudas duodavo, tai kažkokią sumą pinigų aš atiduodavau bandom darbe“* Sigita iš prekybos žmonėmis tinklo išėjo pati, be kitų pagalbos: „*Tiesiog susikroviau daiktus ir kitą dieną išskridau į Šalį-D.*“ Paklausus merginos, kas paskatino išeiti, galima pastebėti, kad išnaudojimo metu buvo jaučiama didelė įtampa, santykiai su darbdaviais ir artimaisiais buvo pablogėję, tad Sigita neatlaikiusi spaudimo išėjo: „*Nu vat viskas susikrovė. Kažkaip... Nu sakau, pradėjau pyktis su darbdaviais, pradėjom pyktis visi, jie kažką... Kažkas jiems pradėjo nepatikti, jo pradėjo ieškoti visokių prie ko prikibti ir aš supratau, kad man geriau išeiti ir viskas. Jo, kad nu, nu ir šiaip man jau buvo... Man jau stogas važiavo, jau visi matė kaip aš jau nestabili buvau, nes man jau visas... Aš tuo momentu... Aš išsiskyriau su savo vaikinui, tuo momentu, vien dėl to, kad jau nebegalėjau, nes man jau stogas važiavo. Tai jo, tai aš nu tiesiog nepajėgiau. Nepajėgiau aš... Emocine ir ne emocine, nu visokia ten spaudimo... Negalėjau aš išverti daugiau.*“ Sigita atsimena, kad pagalbos pati nesikreipė – kol ji buvo išvykusi į užsienį, jai paskambino prokurorė ir paprašė grįžti arba nuotoliniu būdu susisiekti pokalbiui. Mergina atsimena, kad ilgai dvejojo, tačiau galiausiai grįžo į Lietuvą ir susitiko su tyrėja. Sigita atsimena, kad po apklausos jai palengvėjo. Tyrėja davė organizacijos, teikiančios pagalbą kontaktus ir nuo tada mergina gauna pagalbą. Galima pastebėti, kad Sigitos atveju ji pati nusprendė išeiti iš prekybos žmonėmis tinklo, be kitų pagalbos, ji pati nesikreipė į teisėsaugos institucijas, tyrėjos buvo nukreipta į pagalbą teikiančią organizaciją.

Gabrielė kaip ir Sigita teigia, kad darbe būdavo skiriamos baudos už nustatytos tvarkos nesilaikymą. Mergina prisimena, kad norėjo išeiti anksčiau, tačiau negalėjo dėl sutarties sąlygų. Gabrielė pasakoja, kaip vieną vakarą atvyko Lietuvos policijos antiteroristinių operacijų rinktinė „Aras“ ir apieškoję merginas, išvežė jas į komisariatą apklausai: „*Nu rudenį apskritai aš jau labai norėjau išeiti ir galvojau „o ne, dar liko“ <...> bet tiesiog aš žinojau, kad reikės atlaukti tuos du mėnesius, tai yra ne du mėnesius, nu, iki galo. Em.. bet kažkaip atsitiko, net neįsivaizduoju kaip [prisimena], kad atėjo tas „Aras“ vieną vakarą ir viskas baigėsi. Jie nuvežė mus į apklausą, būreliais. Aš buvau, patekau į tą pirmąjį būrelį. <...> nuovadoj pradėjo klausinėti. Iš pradžių nu aš pradėjau sakyti taip kaip man buvo pasakyta sakyt. Nu, iš tikrųjų, visoms, tokiu va atveju. <...> Tada man sako „jūs suprantat, kad jums grės baudžiamoji atsakomybė už neteisingus parodymus?“ tada aš supratau, kad jie viską žino. Tik ieško daugiau įrodymų. Ir aš sakau „gerai, keičiu parodymus“.*“ Svarbu pastebėti, kad išnaudotojai buvo pasakę merginoms, ką reikia sakyti policijos sulaikymo atveju. Prekybos žmonėmis atvejais tai pasitaiko dažnai. Gabrielė pasakoja, kad buvo labai laiminga ir jautė didelį palengvėjimą, dėl to, kad viskas baigėsi. Mergina teigia, kad „*buvimas tenais, nu, tiesiog, tiesiog veikia psichologiškai*“, tačiau ji pati būdama Klube nė karto nesikreipė pagalbos, nes girdėjo, kad buvo prieš tai bandyta kreiptis į policiją, tačiau nesėkmingai. Be to mergina nenorėjo mokėti baudų už pasirašytus vekselius. Po pirmosios apklausos Gabrielė dar kelis kartus buvo iškviesta pas

tyrėją duoti parodymus, tyrėja davė pagalbą teikiančios organizacijos kontaktus ir mergina pradėjo gauti pagalbą. Galima pastebėti, kad Gabrielės atveju ji ne pati išėjo iš prekybos žmonėmis tinklo, į teisėsaugos instituciją buvo nukreipta per sulaikymą, tyrėjos buvo nukreipta į pagalbą teikiančią organizaciją.

Lolitos atveju, moteris nežinojo, kad negalima klientų prašyti cigarečių, dėl to Klubo savininkas prieš ją panaudojo fizinį smurtą, kuris paskatino moterį išeiti tą pačią dieną: „*mane primušė direktorius... priėjo prie manęs, prie visų merginų kur tada buvo, nu, dirbo... prie visų klientų, žmonių kurie ten buvo... <...> Pradėjo mane ten mušti... <...> Po šitų muštynių jis nutempė mane į kitą kambarį, <...>. Ten pradėjo mušti, merginų kitų jau nebuvo... Jis pakvietė apsauginį, galvojau, kad jis man padės, o jis pradėjo irgi mane mušti... Aš pradėjau verkti, pasiėmiau savo daiktus ir pabėgau iš klubo...“ Lolita teigia, kad pagalbos nesikreipė dešimt metų. Čia svarbu paminėti, kad moteris tuo metu gyveno pas mamą romų tabore. Lolita pasakoja, kokios gyvenimo sąlygos buvo tabore ir dėl ko ji tiek laiko nesikreipė pagalbos: „*Mano motina yra čigonė. Ji sakė, kad nori man geresnį gyvenimą duoti... Pas juos tradicijos labai keistos – jeigu miegi su čigonu, reiškia turi su juo ir tuoktis [juokiasi]. Tam čigonui keturiolika metų, man dvidešimt, kokios dar vestuvės... [pauzė] <...> Apie čigonų gyvenimą aš galiu pasakyti viena – jie ne žmonės <...> jie žvėrys. <...> Moterys, jos turi visą laiką vaikščioti su sijonu ir ir ir ... visą laiką turi uždirbti pinigus, maitinti vaikus, maitinti savo vyrą, padėti visur... visur tvarkytis. <...> Vyrai ten nieko nedaro. <...> jie dažniausiai nedirba, žmonės, jų tradicijos, jie negali dirbti... čia reiškia, jeigu tu dirbi, reiškia, kad tu esi, nu, pagal jų tradicijas negalima. Reiškia, jeigu tu nori uždirbti pinigus, reiškia tu eini arba vogti, arba prašai pinigų, arba primušai kitus žmones ir atiminėjai tai, kas pas juos yra, arba pardavinėjai narkotikus. Va tokia sistema. Aišku, aš šito nepriėmiau. Man šitai nepatiko. Aš visą laiką bandžiau viską daryti taip, kaip aš galvojau... nu, kaip normalus žmogus turi daryti. <...> Aš taip pradėjau bijoti savo motinos, kad iš tų tradicijų niekaip negalėjau išeiti... Taip ir gavosi, pradėjau gyventi su čigonais, darbo nėra, nieko nėra, vaikai, vyras antras trečias ketvirtas penktas ir taip visą gyvenimą... To lietuviško, normalaus gyvenimo nemačiau... Pagal jos tradicijas pragyvenau dešimt metų...“ Iš moters pasakojimo galima pastebėti nuolat jaučiamą baimę motinai ir jos tradicijoms. Gyvenimas romų tabore galėjo turėti įtakos komplikuotam santykiui su motina, mokyklos nebaigimui, vėliau ir patekimui į prekybos žmonėmis tinklą, o galiausiai nesikreipimui pagalbos. Lolita atsimena, kaip eilinį kartą į jų namą atvyko policija, manė, kad dėl išdaužto lango. Tačiau šį kartą ten buvo tyrėja su pagalbą teikiančios organizacijos darbuotoja, kurios ėmė klausinėti apie Klubą. Moteris buvo labai nustebusi iš kur jos žino apie Klubą ir ją, nes niekam nebuvo pasakojusi apie šį įvykį. Lolita joms viską papasakojo ir nuo tada pradėjo gauti pagalbą. Svarbu paminėti, kad teisėsaugos darbuotojai padėjo Lolitai surasti savo biologinį tėvą, su kuriuo moteris šiuo metu gyvena.**

Galima pastebėti, kad Lolita iš prekybos žmonėmis tinklo išėjo pati, be kitų pagalbos, teisėsaugos institucija ir pagalbą teikianti organizacija su moterimi susiekė po dešimties metų.

Egidijaus atveju išnaudojimas tęsėsi apie metus, vaikinui žadėtos darbo sąlygos neatitiko realybės – jis dirbo be atlyginimo nežmoniškomis sąlygomis: „iš pradžių buvo geros, bet po to jau <...> pers..persikrausčiau į tą namuką ant ratų. Nei šviesos, nei nieko, žiema... <...> šalta... nu neįmanoma buvo. <...> maistas buvo <...> galima sakyti iš šiukšlinės tiesiogine prasme jie ima tą maistą. Ir veža... aš galvojau, kad iš parduotuvės iš pradžių, kad net tokios minties nebūdavo, <...>“ Vaikinas atsimena, kad tekdavo dirbti bet kokių oru, įvairiu laiku: „nėra skirtumo nuo pirmos iki penktos, iki šeštos, būdavo iki vienuolikos - dvylikos sėdi. Lietus ne lietus – dzin, sniegas ne sniegas, tada dar žiema buvo. Nėra skirtumo, sėdi tiesiog toj stotelėj kelius peršalęs, vis tiek sėdi toliau žiūri...“ Egidijus atsimena, kad buvo nuolat stebimas, ribojama jo ir kitų judėjimo laisvė. Į parduotuvę eiti negalėdavo – viskas buvo perkama išnaudotojų. Vaikinas pastebi, kad visi su juo dirbę asmenys buvo vartojantys alkoholį, nepasiturintys lietuviai. Egidijus pasakoja, kaip po eilinių išgertuvių ir patirto fizinio smurto pats nusprendė pabėgti: „<...> tiesiog su manim kažkas jau būdavo ir išeit iš kažkur ir kažką padaryt aš negalėdavau. Prie manęs visą laiką buvo žmogus. <...> Kad aš niekur nepabėgčiau nieko, kad aš net nu ir tiesiog eilinės išgertuvės buvo ir ten užgėrė direktorius. Aš kažkaip nu gavau pylos nuo jo už nieką <...> Jis ant manęs pradėjo rėkt, ten duot pylos nu... buvo... gavau ir smūgių už tai, kad tipo pražiopsojau mašiną. Tai man tas žinai paskui vakare kažkaip irgi sėdėjo jis, tiesiog pasisodinęs prie savęs ten irgi pradėjo ten rėkt ir nu... ir mušt ir viskas nu... Nu aš tiesiog neiš...neiškenčiau. Pažiūrėjau, kad jie geria, aš tiesiog susirinkau daiktus, <...> tiesiog spontaniškai bėgau, kur akys matė, kuo toliau nuo jų. <...>“ Vaikinas atsimena, kad pirmiausia ilgai slapstėsi ir bėgo miškais, kad išnaudotojai jo nesurastų, kadangi matė jų pravažiuojančias mašinas. Egidijus teigia, kad labai bijojo būti pagautas, kelias dienas slapstėsi, kol surado policiją. Ten iš pradžių pasakė, kad jį apvogė, kad neturi pinigų ir nori grįžti namo. Jį nusiuntė į pagalbą teikiančią organizaciją. Iki ten keliavo kelias dienas. Ten nuvykęs sakė, kad jį apvogė, neturi pinigų ir nežino kaip grįžti namo. Iš čia vaikinas buvo nusiųstas į Lietuvos ambasadą Šalyje-G. Egidijus atsimena, kad kelias dienas klaidžiojo po miestą, kol rado ambasadą. Tą dieną ambasada buvo uždaryta dėl valstybinės šventės, tad teko dar kelias dienas palaukti. Galiausiai, nuėjęs į ambasadą paaiškino situaciją, kaip iš tikrųjų buvo. Ambasada susisiekė su policija Lietuvoje ir pagalbą teikiančia organizacija, nupirko bilietą į Lietuvą. Grįžus į Lietuvą su Egidijum susisiekė tyrėjas ir taip prasidėjo ikiteisminis tyrimas. Kiek vėliau su vaikinu susisiekė ir pagalbą teikianti organizacija ir nuo tada Egidijus pradėjo gauti pagalbą. Pastebėtina, kad vaikinui grįžus kažkuriuo momentu jis susipyko su motina ir išėjo iš jos namų, įsidarbino, tačiau ten vėl patyrė apgaulę – jam buvo mokama mažesnė alga, negu buvo numatyta. Vaikinas supykęs pasiėmė pinigus iš darbdavio ir išėjo su draugais „pabaliavor“. Galima pastebėti, kad Egidijaus atveju, vaikinas pats išėjo iš prekybos žmonėmis

tinklo, kreipėsi į Lietuvos ambasadą Šalyje-G, Lietuvoje su juo susisiekė teisėsaugos institucija ir pagalbą teikianti organizacija.

Vytautė, panašiai kaip ir Gabrielė iš prekybos žmonėmis tinklo išėjo paskatinta policijos sulaikymo. Svarbu paminėti, kad Vytautė po dviejų metų išnaudojimo Šalyje-D bandė grįžti į Lietuvą pas senelius, tačiau nesėkmingai. Išnaudotojas ją vėl susirado ir pasiūlė važiuoti į Šalį-A vogti. Mergina atsimena, kad išnaudotojas pasinaudojo tariamomis skolomis – teigė, kad Vytautė jam skolinga, kad niekada jam neišsimokės. Vyras taip pat panaudojo psichologinį smurtą, teigdamas, kad ji yra niekas, be jo ji nieko negali, kad jis jai padeda. Į Šalį-A Vytautė buvo vežiojama su pertraukomis apie tris metus. Mergina vartoja narkotikus, tad prieš kiekvieną važiavimą į užsienį turėdavo nusipirkti keliasdešimt dozių, kad užtektų ilgesniam laikui. Vieno tokio pirkimo metu merginą su išnaudotoju sulaikė policija: „*Man reikėjo nuvažiuot nusipirkt dozę keliom parom. <...> Ir jis mane nuvežė į taborą, nu prie taboro jisai pasiliko, <...>. <...> Tai mes (su draugu – aut. pastaba) nuėjom nusipirkt. Į taborą. Ten nepamenu, kiek tų čekių (lankstinukų su dozėm – aut. pastaba), gal penkiasdešimt. <...> mes turėjom tą dieną vakare arba kitos dienos ryte jau išvažiuot. <...> prie namų atvažiavo policija. Aš pamenu, <...> man sakė, kad policija nežymėtoj mašinoj važiuoja iš galo, kad slėpčiau dozes. <...> Ir. Mus supakavo. Ten vietoj. Kieme. Aš bandžiau bėgt, žinai. Bet pagavo. Čia žiauru, žinok, buvo. <...> Aš nebepamenu. Ten tas laikas man kaip per rūką, žinai. Aš daug ko nebepamenu, kaip ten pavyzdžiui, viskas vyko. <...> Kažkaip aš pamenu, kad mane apklausė ir išvežė į Lukiškes (Lukiškių tardymo izoliatorius – aut. pastaba). Ten kelis mėnesius prabuvau.*“ Vytautės atveju mergina buvo kaltinama neteisėtu narkotikų disponavimu. Po beveik du metus trukusio įrodymų tyrimo merginai suteiktas nukentėjusios statusas prekybos žmonėmis byloje. Vytautė atsimena, kad policijos pareigūnai, dar būnant Lukiškių tardymo izoliatoriuje, pamatę, kad gali būti išnaudojimo atvejis, nuvežė ją į pagalbą teikiančią organizaciją ir nuo tada Vytautė gauna pagalbą. Galima pastebėti, kad iš prekybos žmonėmis tinklo Vytautė išėjo ne pati, paskatinta policijos sulaikymo, teisėsaugos institucijos darbuotojų buvo nukreipta į pagalbą teikiančią organizaciją.

Pastebėtina, kad dėl skirtingų situacijų, nepriklausomai nuo to, kad žmonės nukentėję toje pačioje byloje (pvz. Sigita, Gabrielė ir Lolita), išėjimas iš prekybos žmonėmis tinklo pas visus vyko skirtingai. Sigitos atveju pastebima, kad mergina neatlaikė psichologinio spaudimo ir nusprendė išeiti. Gabrielės atveju panašu, kad mergina jau norėjo išeiti, tačiau nenorėjo nutraukti sutarties, dėl gresiančių skolų. Lolitą išeiti paskatino fizinis smurtas. Egidijaus, kaip ir Lolitos atveju pastebėtina, kad buvo naudojamas fizinis smurtas, dėl kurio vaikinai išėjo. Joaną išeiti paskatino prieš tai jau aptartas psichologinis smurtas bei laisvės ribojimas. Vytautės atveju pastebima, kad išnaudotojas naudojos jos priklausomybe ir tariamomis skolomis, išeiti paskatino policijos sulaikymas.

4.7 Dabartinis gyvenimas

Kaip jau minėta anksčiau, sklandžiai reintegracijai į visuomenę svarbu, kad rūpestinga bendruomenė ir (ar) pagalbą teikianti organizacija, ar teisėsaugos institucija nukentėjusiems užtikrintų apsaugą ar kitus veiksmus, kad asmenys jaustųsi saugūs. Šioje dalyje aptariamos temos: saugumo jausmas, pasitikėjimas teisėsaugos institucijomis ir dabartinis nukentėjusiųjų gyvenimas.

Saugumo jausmas

Kalbant apie reintegraciją į visuomenę svarbu išanalizuoti tyrimo dalyvių (ne)patiriamą saugumo jausmą. Tyrimo rezultatai atskleidė, kad didesnė dalis informantų jaučiasi saugūs. Egidijus ir Gabrielė teigia, kad jaučiasi saugūs, nes niekas nebando su jais susisiekti (turima omenyje išnaudotojus):

Gabrielė, 23: „*Jo. <...> nu, tiesiog, neturiu priežasties <...> jaustis nesaugiai. Emm... nežinau, tiesiog, nebandė ten su manim kontaktuoti pavyzdžiui tas savininkas, nei ką. Tai ir šiaip viskas gana jau seniai įvyko.*“

Egidijus, 24: „*Šiuo metu jo saugus. Manęs niekas neliečia, niekas nieko ne ne ne... neskambina, niekas nenori man, su manim bendrauti. <...> Nu iš tikrųjų tiek ir tie tyrėjai, eee ir Organizacija-2 tas padeda man kaip sakoma psichologiškai ir taip padeda. Tai žinot, kažkoks saugumo to jausmas yra...*“ Pastebėtina, kad kalbėdamas apie saugumo jausmą Egidijus pamini tyrėjus. Galima numanyti, kad vaikinai pasitiki teisėsaugos institucijomis. Saugi jaučiasi ir Lolita, įvardindama, kad šiuo metu jai svarbiausia vaikai ir jų ateitis:

Lolita, 31: „*Taip. <...> dabar vaikai svarbiausia. Aš visą laiką bijau, kad grasintų vaikų teisės ar kažkas tai lįstų prie vaikų. Aš nenoriu, kad būtų tas pats kaip su manim... todėl, kad aš neišgyvenčiau šito. <...> kad aš būčiau gera mama. Čia yra mano didžiausias toks traukimas, žinai, kad aš nebūčiau kaip mano motina ir kad aš duočiau tą meilę, tai ko pas mane nebuvo, aš duočiau savo vaikams.*“ Galima pastebėti, kad moteris jaučia baimę dėl vaikų, tikėtina, kad moteris nepasitiki teisėsaugos institucijomis.

Sigita, paklausta ar šiuo metu jaučiasi saugi, neturėjo tvirto atsakymo. Galima interpretuoti, kad mergina jaučiasi ir saugi, ir nesaugi. Merginos atveju panašu, kad nesaugumo jausmas patiriamas dėl išnaudotojų baimės:

Sigita, 26: „*Nu šiaip stengiuosi negalvoti apie tai, kas buvo ir kad čia teismas, ir kad čia mane bet kuriuo momentu gali bet kas čia pagauti ir pasakyti ajajaj, jo... A... Nu kažkaip stengiuosi nemąstyti apie tai, bet nu aišku, atsimenu. Nu ir aišku daugiau gyvenime atsiras ne vien tik tas darbas, kad stresuot, daugiau visko yra, tai...*“

Joana ir Vytautė įvardija, kad jaučiasi nesaugios. Joanos atveju nesaugumas susijęs su skyrybomis su vyru. Moteris teigia, kad yra du saugumo jausmus – gyvenimas bendruomenėje ir artimo žmogaus buvimas šalia:

Joana, 34: „*Ne. <...> Aš jaučiausi saugi su vyru, bet ir dabar nebesijaučiu saugi. Vieta, kur jausčiausi saugi galbūt naujas namas, net nežinau. Tiesą sakant nežinau. Tikrai nežinau. <...> Gal bijau vienatvės, dėl vienatvės jausmo. <...> Dabar vėl liksiu viena ir sunku, bet gyvensim tarp žmonių. Ten yra žmonių, teisingai. Bet čia ne tas saugumo jausmas, nu nemoku papasakot. Kaip čia... Bendruomenėj gyvenant vienas saugumas, bet yra kitas saugumas, kuris yra, kurį jauti iš artimo žmogaus, o dabar nukirsta tokia siena, tarsi siena pastatyta nu nežinau kaip išreikšti. Aš jaučiuosi visiškai nesaugi.“*

Vytautė, paklausta ar šiuo metu jaučiasi saugi, įvardija, kad niekada nesijautė saugi. Mergina išskiria, kad galbūt saugi jautėsi būdama rehabilitacijoje, tačiau šiuo metu saugi nesijaučia. Vytautės saugumo jausmas sietinas su priklausomybe ir merginos įvardinta praeitimi:

Vytautė, 27: „*Ne. Nesijaučiu. Niekada nesijaučiau. <...> Rehabilitacijoje gal jaučiausi saugiausiai. Ten kažkaip, žinai. Priežiūra tokia buvo. Ten. Aš kai išėjau, kai atkritau, tai kažkaip kur kraustyčiaus, kokiam mieste būčiau, vis sutinku. Kažką iš savo praeities. Vis kažką. Tai kokį pažįstamą, su kuriuo vartoju. Tai kokį pažįstamą, su kuriuo važinėju... <...> Tai ne, saugi niekada nesijaučiau.“*

Apibendrinant galima pastebėti, kad tyrimo dalyviai saugumo jausmą supranta įvairiai. Gabrielė, Egidijus ir Sigita saugumą supranta kaip išnaudotojų nebandymą susisiekti, Egidijus taip pat išskiria tyrėjų ir pagalbą teikiančios organizacijos pagalbą. Lolita saugumo jausmą sieja su vaikais ir jų ateitimi. Joana saugumo jausmą išskiria į dvi kategorijas – saugumas bendruomenėje ir saugumas šeimoje. Vytautė saugumo jausmą sieja su priklausomybe, išskirdama rehabilitacijos svarbą.

Pasitikėjimas teisėsaugos institucijomis

Pasitikėjimas teisėsaugos institucijomis yra svarbi reintegracijos į visuomenę dalis. Manytina, kad asmenys, pasitikintys teisėsaugos lengviau priims gaunamą pagalbą. Pastebėtina, kad tyrimo rezultatai pasiskirstė tolygiai – Gabrielė ir Egidijus pasitiki teisėsaugos institucijomis, Sigita ir Vytautė pasitiki iš dalies, Joana ir Lolita nepasitiki teisėsaugos institucijomis. Paklausus ar pasitiki teisėsaugos institucijomis, Gabrielė teigia: „*Pasitikiu [galvoja] iš esmės visom institucijom.“* Egidijus įvardina, kad pasitikėjimą jam kelia žmonių patikimumas, bendravimas, pagalba:

Egidijus, 24: „*Nu aišku pasitikiu. <...> Nu nežinau... tokie patikimi žmonės, tokie nu... nu nežinau. Patikimi labai žmonės ir bendravimas, ir taip ir... nu ir jų veiksmai visokie ir pagalba teisėsaugos, ir Organizacijos-2 pagalba labai tokia gera. Tiek psichologinė, tiek ir nu visokia.“*

Sigita įvardija, kad nelabai turi patirties su teisėsaugos institucijomis, tad nelabai žino kaip vertinti:

Sigita, 26: „*Tiesą pasakius, aš pati nelabai nu, pas mane nebuvo jokių teismų gyvenime, tai kad aš jais labai pasitikėčiau, ar nepasitikėčiau, negaliu tiesiai pasakyti, nes pati nelabai susidūrus, dar ypač Lietuvoj. Tai nu... Kad šimtu procentu pasitikėčiau, negaliu pasakyti ir kad nepasitikėčiau, irgi negaliu pasakyti. Toks... Turbūt, kad dvidešimt procentų nepasitikiu, labiau toks.*“ Vytautė irgi įvardija, kad iš dalies pasitiki, iš dalies nelabai. Mergina pasitikėjimą sieja su institucijų darbuotojų požiūriu į jos situaciją, tačiau jaučia nepasitikėjimą dėl prieš sulaikymą vykdyto pokalbių pasiklausymo:

Vytautė, 27: „*[tyli]. Nu kaip. Ir pasitikiu, ir nepasitikiu. Taip dvejopai, žinai. Iš dalies pasitikiu, nes padėjo. Nu pamatė, kad čia ne savo noru aš taip įklimpau. Man ten kelis kartus, ne vienas sakė, kad nebūčiau durna ir sakyčiau, kaip yra <...> Pas jus va atvežė, o jūs su tuo gi dirbat, tai matyt matė iš karto, kad čia viskas ne taip, kaip atrodo. Iš kitos pusės, aš nepasitikiu. Aš pavyzdžiui, kai mane sulaikė tik tada sužinojau, kad mano pokalbių. Nu telefono klausydavos. Ten kažkiek, gal savaitę ar ilgiau klausėsi mano pokalbių.*“

Joana teigia, kad nepasitiki policija, dėl to, kad kai reikėjo negavo pagalbos:

Joana, 34: „*Ne. <...> Po to kai prašiau pagalbos ir aš jos negavau. Kai mane persekiojo, tikrai kai buvo kai ieškojo <...> Nepasitikiu aš ja, tikrai nepasitikiu. <...>*“

Lolita taip pat nepasitiki teisėsaugos institucijomis, siedama nepasitikėjimą su galios pozicija, gąsdinimu atimti vaikus:

Lolita, 31: „*Ne-a. <...> Visiškai nepasitikiu. Visiškai, visiškai. <...> jie nesupranta, kas iš tikrųjų vyksta žmogaus gyvenime <...> jie nepraėjo to gyvenimo, ką žmogus pragyveno, jie nesupranta kas iš tikrųjų reikalinga, jie visą laiką bando būt geresni. Irgi netikiu, todėl kad daug man primelavo, apgavo mane. Čia aš šneku apie advokatus, vaikų teisės aišku, visą laiką, jeigu jie nori, kad kažką padarytum, jie visada sako, jog jeigu nepadarysi mes paimsime vaikus. O už ką paims vaikus? Nėra už ką. Visi tie, galima sakyti, visi tie žmonės, kur dirba aukščiausiose vietose, jie visą laiką bando gąsdinti žmones. Kad mes klausytume ir nesikreiptume.*“

Galima pastebėti, kad tyrimo rezultatai pasiskirstė tolygiai, tačiau vėlgi skiriasi tyrimo dalyvių pasitikėjimo supratimas. Gabrielė ir Egidijus pasitiki teisėsaugos institucijomis dėl patikimumo, bendravimo, gaunamos pagalbos. Sigita jaučiasi per mažai susidūrusi, kad galėtų įvertinti pasitikėjimą. Vytautė iš dalies pasitiki dėl teisėsaugos darbuotojų pastebėto išnaudojimo fakto, iš dalies nepasitiki dėl prieš sulaikymą vykdytų veiksmų. Joana nepasitiki teisėsaugos institucijomis dėl to, kad kai reikėjo negavo pagalbos. Lolita nepasitiki dėl jaučiamų galios santykių.

Dabartinis gyvenimas: problemos ir džiaugsmi

Analizuojant tyrimo rezultatus išskiriami keli sunkumais su kuriais šiuo metu susiduria tyrimo dalyviai: baimė, santykiai su artimaisiais, darbas ir priklausomybė. Joana kalbėdama apie baimę prisimena patirtą išnaudotojų persekiojimą: „*Man yra, man baisu yra aš bijau <...> po pirmo teismo aš buvau persekiojama, bet kažkodėl į tai niekas dėmesio nekreipė <...> Keičiau adresą, aš bijojau. Aš labai bijojau... <...> Tiesiog aš bijau čia, aš čia šitam rajone pagalbos negaunu.*“ Manytina, kad dėl to moteris pastoviai kraustosi iš vietos į vietą. Panašiai kalba ir Sigita, pasakodama kaip kartais bijo pravažiuojančių mašinų: „*Aš vat iki šiol vaikštau gatve ir jeigu pamatau jau ten mašiną, tai man... Aš pradėdau galvoti, bliamba, reikia kažkur slėptis, o paskui galvoju, ko čia man slėptis, jie ką, mane prisimena? O kitą kartą galvoju nu ble, nu jo. Tai vis tiek iki šiol toks vaikštau ant adaty.*“ Tikėtina, kad dėl išnaudotojų baimės Joana ir Sigita gali jausti nesaugumo jausmą ir (ar) nepasitikėjimą teisėsaugos institucijomis. Lolitos pasakojime baimė susijusi su išnaudojimu bendrai, moteris bijo žmonių ir visur būna su tėvu (biologiniu): „*Irgi sunku dėl to, kad dabar aš... aš turiu problemų su tuo, kad aš bijau žmonių. <...> dabar tėtis turi būti su manim visą laiką. <...> Aš irgi tokį jaučiu, kad reikia kažkaip visą šitą pereiti, per visą sunkumą, tą visą baimę ir kažkaip pabandyti vienai... nu... aš nežinau ar aš šitą galėsiu...*“ Numanytina, kad dėl žmonių baimės moteris gali jaustis nesaugiai arba nepasitikėti teisėsaugos institucijomis.

Kalbant apie santykius, pastebėtina, kad tai susiję su artimaisiais. Joanos atveju tai yra su vyru ir interviu metu vykusiomis skyrybomis. Moteris teigia, kad „*<...> santykiai su vyru pašlijo stipriai kaip minėjau. Mano praeitį palietė skaudžią, jįsai nori detalių, o aš nenoriu apie tai šnekėt, nes per daug yra skaudu. Jįsai man aiškina, kad aš jį išdavinėju, nepasitikėjimas, <...> ir prasidėjo skyrybos.*“ Joana teigia, kad didelis vyro pavydas ir nepasitikėjimas susijęs su jos praeitimi. Moteris pasakoja, kad dėl skyrybų ir vyro pavydo patiria psichologinį smurtą šeimoje. Tuo tarpu Vytautės atveju jaučiamos problemos santykyje su mama: „*Mama, primesk. Buvo mano gimtadienis, žinai. Tai mama. Net nepasveikino manęs. Facebook'e mačiau tą dieną šunį savo su gimtadieniu pasveikino. Šunį. Manęs net nepaklausė kaip aš gyvenu. <...> Toks jausmas, kad aš jai jau mirusi. Kad turi tik vieną dukrą. Ne mane. Jo... tai dabar nebendraujam. Nu parašė kažkada čia, atsiminė, kad aš dar gyva. Bet neatrašiau. Nenoriu... nebenoriu...*“ Iš Vytautės pasakojimo galima pastebėti, kad santykis su mama nuo pat vaikystės buvo komplikotas.

Apie darbą kalbėjo keli tyrimo dalyviai: Sigita, Vytautė ir Lolita. Galima pastebėti, kad Sigita bijo dėl savo ateities, manytina, kad dėl susidariusių skolų: „*Šiaip nu, bijau dėl savo ateities, nes... Nu aš žinau, kad aš Lietuvoj negaliu pasilikti, net jeigu aš norėčiau, nes aš negaliu jokio oficialaus atlyginimo gauti, nieko oficialiai čia dirbti negaliu <...> Tai žinau, kad netgi jeigu ir norėčiau pasilikti Lietuvoj, tada man reikia čia nelegaliai kažką dirbti, nelegaliai daryti, ko aš nenoriu.*“

Panašiai kalba ir Vytautė, teigdama, kad „*Dirbti negaliu. Aplamai, aš neturiu net ką daryti. Aš čia sistemos šitos visos nesuprantu. Nu žinai, kaip čia viskas su mokesčiais kokiais, dar kažkuo. <...> Antstoliai, mokesčiai. Nieko nesuprantu.*“ Vytautė pasakoja, kad buvo įsidarbinusi čia Lietuvoje, tačiau gaudavo labai mažą atlyginimą dėl susidariusių skolų. Problemos dėl darbo Vytautės atveju taip pat sietinos su priklausomybe: „*Aš ir vartojime esu vėl. Vėl. Iš naujo. Bandžiau kelis kartus į detoksą (detoksikacija – aut. pastaba) gultis. Bet. Aš tiek jau kartų perdozavus buvau. Ir čia nuo tada, kai iš darbo išmetė. <...> Vis. Atkrentu. Atrodo. Noriu, bet. Neišeina.*“ Lolitos problemos dėl darbo sietinos su išnaudojimu, moteris teigia, kad prarado savarankiškumą: „*Aš po šito, aš nenorėjau ieškoti daugiau darbo. Aš jaučiausi labai tokia... kaip niekas, kaip daiktas... kaip... ta prasme... [juokiasi] jaučiau, kad aš ne žmogus. Taip sakant... anksčiau kažkaip tai aš turėjau tą... nu... savarankiškumą. O po šito visko, visas šitas baigėsi... aš pradėjau jaustis kaip maža mergaitė, kad aš nieko negaliu pakeisti gyvenime, kad aš nieko... nu... nu... aš niekas.*“ Galima pastebėti, kad tai taip pat susiję su žmonių baime, kadangi moteris visur turi būti su tėvu. Gabrielė ir Egidijus neįvardijo jokių šiuo metu patiriamų problemų.

Vienu ar kitu pokalbio momentu visi tyrimo dalyviai paminėjo gaunamą pagalbą iš pagalbą teikiančios organizacijos (žr. 3 lentelė). Galima pastebėti, kad dauguma mini psichologinės ir emocinės pagalbos svarbą, kiti pamini materialinę pagalbą. Taip pat pastebėtina, kad kai kurie tyrimo dalyviai pamini teisinę pagalbą. Lentelėje pateikiami ir kiti džiaugsmi, kuriuos įvardijo tyrimo dalyviai: poilsis, santykiai, skolos, mokslai.

3 lentelė. Tyrimo dalyvių dabartinis gyvenimas: džiaugsmi

Tema	Potėmė	Patvirtinantys teiginiai
Dabartiniai džiaugsmi	Gaunama pagalba	<p>Joana, 34: „<i><...> nežinau, aš sakau dar kartą aš džiaugiuosi kad pas jus yra psichologė, su kuria galiu pasišnekėti. Tikrai dėl to džiaugiuosi. <...> Aš gavau tą didesnę psichologinę, emocinį palaikymą iš jūsų. Tai ko tikrai nesitikėjau iš tikrųjų <...></i>“</p> <p>Sigita, 26: „<i>Bet šiaip tai ne, nelabai aš ten domėjausi tuo, aš netgi nebūčiau pagalvojus kreiptis į Organizaciją-2, jeigu man nebūtų pasiūlę. Bet, kaip bebūtų nekeista, o gal ir keista, nežinau, kad nu vis tiek tai padeda. Nu ta prasme Organizacija-2 vis tiek man padėjo, nes aš dabar... Man daug lengviau, nes aš daug ką</i></p>

		<p><i>iškalbėjau, nors aišku labai daug dar visko yra <...> bet vis tiek aš jau daug ką iššnekėjau, daug ką iškalbėjau, kad jau yra gerai.“</i></p> <p><i>Egidijus, 26: „Nu kiek fizinę, tiek ir morališką pagalbą labai didelę gaunu. Labai gerai, labai nu labai gerai čia viskas. Puikiai net [nusijuokia].“</i></p> <p><i>Lolita, 31: „Nu aš galiu pasakyti viena, anksčiau aišku nebūčiau to pasakiusi. O dabar kai aš padirbau su jumis, aš žinau šimtu procentų, kad aš galėsiu jums paskambinti ir iš tikrųjų jūs turėsit to laiko ir to noro man padėti. Vat šitą aš galiu pasakyti vienintelį. <...> Didžiausia pagalba kaip sakiau, jūsų tarnyboj ir mano tėtis. Viskas. Čia yra mano didžiausia pagalba.“</i></p> <p><i>Gabrielė, 23: „<...> tiesiog jaučiu, kad kažkaip stengiasi žmonės padėti, tarkim, kai surado advokatą dėl šitos bylos, tai man nieko nereikėjo daryti, viskas buvo padaryta už mane, man tik reikėjo ateiti. Tai, toks labai rūpinimasis ir paaiškina viską <...>.“</i></p> <p><i>Vytautė, 27: „Daug. Daug pagalbos gavau ir gaunu. <...> Daug man padėjot. Advokatas irgi daug padėjo, ta byla visa tokia, žinai, sudėtinga, tai kažkaip daug pagalbos iš visų pusių gavau... ir gaunu.“</i></p>
	Poilsis	<p><i>Egidijus, 24: „Nu šiuo metu ką aš... galima sakyti poilsiauju [išdidžiai]. Nu... dabar kaime randuosi, gyvenu kol kas laikinai kaime, <...>“</i></p>
	Santykiai	<p><i>Egidijus, 24: „pas savo merginą galima sakyti. <...> [šypsosi] Nu pas jos motiną gyvenu, tai va. Tai sma...smagiai leidžiu laiką [juokiasi]. <...> Man va dabar kiek morališkai, taip ir fiziškai tai padeda vat mano merginos eee mama ir jos nu... tėvas. Kiek ir mergina palaiko, nu tai kol kas tai jokių sunkumų kol kas nėra, tai va.“</i></p>

		Lolita, 31: „Nu šitas yra ir gerai, todėl, kad aš dabar turiu daugiau laiko su vaikais <...> daugiau bendravimo su šeima, man čia yra labai gerai, man labai šitai patinka, todėl, kad mes galim daugiau vienas kitą suprasti ir sužinoti, kas... kas vaikams blogai, kas man blogai, kodėl aš esu, ta prasme, nervuota. Vaikai visą laiką nori man padėt. Tėtis irgi jau pradeda mane suprasti. Nu mes visi vienas kitą jau daugiau suprantam, šitas man labai patinka.“
	Skolos	Lolita, 31: „Nu geriausia, ką aš žinau yra tai, kad tas antstolis, kur aš turėjau, nu savo antstolių jau išmokėjau.“
	Mokslai	Gabrielė, 23: „pabaigiau mokslus šią vasarą, planuoju toliau studijuoti. Atlieku praktiką vienoj įmonėj, tai dabar kažkaip viskas ramiai. <...> [galvoja] manau, kad tiesiog pasiekti karjeros toj įmonėj, kur dabar dirbu, nes man ten patinka [šypsosi].“

Apibendrinant, tyrimo dalyviai išskiria šiuos sunkumus: baimę, darbą, santykius su artimaisiais, priklausomybę. Taip pat pastebėtina, kad visi tyrimo dalyviai džiaugiasi gaunama pagalba, išskirdami psichologinę pagalbą ir emocinį palaikymą, teisinę pagalbą, materialinę pagalbą. Be gaunamos pagalbos kai kurie tyrimo dalyviai pasidžiaugė poilsiu, santykiais, išmokėtomis skolomis, ateities planais susijusiais su tolimesniais mokslais. Manytina, kad tai yra svarbu sklandžiai reintegracijai į visuomenę.

Galima pastebėti, kad tyrimo dalyviai saugumo jausmą supranta įvairiai. Gabrielė, Egidijus ir Sigita saugumą supranta kaip išnaudotojų nebandymą susisiekti, Egidijus taip pat išskiria tyrėjų ir pagalbą teikiančios organizacijos pagalbą. Lolita saugumo jausmą sieja su vaikais ir jų ateitimi. Joana saugumo jausmą išskiria į dvi kategorijas – saugumas bendruomenėje ir saugumas šeimoje. Vytautė saugumo jausmą sieja su priklausomybe, išskirdama reabilitacijos svarbą. Pastebima, kad skiriasi tyrimo dalyvių pasitikėjimo teisės saugos institucijomis supratimas: Gabrielė ir Egidijus pasitiki teisės saugos institucijomis dėl patikimumo, bendravimo, gaunamos pagalbos. Sigita jaučiasi per mažai susidūrusi, kad galėtų įvertinti pasitikėjimą, tačiau labiau pasitiki. Tai galima susieti su patiriamu

saugumo jausmu. Vytautė iš dalies pasitiki dėl teisėsaugos darbuotojų pastebėto išnaudojimo fakto, iš dalies nepasitiki dėl prieš sulaikymą vykdytų veiksmų. Joana nepasitiki teisėsaugos institucijomis dėl to, kad kai reikėjo negavo pagalbos. Lolita nepasitiki dėl jaučiamų galios santykių. Nepasitikėjimas gali būti siejamas su nesaugumo jausmu. Tyrimo dalyviai išskiria sunkumus, su kuriais susiduria šiuo metu: baimę, darbą, santykius su artimaisiais, priklausomybę. Taip pat pastebėtina, kad visi tyrimo dalyviai džiaugiasi gaunama pagalba, išskirdami psichologinę pagalbą ir emocinį palaikymą, teisinę pagalbą, materialinę pagalbą. Be gaunamos pagalbos kai kurie tyrimo dalyviai pasidžiaugė poilsiu, santykiais, išmokėtomis skolomis, ateities planais susijusiais su tolimesniais mokslais. Manytina, kad tai yra svarbu sklandžiai reintegracijai į visuomenę.

4.8 Tyrimo dalyvių rekomendacijos organizacijoms, dirbančioms su prekybos žmonėmis aukomis

Visiems tyrimo dalyviams pokalbio pabaigoje buvo užduotas klausimas, ką jie galėtų parekomenduoti institucijoms dirbančioms su prekybos žmonėmis atvejais, gal turi kokių pasiūlymų, pastebėjimų, pastabų dėl gaunamos pagalbos. Pastebima, kad tyrimo dalyviai išskiria: bendravimo svarbą, darbuotojų požiūrį į nukentėjusius (gali būti siejama su lygiaverčio santykio sukūrimu), psichologinę pagalbą, teisėsaugos darbuotojų įsitraukimą, geresnį teisinės informacijos pateikimą:

Joana, 34: „<...> aš dėl jūsų tikrai darbo džiaugiuosi ir siūlau, kurios bijo kaip aš bijojau, kaip minėjau pokalby, kad bijo bendrauti... Aš perlipau per save ir aš sutikau ir aš tikrai nesigailiu, nes aš gavau tai ko man reikėjo. <...> Ir aš kai pradėjau va su jumis daugiau bendrauti aš nu dėl to jaučiuosi ramiau... <...> Aš maniau, kad bus kaip ir prieš dvidešimt metų. Bet dabar yra žymiai geriau, jūs patys keičiatės, patys tą sistemą gerinat. Čia kitų žinokit nuomonės aš manau, kad nereikia, nes jūs iš savęs viską atiduodat ir pas jus pačius yra daug energijos, ne energijos, o idėjų. Ir jūs tas idėjas pritaikot, tai yra labai, labai puiku ir šiai dienai Organizacija-2 daug daugiau suteikia pagalbos negu įprasta kokia, įpareigoti pagalbas teikti socialiniai darbuotojai sakykim. <...> Taip, kad aš rekomenduoti kažką negaliu, aš jum galiu tiktai palinkėti dar daugiau idėjų ir sveikatos, tvirtybės jas įgyvendinti.“

Sigita, 26: „Ne nu optimistiškas dalykas tikrai, kad jūs bendraujat su žmonėmis. Tai nu ta prasme, gal nežinau, net nežinau... Nu vat yra tas, kad nuotoliniu būdu, nes dabar esam karantine... Nu ko nėra, tai iš tikrųjų kada nėra karantino, tai pavyzdžiui, kada žmogus yra išvykęs, nes aš kai buvau išvykus, mes kaip ir bendravom, bet mes nebendravom. <...> pavyzdžiui, kiekvieną antradienį aš susiskambinu ten su tavim, ten šeštą valandą, nesvarbu, kur aš būčiau. Tai gal tai būtų net nu kaip ir geriau, netgi kada išvykus, žinai. <...> Jo ir būtų faina, kad čia, aišku, man gal ne taip aktualu, bet irgi būna tokių momentų, kai tau gal ir galėčiau aš paskambinti ir žinai, jei jau visai blogai būtų. <...> Va, kaip viskas blogai, kad va paskambinti ir tiesiog išsikalbėti. <...> Čia yra labiau

psichologui, <...> kaip raudona kortelė, žinai, kuria galima pasinaudot, vieną kartą į metus, ar pusę metų, nežinau. <...> Ne, nu, pavyzdžiui, yra, kad vis tiek mes, nu čia yra jau advokato minusai, kad mes iki šiol, nu ta prasme aš, iki šiol, nesuprantu, kas su mano byla vyksta. Nežinau, kokioj studijoj yra byla, nežinau, kas vyksta, nežinau ar man kalbėti, ten nekalbėti su... Su policija. Nieko nežinau ta prasme, aišku, jeigu jie norėtų, tai paskambintų, parašytų. Čia kitas dalykas. <...> Toks žinai informacijos neturėjimas didžiausias minusas. <...>“

Egidijus, 26: „Tiesiog su jais bendraut gal daugiau, kad jie ne ne ne, nu minčių tokių visokių blogų nekiltų, nes kai nebendrauji su žmogum, jis tiesiog galvoja apie tai kiekvieną dieną ir tiesiog visai už... nu savyje užsirakina. Ir jis tik galvoja, kad viskas baigs ir viskas, visur viskas, visur apgaulės tik, nu tokios eina, tiesiog bendravimo daugiau su žmonėm. Ir viskas, nu psichologinio to, psichologinė kiek jeigu, jeigu galvoja reikia eee tokio kad ir tokių nu ne tik fizinio, bet ir paramos kažkokios ten gal tokios, kad gautų. Nu nes vis tiek kaip nuu ne visiems taip yra idealiai, ne visi gali ten atsistot ant kojų, tiesiog kad padėt. O taip daugiau aš ir nežinau kokios pagalbos, kokio patarimo. Tiesiog nu nežinau, tiesiog bendraut su jais eee ir viskas – daugiau jokių, jokios tokios pagalbos, kaip nors.“

Lolita, 31: „Pirma... pirma visą laiką išklausyt žmogų... antra, jeigu matai, kad žmogus negali pats kažko tai padaryti, arba bijo, būti su juo kartu, išklausyti jį, padėti jiems kaip šnekėti... kai žmonės bijo, jie negali, jie nemoka šnekėti normaliai. Jie nemoka išsišnekėti to skausmo. Daugiausia jie... kad daugiausia... daugiau kalbos, kad būtų, daugiau bendravimo tokio... va šito... o ką daugiau... nu... svarbiausia, aš sakau, čia yra... bendravimas. Bandyt patiems suprasti, ką žmogus jaučia ir per ką jis pereina... ir viskas. <...> Tiktais vienintelis dalykas, kad advokatas, kad daugiau bendrautų su klientais. Va šitas būtų geriau.“

Gabrielė, 23: „[galvoja] mm... net nežinau, pavyzdžiui, nu tarkim dėl striptizo klubų, tai čia gal daugiau policijai, tiesiog užtikrinti, kad ten tikrai savo noru žmonės ateina ir būna. Ir, kad ne taip, kaip buvo su šituo klubu. Arba ten kitos tokios įstaigos irgi būna, masažo salonai... arba ... nežinau. Nu aišku yra daug visokių bylų, kurios vyksta vienu metu ir sudėtinga susikoncentruoti ties viena sritim. Bet, jo, nu kažkaip skirt dėmesio kiek įmanoma daugiau, o tokiem centram kaip šitas kažkokių pastebėjimų neturiu.“

Vytautė, 27: „Nu turbūt. Nežinau, nepalikti žmogaus taip likimo valiai. <...> Psichologinę pagalbą, kad suteiktų, tai čia man atrodo svarbu, nes nu aš tai turiu apie ką pasišnekėti, gal ir nenoriu, bet tikrai yra ką spręsti. Teisinę pagalbą irgi gauti man svarbu, nu nes be šito advokato, taigi viskas būtų. Aš jau sėdėčiau. Nu tikrai nebūtų niekas man padėjęs tada. Tie valstybiniai. Nu jie. Nieko. Nesupranta, kas ta prekyba žmonėmis. <...> Nu gal dabar ir pati nenoriu labai tos pagalbos, nu

neieškau, kai vartojime esu, bet kai blaiviau mąstau, tai suprantu, kad daug gerų dalykų įvyko per šituos kelis metus. Tai tiek. [nutyla]“

Tyrimo dalyvių išskirtos rekomendacijos organizacijoms dirbančioms su prekybos žmonėmis atvejais: kuo daugiau bendravimo ir bandymo suprasti nukentėjusiuosius, suteikiant jiems palaikymą, reikalingą pagalbą. Teikti psichologinę pagalbą ir emocinį palaikymą, nepalikti nukentėjusiųjų vienu su savo problemomis. Tyrimo dalyviams norėtusi aiškesnio teisinės informacijos pateikimo apie pačią bylą, jos eigą, didesnio advokatų įsikišimo, informavimo. Išskiriama, kad norėtusi, kad būtų skiriama daugiau dėmesio striptizo klubų, masažo salonų veiklai, užtikrinant, kad žmonės ten dirba tikrai savo noru.

4.9 Diskusija

Savarankiškai atlikto kokybinio tyrimo rezultatai rodo, kad galima išskirti tris tyrimo rezultatuose vyraujančius patekimo į prekybos žmonėmis tinklą veiksmų modelius:

- 1) Turimas silpnas ryšys su tėvais → mokyklos baigimas → tolimesnės studijos → dirbami menkai apmokami darbai → patekimas į prekybos žmonėmis tinklą.
- 2) Turimas silpnas ryšys su tėvais → mokyklos baigimas → tolimesnės studijos → priklausomybės → nusikalstamas elgesys → dirbami menkai apmokami darbai → patekimas į prekybos žmonėmis tinklą.
- 3) Turimas silpnas ryšys su tėvais → patirta prievarta → patekimas į globos institucijas → mokyklos nebaigimas → tolimesnių studijų nebuvimas → darbas iki 18 metų → patekimas į prekybos žmonėmis tinklą.

Pastebėtina, kad visi šie veiksniai gali būti persipynę, susiję vieni su kitais, gali vykti nebūtinai tokia chronologine tvarka ir turėti ilgalaikių pasekmių. Šiuo atveju silpnas ryšys su tėvais reiškia ne tik santykį ar emocinį ryšį, bet ir šeimoje patirtą kasdienybę, išgyvenimus, traumas, tiek tyrimo dalyvių, tiek šeimos narių elgesio modelius. Pavyzdžiui, silpnas ryšys su tėvais gali turėti įtakos ne tik mokyklos baigimui arba nebaigimui, bet ir atsiradusioms priklausomybėms ar nusikalstamam elgesiui. Gautus tyrimo rezultatus būtų galima analizuoti pagal viktimologijos paradigmą, pirmiausia išskiriant poliviktimizacijos teoriją. Autoriai (Finkelhor, Ormrod ir Turner, 2006; Davis et al., 2019; Eglītis, 2020) teigia, kad neigiamų įvykių vaikystėje poveikis (įskaitant fizinę, seksualinę ir emocinę prievartą, nepriežiūrą, namų ūkio disfunkciją, smurtą šeimoje, tėvų piktnaudžiavimą narkotinėmis medžiagomis, tėvų psichines ligas ar tėvų nebuvimą) yra atsakingas už įvairias fizines ir psichines sveikatos pasekmes, darančias įtaką vaikams jau jų suaugusiųjų amžiuje, įskaitant raidos sutrikimus, blogus mokslo pasiekimus, psichines ligas, piktnaudžiavimą narkotinėmis medžiagomis. Šios teorijos perspektyvoje būtų galima analizuoti ryšių ir santykių šeimoje svarbą. Pagal šią teoriją būtų galima

analizuoti tyrimo dalyvių vaikystėje ir (ar) paauglystėje patirtus išgyvenimus ir kaip jie susiję su tolimesniais pasirinkimais, elgesio modeliais ir, žinoma, pačiu nusikaltimu t.y. tapimu nusikaltimo auka. Pastebėtina, kad visi tyrimo dalyviai augo išsiskyrusių asmenų šeimose, vaikystėje patyrė fizinį ar psichologinį smurtą, prieš kai kuriuos buvo naudojama seksualinė prievarta, vyravo nepriežiūra, artimieji vartojo alkoholį, mokykloje buvo patiriamos patyčios, buvo jaučiamas kontrolės trūkumas, autoritetų ir (ar) gerųjų pavyzdžių trūkumas, vienišumo jausmas. Tokios patirtys galėjo turėti įtakos tyrimo dalyvių tolimesniems pasirinkimams – mokyklos nelankymui, bendrystės ieškojime tarp panašius išgyvenimus patiriančių draugų, įvairių priklausomybių išsivystymui, nusikalstamam elgesiui.

Šalia poliviktimizacijos teorijos, gautus tyrimo rezultatus taip pat būtų galima analizuoti pagal maždaug aštuntajame dešimtmetyje sukurtas Hindelang, Gottfredson ir Garofalo (1978) gyvenimo būdo poveikio teoriją ir (arba) Cohen ir Felson (1979) įprastinės veiklos teoriją. Šios teorijos reiškia, kad žmonių gyvenimo būdas gali turėti įtakos viktimizacijai ir yra ryšys tarp aukų gyvenimo būdo ir nusikalstamų įvykių (Brotto, Sinnamon ir Petherick, 2017). Pasak Miethe ir Meier (1990) šios teorijos daro prielaidą, kad potencialių nusikaltimų aukų įpročiai, gyvenimo būdas ir elgesio modeliai sustiprina jų kontaktą su nusikaltėliais ir taip padidina nusikaltimo tikimybę. Pagal Miethe, Stafford, ir Long (1987) gyvenimo būdo poveikio teorija reiškia, kad demografinės ypatybės, tokios kaip amžius, lytis ar pajamos, vaidmens lūkesčiai ir struktūriniai apribojimai turi įtakos kasdieninei veiklai ir padidina viktimizacijos tikimybę, šiems autoriams pritaria ir Siegel (2015) bei Brotto, Sinnamon ir Petherick (2017). Remiantis gyvenimo būdo poveikio teorija, gyvenimo būdas apima kasdieninę veiklą, atliekamą įprastu būdu (kasdienį darbą ar mokyklos tvarkaraštį) arba laisvalaikio užsiėmimus. Dėl to alkoholio ar kitų psichotropinių medžiagų vartojimas, nusikalstamas elgesys, paauglio pabėgimas iš namų gali padidinti viktimizacijos tikimybę (Siegel, 2015; Brotto, Sinnamon ir Petherick, 2017). Įkvėpti gyvenimo būdo teorijos, Cohen ir Felson (1979) sukūrė įprastinės veiklos teoriją, pastebėję, jog nusikalstamumo lygis padidėjo, kai tuo tarpu socialinės ir ekonominės tendencijos Jungtinėse Amerikos Valstijose išliko ganėtinai stabilios (Cohen ir Felson, 1979). Pasak Cohen ir Felson (1979), kad įvyktų nusikaltimas, tam reikalingi minimalūs elementai: motyvuotas nusikaltėlis, tinkamas taikyns ir globėjų, galinčių apsaugoti nuo pažeidimo nebuvimas. Kitais žodžiais tariant, kad įvyktų nusikaltimas, reikia motyvuoto nusikaltėlio ir vieno ar kelių nuo kažkieno apsaugos izoliuotų taikinių (Cohen ir Felson, 1979; Brotto, Sinnamon ir Petherick, 2017). Šioje vietoje galima pastebėti, kad dvi tyrimo dalyvės buvo aktyviai įsitraukusios į mokyklos gyvenimą, pasirinko tolimesnes studijas, tačiau vis tiek pateko į prekybos žmonėmis tinklą, galima daryti prielaidą, kad trūko įsitraukimo, nuoseklumo. Pagal šias teorijas būtų galima analizuoti tyrimo dalyvių laisvalaikio praleidimo būdus, įsitraukimą į studijas, darbą, santykius su aplinka – mokyklos bendruomene, bendraamžiais, kolegomis darbe, santykius su artimaisiais. Taip pat pagal šias teorijas

būtų galima analizuoti kultūrinius aspektus, kaip pavyzdžiui, Lolitos atveju – gyvenimą romų tabore, analizuojant kokį poveikį tai turi tyrimo dalyvės laisvalaikiui, darbui, sprendimų priėmimui. Pastebėtina, kad tyrimo dalyvių patirtys ganėtinai skirtingos, laisvalaikio praleidimo būdai ir įsitraukimas į kasdienes veiklas priklauso nuo šeimoje patiriamų išgyvenimų, tad siūlytina šias teorijas taikyti kartu su poliviktimizacijos teorijos prielaidomis.

Kalbant apie reintegraciją į visuomenę svarbus nukentėjusiųjų patiriamas saugumo jausmas ir pasitikėjimas teisėsaugos institucijomis. Tyrimo rezultatai parodė, kad sunku nusakyti, kas nulemia (ne)patiriamą saugumo jausmą ar (ne)pasitikėjimą teisėsaugos institucijomis. Galima pastebėti, kad tyrimo dalyviams saugumas asocijuojasi su gaunama pagalba, šeima, bendruomene, išnaudotojų (ne)bandymu susisiekti, priklausomybėmis. Pasitikėjimas teisėsaugos institucijomis irgi priklauso nuo turimos tyrimo dalyvių patirties – vieniems saugumo jausmas asocijuojasi su gauta pagalba, bendravimu, kitiems su galios santykiais. Tyrimo dalyviai išskyrė keturias pagrindines problemas su kuriomis susiduria šiuo metu – išnaudotojų baimė (ir žmonių baimė apskritai), įsidarbinimo galimybės, nutrūkę santykiai, priklausomybė. Svarbu paminėti, kad tyrimo dalyviai pasidalino ne tik problemomis, bet ir džiaugsmiais: visi tyrimo dalyviai teigiamai įvertino gaunamą pagalbą, kai kurie pasidžiaugė poilsiu, tolimesniais mokslais, išmokėtomis skolomis. Manytina, kad teigiamai įvertinta gaunama pagalba gali būti susijusi su pasitikėjimu pagalbą teikiančiais asmenimis, kas galėtų turėti įtakos sklandesnei reintegracijai į visuomenę.

Svarbu paminėti ir tyrimo dalyvių išsakytas rekomendacijas organizacijoms teikiančioms pagalbą prekybos žmonėms aukoms. Tyrimo dalyviai išskyrė, kad svarbu kuo daugiau bendravimo ir bandymo suprasti nukentėjusiuosius, suteikiant jiems palaikymą, reikalingą pagalbą. Teikti psichologinę pagalbą ir emocinį palaikymą, nepalikti nukentėjusiųjų vienu su savo problemomis. Tyrimo dalyviams norėtųsi aiškesnio teisinės informacijos pateikimo apie pačią bylą, jos eigą, didesnio advokatų įsikišimo, informavimo. Išskiriama, kad norėtųsi, kad būtų skiriama daugiau dėmesio striptizo klubų, masažo salonų veiklai, užtikrinant, kad žmonės ten dirba tikrai savo noru.

IŠVADOS

1. Atlikus tarptautinių ir nacionalinių pagalbos prekybos žmonėmis aukoms koordinavimo modelių analizę paaiškėjo, kad strategijose numatoma laikytis tarpdisciplininio požiūrio. Toks požiūris apima prevenciją, aukų žmogaus teisių apsaugą ir prekyautojų žmonėmis patraukimą baudžiamojon atsakomybėn. Per pastaruosius kelis dešimtmečius nacionaliniu lygmeniu Lietuvoje buvo priimti įvairūs įstatymai ir programos, padėję aiškiau apibrėžti prekybos žmonėmis sąvoką plačiąja prasme. Aiškesnis sąvokų apibrėžimas padeda efektyviau dirbti institucijoms ir organizacijoms, teikiančioms pagalbą prekybos žmonėmis aukoms.
2. Atlikus situacijos Lietuvoje apžvalgą paaiškėjo, kad pastaraisiais metais sumažėjo vykdomų ir pradėtų ikiteisminių tyrimų skaičius, kuris gali būti susijęs su prekybos žmonėmis nusikaltimo latentišku. Taip pat pastebima, kad Lietuvoje pastaruoju metu vyrauja keturios prekybos žmonėmis formos: prekyba žmonėmis seksualiniam išnaudojimui, prekyba žmonėmis nusikalstamoms veikoms, prekyba žmonėmis priverstiniam darbui ir prekyba žmonėmis priverstinėms santuokoms.
3. Prekybos žmonėmis nusikaltimą dažniausiai sudaro trys etapai – verbavimas, gabenimas ir išnaudojimas. Kiekvienas prekybos žmonėmis atvejis turi bent vieną valią palenkiantį būdą panaudotą prieš prekybos žmonėmis auką. Patekimui į prekeivių žmonėmis akiratį, didelę reikšmę turi aukos pažeidžiamumas, kuris apibrėžiamas kaip padėtis, kai asmuo neturi kito priimtino pasirinkimo, todėl priima prekeivio žmonėmis sąlygas. Kalbant apie aukų reintegraciją į visuomenę svarbūs keturi aspektai: saugumas, pagarba, praktinė ir materialinė pagalba, emocinis palaikymas.
4. Išanalizavus įtraukimo į prekybos žmonėmis tinklą būdus ir reintegracijos į visuomenę galimybes paaiškėjo, kad prekybos žmonėmis nusikaltimą dažniausiai sudaro trys etapai – verbavimas, gabenimas ir išnaudojimas. Kiekvienas prekybos žmonėmis atvejis turi bent vieną valią palenkiantį būdą panaudotą prieš prekybos žmonėmis auką. Patekimui į prekeivių žmonėmis akiratį, didelę reikšmę turi aukos pažeidžiamumas, kuris apibrėžiamas kaip padėtis, kai asmuo neturi kito priimtino pasirinkimo, todėl priima prekeivio žmonėmis sąlygas. Kalbant apie aukų reintegraciją į visuomenę svarbūs keturi aspektai: saugumas, pagarba, praktinė ir materialinė pagalba, emocinis palaikymas.
5. Atlikto tyrimo rezultatai atskleidė, kad:
 - Patekimą į prekybos žmonėmis tinklą lemia šie veiksniai: silpnas ryšys su tėvais, patirtas psichologinis, fizinis arba seksualinis smurtas, patekimas į globos institucijas, mokyklos (ne)baigimas, tolimesnės studijos arba jų nebuvimas, nusikalstamas elgesys, priklausomybės, dirbami menkai apmokami darbai. Visi šie veiksniai gali būti susiję

tarpusavyje, vienas kitą sustiprinti arba atvirkščiai susilpninti. Silpnas ryšys su tėvais apima santykį, emocinį ryšį, šeimos kasdienybę, išgyvenamas traumas, šeimos ir (ar) tyrimo dalyvio elgesio modelius.

- Sunku nusakyti, kas tiksliai lemia (ne)patiriamą saugumo jausmą ar (ne)pasitikėjimą teisėsaugos institucijomis. Tyrimo dalyviams saugumas asocijuojasi su gaunama pagalba, šeima, bendruomene, išnaudotojų (ne)bandymu susisiekti, priklausomybėmis. Pasitikėjimas teisėsaugos institucijomis irgi priklauso nuo turimos tyrimo dalyvių patirties – vieniems saugumo jausmas asocijuojasi su gauta pagalba, bendravimu, kitiems su galios santykiais.
- Tyrimo dalyviai išskiria keturias pagrindines problemas su kuriomis susiduria šiuo metu – išnaudotojų baimė (ir žmonių baimė apskritai), įsidarbinimo galimybės, nutrūkę santykiai, priklausomybė. Taip pat tyrimo dalyviai dalinasi ne tik problemomis, bet ir džiaugsmiais: visi tyrimo dalyviai teigiamai vertina gaunamą pagalbą, kai kurie džiaugiasi poilsiu, tolimesniais mokslais, išmokėtomis skolomis.
- Organizacijoms ir (arba) institucijoms dirbančioms su prekybos žmonėmis aukomis tyrimo dalyviai rekomenduoja kuo daugiau bendrauti ir bandyti suprasti nukentėjusiuosius, suteikiant jiems palaikymą, reikalingą pagalbą. Teikti psichologinę pagalbą ir emocinį palaikymą, nepalikti nukentėjusiųjų vienu su savo problemomis. Tyrimo dalyviams norėtusi aiškesnio teisinės informacijos pateikimo apie pačią bylą, jos eigą, didesnio advokatų įsikišimo, informavimo. Išskiriama, kad norėtusi, kad būtų skiriama daugiau dėmesio striptizo klubų, masažo salonų veiklai, užtikrinant, kad žmonės ten dirba tikrai savo noru.

LITERATŪRA

1. Bauman, Z. 2004. *Wasted Lives. Modernity and Its Outcasts*. London: Polity Press.
2. Bolzanas, D. ir Drakšienė A. 2004. Prekybos žmonėmis samprata, *Teisė* [interaktyvus], t. 53, p. 38–50. Prieiga per internetą: Lituaniaistika [žiūrėta 2020 05 10].
3. Braun, V. ir Clarke, V. 2014. Thematic Analysis. In: *Teo T. (eds) Encyclopedia of Critical Psychology* [interaktyvus]. Springer, New York, NY. Prieiga per internetą: Springer Link [žiūrėta 2021 06 01].
4. Brotto, G. L. M., Sinnamon, G. ir Petherick, W. 2017. Victimology and Predicting Victims of Personal Violence. In: *The Psychology of Criminal and Antisocial Behavior* [interaktyvus]. Academic Press, p. 79–135. Prieiga per internetą: <https://www.researchgate.net/publication/312152715_Victimology_and_Predicting_Victims_of_Personal_Violence> [žiūrėta 2021 05 22].
5. Brunovskis, A. ir Tyldum, G. 2004. Crossing Borders – An Empirical Study of Transnational Prostitution and Trafficking, *Faforapport* [interaktyvus], 426: 1–136. Prieiga per internetą: <<https://digib.no/wp-content/uploads/2020/01/110.pdf>> [žiūrėta 2021 05 21].
6. Campana, P. ir Varese, P. 2015. Exploitation in Human Trafficking and Smuggling, *European Journal on Criminal Policy and Research* [interaktyvus], p. 1–34. Prieiga per internetą: <<https://www.repository.cam.ac.uk/handle/1810/248953>> [žiūrėta 2021 05 26].
7. Cohen, L., ir Felson, M. 1979. Social Change and Crime Rate Trends: A Routine Activity Approach, *American Sociological Review* [interaktyvus], 44(4): 588–608. Prieiga per internetą: <https://www.jstor.org/stable/2094589?seq=1#metadata_info_tab_contents> [žiūrėta 2021 05 22].
8. Council of Europe. 1997. *Recommendation 1325 (1997) Traffic in women and forced prostitution in Council of Europe member states* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://semantic-pace.net/tools/pdf.aspx?doc=aHR0cDovL2Fzc2VtYmx5LmNvZS5pbmQvbncveG1sL1hSZWYvWDJILURXLWV4dHIuYXNwP2ZpbGVpZD0xNTM1OSZsYW5nPUVO&xsl=aHR0cDovL3NlbWFudGljcGFjZS5uZXQvWHNsdC9QZGYvWFJiZi1XRClBVC1YTUwyUERGLnhzbA==&xsltparams=ZmlsZWlkPTE1MzU5>> [žiūrėta 2020 05 10].
9. Council of Europe. 1999. *Parliamentary Assembly Documents 1999 Session (First part)* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: Google books [žiūrėta 2020 05 17].

10. Council of Europe. 2000. *Recommendation No. R (2000) 11 of the Committee of Ministers to member states on action against trafficking in human beings for the purpose of sexual exploitation* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: < <https://rm.coe.int/16804fda79>> [žiūrėta 2020 05 12].
11. Council of Europe. 2001. *Recommendation Rec (2001) 16 of the Committee of Ministers to member states on the protection of children against sexual exploitation* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: < https://childhub.org/en/system/tdf/library/attachments/122_202_EN_original.pdf?file=1&type=node&id=7518> [žiūrėta 2020 05 12].
12. Council of Europe. 2009. *Handbook for parliamentarians The Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://rm.coe.int/16806ecec2>> [žiūrėta 2020 05 17].
13. Council of Europe. 2009. *Secretariat of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings (GRETA and the Committee of the Parties)* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: < <https://www.osce.org/odihr/39000?download=true>> [žiūrėta 2020 05 17].
14. Davis, Jordan P et al., 2019. Extending poly-victimization theory: Differential effects of adolescents' experiences of victimization on substance use disorder diagnoses upon treatment entry, *Child abuse & neglect* [interaktyvus], 89:165–177. Prieiga per internetą: EBSCO [žiūrėta 2021 06 01].
15. Derks, A. 1998. Reintegration of Victims of Trafficking in Cambodia, *International Organization for Migration* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.568.916&rep=rep1&type=pdf>> [žiūrėta 2021 05 26].
16. Eglītis, R. 2020. Polyvictimization & Polytraumatization: legal and psychological aspects, *Health Sciences* [interaktyvus], 30(6): 136–138. Prieiga per internetą: <<https://sm-hs.eu/polyvictimization-polytraumatization-legal-and-psychological-aspects/>> [žiūrėta 2021 06 01].
17. European Commission. 2020. *Third report on the progress made in the fight against trafficking in human beings (2020) as required under Article 20 of Directive 2011/36/EU on preventing and combating trafficking in human beings and protecting its victims* [interaktyvus]. COM(2020): 661 final. Prieiga per internetą: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/GA/TXT/?uri=CELEX:52020DC0661>> [žiūrėta 2021 05 27].
18. Farrell, A., Mcdevitt, J. ir Fahy, S. 2010. Where are all the victims? Understanding the determinants of official identification of human trafficking victims, *Criminology & Public*

- Policy* [interaktyvus], 9(2): 201–233. Prieiga per internetą: <<https://onlinelibrary.wiley.com/resolve/doi?DOI=10.1111/j.1745-9133.2010.00621.x>> [žiūrėta 2021 05 21].
19. Finkelhor, D., Ormrod, R. K. ir Turner, H.A. 2006. Poly-victimization: A neglected component in child victimization, *Child abuse & neglect* [interaktyvus], 31(1): 7–26. Prieiga per internetą: EBSCO [žiūrėta 2021 06 01].
 20. Gaitán L. 2014. Socialization and Childhood in Sociological Theorizing. In: *Ben-Arieh A., Casas F., Frønes I., Korbin J. (eds) Handbook of Child Well-Being* [interaktyvus]. Springer, Dordrecht. Prieiga per internetą: Springer Link [žiūrėta 2021 05 16].
 21. Gottfredson, D. C. 2000. School's Potential as a Location for Delinquency Prevention. In: *Schools and Delinquency* [interaktyvus]. Cambridge: Cambridge University Press (Cambridge Studies in Criminology). Prieiga per internetą: <<https://www.cambridge.org/core/books/schools-and-delinquency/schools-potential-as-a-location-for-delinquency-prevention/BCB2E9C750F21E3FC68735F6A2642103>> [žiūrėta 2021 05 26].
 22. GRETA Kovos su prekyba žmonėmis ekspertų grupė. 2015. Ataskaita apie Europos Tarybos Konvencijos dėl veiksmų prieš prekybą žmonėmis įgyvendinimą Lietuvoje: Pirmasis vertinimo etapas, *Europos Tarybos Konvencijos dėl veiksmų prieš prekybą žmonėmis sekretoriatas* [interaktyvus], (12): 1–52. Prieiga per internetą: <<http://rm.coe.int/090000168070d6c7>> [žiūrėta 2021 05 10].
 23. GRETA The Group of Experts on Action against Trafficking in Human Beings. 2019. Report concerning the implementation of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings by Lithuania, *Secretariat of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://rm.coe.int/greta-2019-08-fgr-lithuania-en/1680950076>> [žiūrėta 2021 05 10].
 24. Heckathorn, D. D. 1997. Respondent-Driven Sampling: A New Approach to the Study of Hidden Populations, *Social Problems* [interaktyvus], 44(2): 174–199. Prieiga per internetą: <<https://doi.org/10.2307/3096941>> [žiūrėta 2021 05 21].
 25. Hirschelmann, A. ir Rasha, A. R. 2021. Social Trauma Between Psycho-Criminology and Psycho-Victimology. In: *Hamburger, A., Hancheva, C. ir Volkan, V. D. (eds) Social Trauma – An Interdisciplinary Textbook* [interaktyvus]. Springer, Cham. p. 303–310. Prieiga per internetą: <https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-47817-9_32#citeas> [žiūrėta 2021 05 31].
 26. Janušauskienė, D. 2014. *Prekyba žmonėmis priverstiniam darbui ir darbuotojų išnaudojimas užsienyje: lietuvių migrantų patirtis.* [interaktyvus] Vilnius: Justitia. Prieiga per internetą: <

- https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/LT_versija/Svarbi_informacija/Vykdomi_projektai/PrekybazmonemispriverstiniamdarbuiFINAL.pdf> [žiūrėta 2021 05 10].
27. Kakar, S. 2020. Child/Forced/Servile Marriages ⇔ Human Trafficking. In: Winterdyk J., Jones J. (eds) *The Palgrave International Handbook of Human Trafficking* [interaktyvus]. Palgrave Macmillan, Cham. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-63058-8_30> [žiūrėta 2021 05 21].
28. Karalius, M. 2020. *Ar saugu siekti teisingumo?: poveikis nukentėjusiems nuo prekybos žmonėmis*. Kaunas: Naujasis lankas.
29. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija. 2020. *2019 metų kovos su prekyba žmonėmis situacijos Lietuvoje apžvalga* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/LT_versija/Viesasis_saugumas/Prekyba_zmonemis/2019%20m_%20apzvalga.pdf> [žiūrėta 2020 05 21].
30. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija. 2021. *2020 metų kovos su prekyba žmonėmis situacijos Lietuvoje apžvalga* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/LT_versija/Viesasis_saugumas/Prekyba_zmonemis/2021%2002%2024_NACIONALINIO%20PRANESEJO%20ATASKAITA_tinklapii.pdf> [žiūrėta 2021 05 26].
31. Miethe, T. D. ir Meier, R. F. 1990. Opportunity, Choice, and Criminal Victimization: A Test of a Theoretical Model, *Journal of Research in Crime and Delinquency* [interaktyvus], 27(3): 243–266. Prieiga per internetą: SAGE journals [žiūrėta 2021 05 22].
32. Miethe, T. D., Stafford, M. C. ir Long J. S. 1987. Social Differentiation in Criminal Victimization: A Test of Routine Activities/Lifestyle Theories, *American Sociological Review* [interaktyvus], 52(2): 184–194. Prieiga per internetą: <https://www.jstor.org/stable/2095447?seq=1#metadata_info_tab_contents> [žiūrėta 2021 05 22].
33. Okech, D., Hansen, N., Howard, W., Anarfi, J. K. ir Burns, A. C. 2018. Social Support, Dysfunctional Coping, and Community Reintegration as Predictors of PTSD Among Human Trafficking Survivors, *Behavioral Medicine* [interaktyvus], 44(3): 209–218. Prieiga per internetą: <<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/08964289.2018.1432553?scroll=top&needAccess=true>> [žiūrėta 2021 05 27].
34. Siegel, L. J. 2015. *Criminology: Theories, Patterns, and Typologies*. [interaktyvus] Cengage Learning. Prieiga per internetą: Google Books [žiūrėta 2021 05 22].

35. Sirgedienė, R. 2014. Kovos su prekyba žmonėmis koordinavimo problemos administracinėje teisėje, *Socialiniai mokslai* [interaktyvus], p. 119–120. Prieiga per internetą: Lituania [žiūrėta 2021 05 09].
36. Tidikis, R. 2003. *Socialinių mokslų tyrimų metodologija*. [interaktyvus] Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras. Prieiga per internetą: Lituania [žiūrėta 2021 06 01].
37. Tyldum, G. ir Brunovskis, A. 2005. Describing the unobserved: Methodological challenges in empirical studies on human trafficking, *International migration* [interaktyvus], 43(1-2): 17–34. Prieiga per internetą: <<https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.584.7462&rep=rep1&type=pdf>> [žiūrėta 2021 05 21].
38. U.S. Department of State. 2018. *Trafficking in persons report: June 2018* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://2017-2021.state.gov/reports/2018-trafficking-in-persons-report/index.html>> [žiūrėta 2020 05 10].
39. U.S. Department of State. 2019. *Trafficking in persons report: June 2019* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://2017-2021.state.gov/reports/2019-trafficking-in-persons-report/index.html>> [žiūrėta 2020 05 10].
40. U.S. Department of State. 2020. *Trafficking in persons report: June 2020* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://2017-2021.state.gov/reports/2020-trafficking-in-persons-report/index.html>> [žiūrėta 2021 05 09].
41. Valickas, G. 1997. *Psichologinės asocialaus elgesio ištakos*. Lietuvos teisės akademija.
42. Van Ness, D.W. ir Strong, K. H. 2014. *Restoring Justice : An Introduction to Restorative Justice* [interaktyvus]. London: Taylor & Francis Group, p. 113–132. Prieiga per internetą: ProQuest Ebook Central [žiūrėta 2021 05 17].
43. Winterdyk, J.A. 2019. Explaining Human Trafficking: Modern Day Slavery. In: *Winterdyk J., Jones J. (eds) The Palgrave International Handbook of Human Trafficking* [interaktyvus]. Palgrave Macmillan, Cham. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-63192-9_68-1> [žiūrėta 2021 05 21].

TEISĖS AKTAI

1. Europos Parlamento ir Tarybos 2011 m. balandžio 5 d. Direktyva 2011/36/ES dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos, pakeičianti Tarybos pamatinį sprendimą 2002/629/TVR. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*. 2011.
2. Europos Tarybos konvencija dėl veiksmų prieš prekybą žmonėmis. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. 96-4916.
3. Jungtinių Tautų konvencija prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą. *Valstybės žinios*. 2002-05-22, Nr. 51-1933.

4. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-73-511/2021. *LITEKO*, 2021-01-06.
5. Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros, Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos, Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos 2020 m. rugpjūčio 18 d. įsakymas Nr. I-253/1V-804/A1-747 „Dėl Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro, Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro, Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2015 m. gruodžio 17 d. įsakymo Nr. i-327/1v-1015/a1-758 „Dėl prekybos žmonėmis aukų nustatymo, ikiteisminio tyrimo ir tarpinstitucinio bendradarbiavimo rekomendacijų patvirtinimo“ pakeitimo“. *Teisės aktų registras*. 2020, Nr. 17541.
6. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro, Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro ir Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2015 gruodžio 17d. įsakymas Nr. I-327/1V-1015/A1-758 „Dėl prekybos žmonėmis aukų nustatymo, ikiteisminio tyrimo ir tarpinstitucinio bendradarbiavimo rekomendacijų patvirtinimo“. *Teisės aktų registras*, 2015, Nr. 20631.
7. Lietuvos Respublikos Seimo 2015 m. gegužės 7 d. Nutarimas Nr. XII-1682 „Dėl viešojo saugumo plėtros 2015–2025 metų programos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2015, Nr. XII-1682.
8. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro įsakymo projektas dėl Kovos su prekyba žmonėmis 2017–2019 metų veiksmų plano patvirtinimo. *Valstybės žinios*. 2016, Reg. Nr. 16-6856.
9. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. sausio 17 d. nutarimas Nr. 62 „Dėl Prekybos žmonėmis ir prostitucijos kontrolės bei prevencijos 2002–2004 metų programos“. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 6-231.
10. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. gegužės 19 d. nutarimas Nr. 558 „Dėl Prekybos žmonėmis prevencijos bei kontrolės 2005–2008 metų programos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 65-2333.
11. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009 m. rugsėjo 9 d. nutarimas Nr. 1104 „Dėl Prekybos žmonėmis prevencijos kontrolės 2009–2012 metų programos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 112-4761.
12. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2012 m. lapkričio 14 d. nutarimas Nr. 1381 „Dėl Nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos įgyvendinimo tarpinstitucinio veiklos plano patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. 135-6897.
13. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2016 m. rugpjūčio 11 d. nutarimas Nr. 785 „Dėl kovos su prekyba žmonėmis koordinavimo“. *Valstybės žinios*. 2016, Nr. 785

14. Protokolas dėl prekybos žmonėmis, ypač moterimis ir vaikais, prevencijos, sustabdymo bei baudimo už vertinąsi ja, papildantis Jungtinių Tautų Konvenciją prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą. *Valstybės žinios*. 2003-05-21, Nr. 49-2166.